

socialno delo

letnik 43 – avgust 2004 – št. 4

fakulteta za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniški odbor

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Svetovalka uredništva

Jo Campling

Uredniški svet

Vika Bevc Blaž Mesec

Gabi Čačinovič Vogrinčič Mara Ovsenik

Bojan Dekleva Jože Ramovš

Vito Flaker Pavla Rapoša Tajnšek

Andreja Kavar Vidmar Tanja Renner

Zinka Kolarič Bernard Stritih

Anica Kos Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Naslov uredništva

Topniška 31, 1000 Ljubljana, tel. (01) 2809260, faks 2809270

e-pošta socialno.delo@fsd.si, spleť www.fsd.si/sd

Časopis Socialno delo objavlja znanstvene in strokovne članke s področja socialnega dela in drugih področij, interdisciplinarne študije, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, knjižne recenzije, pisma in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela.

Časopis izhaja **dvomesečno**, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu ritmu izhajanja. Navodila za pošiljanje prispevkov so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v naslednje **podatkovne baze**: International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts, Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, poslane za objavo, pripadajo avtorju/avtorici in časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu pošljite na naslov: Mojca Urek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Če želite v časopisu objaviti **napoved** srečanja, delavnice, konference ipd., pošljite uredništvu tekstovno datoteko, ne tiskanega gradiva. Prispeti mora vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Fotografija na naslovnici: **Meta Krese** (2003).

Časopis finančno podpira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport

Tisk: **DARIMA, Maribor**

Vesna Leskošek

TRGOVANJE S TELESNI IN DUŠAMI ŽENSK NA SLOVENSKEM DO KONCA 19. STOLETJA

Z zgodovino¹ žensk na Slovenskem sem se začela ukvarjati pred nekaj leti. Pravzaprav sem pričela brskati po virih, še preden sem prebrala katero od knjig iz klasične zbirke ženske zgodovine². Ko sem jih začela prebirati, je bilo kmalu jasno, da so začetki odkrivanja ženske preteklosti povsod podobni. Najprej se raziskovalke soočimo z nekaj dejstvi. V splošnih nacionalnih zgodovinopisnih knjigah je malo podatkov o ženskah, še manj je ženskih imen. Vzroki so različni. Kroniste ženski dogodki niso zanimali, zato jih niso zapisovali. Tovrstni dogodki ne zanimajo niti zgodovinarjev, zato jih pri obnavljanju izpuščajo. Tako lahko npr. najdemo v zgodovinskih knjigah iz začetka stoletja več podatkov o ženskah kot v novodobnih, ki črpajo iz prejšnjih. Pri branju teh knjig tudi opazimo, da avtorji večkrat opisujejo ženske dogodke, ko pišejo o preteklih obdobjih, in jih pričnejo opuščati, ko se približujejo opisovanju aktualnega časa. Nastane vtis, da ženske v zgodovini niso prisotne oz. da niso počele nič takega, kar bi jim zagotovilo mesto v zgodovinskem spominu. Na tak način se zabriše njihova vloga, kar po drugi strani omogoča vzdrževanje stereotipnih predstav o ženski naravi. Izpuščanje ženskih imen in dogodkov iz zgodovine ima torej jasen namen v vzdrževanju želene podobe o ženskah in ženskosti. Učinki izpuščanja se kažejo tudi v dejstvu, da je treba brez zgodovinskega spomina začenjati vedno znova. Tako se v zadnjih letih veliko sprašujemo o vlogi žensk v politiki in med drugim nalletimo tudi na razprave, ki pravijo, da nastopanje v javnosti ni v ženski naravi, politika pa ne ustreza njihovu karakterju.

Michelle Perrot (1984) se je s podobnimi težavami spopadala v zgodnjih sedemdesetih letih v Franciji, ko je skupaj s kolegi in kolegicami z oddelka za zgodovino in sociologijo oblikovala prvi tečaj ženske zgodovine v Franciji na Univer

de Paris. Ob pomanjkanju materiala in teoretskega okvira so naslovili tečaj *Ali imajo ženske zgodovino?* Vprašanje je bilo zlasti posledica pomanjkanja dostopnih podatkov in prepričanja, da so v splošnih zgodovinskih knjigah popisani dogodki, usodni za narod neke države, za nacijo torej, in kot taki so univerzalni, veljavni za oba spola. Dogodki, ki niso popisani, so brez posebne vrednosti za potek zgodovine. Zato je zgodovino-pisje v bistvu legitimiranje razmerij moči. V zgodovino namreč pridejo in v njej obstanejo tisti, ki imajo moč, da definirajo pomembnost in nepomembnost družbenih procesov ali posameznih dogodkov. Boj za zgodovino je zato boj za pravico do interpretacije. V uradnih zgodovinah ne najdemo ne hendikepiranih ne istospolno orientiranih, še manj revnih ali ljudi z ulice. V tem smislu uradne zgodovine niso nikoli bile zgodovine vsakdanjega življenja. Vendar so vprašanja o tem, ali imajo ženske svojo zgodovino, danes že presežena. Še več, raziskovanja so pokazala, da so bile ženske v preteklosti vpete v družbeno dogajanje na način, ki razbija stereotipne, ustaljene podobe o njeni naravi in družbeni vlogi. Arlette Farge (*ibid.*) ugotavlja, da se hkrati z odkrivanjem ženske preteklosti razbijajo sodbe o vlogi moških v zgodovini. Raziskovanje ženske preteklosti ni pomenilo namreč samo dodatek k splošni zgodovini, temveč ji je oblikovalo novo podobo.

KONCEPT TELESA

Teoretske razprave o telesu se ukvarjajo zlasti z naravnim in družbeno konstruiranim telesom in se med sabo razlikujejo po tem, kakšno vlogo in moč dajejo enemu in drugemu. Ženska družbena identiteta je bila dolgo časa pogojena s kulturno percepcijo njihovih teles. Zato je telo tema femi-

nističnih razprav ves drugi val feminizma, razprave o telesu pa lahko najdemo tudi v tekstih prvega vala. Zahteva po pridobitvi moči za kontrolo in upravljanje z lastnim telesom je pomembna tema aktivističnih ženskih skupin in feministične teorije. Ženska zgodovina je zgodba o njihovih telesih, in sicer zato, ker dolgo niso bile nič drugega kakor telesa (Fouquet v Perrot 1984: 61). Telo je stoletja oblikoval moški razum, zato je treba raziskovati moško govorico. Ženske morajo o svojem telesu spregovoriti same in tako začeti spreminjati veljavna prepričanja. To lahko storijo s pomočjo teorij spolne razlike, ki dekonstruirajo ali »spodkopavajo« prepričanje o 'naravnih' temeljih družbeno kodiranih razlik, sistema vrednot in reprezentacij (Braindotti v Bahovec 1998: 62).

Sociologijo zanima, kako na telo vplivajo družbeni odnosi, procesi in institucije. Foucaultova analiza discipline, kazni, norosti in seksualnosti kaže na prisotnost moči v diskurzih, ki konstruirajo človeško utelešenje. Sam govori o svojem delu kot o izdelovanju zgodovine telesa, ki jo opiše kot izdelovanje zemljevida telesa in učinkov moči nanje. Njegova teorija vednosti pravi, da se telo konstruira skozi diskurz in izven diskurzivnega ne obstaja, izgine kot materialen fenomen. Človeške fizičnosti ne moremo do konca zajeti, ker je telo prepleteno z mrežo že obstoječih pomenov, ki se oblikujejo skozi različne diskurzivne prakse. Odnos med razumom in telesom določa umestitev telesa v moderne disciplinske sisteme, razum pa s tem postane lokacija za diskurzivno moč. Telo je le inertna masa, ki jo nadzorujejo diskurzi, locirani v razumu. Vendar Shilling (*ibid.*: 420) pravi, da tako razmerje med razumom in telesom zanamari dejstvo, da lahko disciplinski sistemi postanejo »živeče izkušnje«, ki nimajo učinka le na razum, temveč tudi na čutila. Govori o diskurzivnem redukcionizmu, ki se reflektira tudi v delu Butlerjeve. Ta zavrne idejo preddiskurzivnega telesa in pravi, da so telo, spol in družbeni spol diskurzivni konstrukti. Regulativne družbene norme institucionalno in diskurzivno konstruirajo telesno materialnost. Foucault in Butler postavljata telo samo znotraj obstoječih razmerij moči.

Rosi Braindotti (v Bahovec 1998: 59) vzpostavlja razliko med govorom o družbenem spolu in govorom o spolni razliki. Pravi, da teoretičarke družbnega spola zanima predvsem, kako na spol vplivajo kulturni in družbeni procesi, govor o spolni razliki pa vključuje tudi nezavedno oz. željo in identifikacijo. Razmerje med spoloma zgodo-

vinsko obvladujejo oblastna razmerja, ki določajo družbeno pozicijo spolov skozi čas, učinke te diskvalifikacije pa izkušajo ženske v svoji telesni eksistenci. Ne glede na to, ali verjamemo v pred-družbeno telo, ki je očiščeno pomenov in na voljo za prepoznavanje prave narave, ali pa menimo, da so taki esencialistični pogledi vnaprej izgubljeni, ostajajo osnovna prepričanja o spolni razliki ali konstrukciji ženskosti in moškosti podobna. Določajo jih oblastna razmerja, ki legitimizirajo neenakosti tako, da postavijo veljavna merila moškosti za univerzalna, ženskosti pa ne le za parcialna, temveč za kratko malo manjvredna. Dekonstrukcija teh razlik, sledenje diskurzu skozi zgodovino, reflektiranje pomenov in razlik v vsakdanjem življenju je odgovor, ki jemlje takemu univerzalizmu moč. Tako početje pa je mogoče le s posegi v zgodovino, skozi katero so se oblikovale razlike. Gre preprosto za boj, ali bolje, za pravico do interpretacije, ki je možna s pomočjo zgodovinskega spomina.

RAZSEŽNOSTI TELESA V SLOVENSKI ZGODOVINI

Javne razprave o ženski naravi/kulturi in njenem mestu v privatnem/javnem segajo na Slovenskem v trideseta leta 19. stoletja, v čas pred narodnim preporodom. To je čas, ko redki slovenski izobraženci izven cerkvenih krogov nabirajo znanje in izkušnje tudi v tujini, redke slovenske izobraženke pa še vedno pridobivajo in ohranjajo znanje znotraj obzidij samostanov ali gradov. So torej bolj ali manj vezane na znanja, ki jih pridobivajo s posredovanjem cerkvenih institucij, vendar niso omejene zgolj nanje (Lenard 1922). Razprave o ženski naravi pa segajo nekaj stoletij v preteklost in se razvijajo hkrati s katoliško cerkvijo. Pri študiju zgodovinskih virov opazimo, da se intenzivirajo ob vsakem vstopu žensk v polje javnega, pogosto pa jih spremlja sistem bolj ali manj krutega kaznovanja, katerega namen je bil predvsem ustrahovanje in discipliniranje.³

Nasploh so bila ženska telesa izpostavljena raznim oblikam fizičnega nasilja in mučenju skozi vso zgodovino. Pretepanja doma so bila del normalnosti, v določeni meri so jih sprejemali kot samoumevna in celo koristna tako za žensko kakor za otroke (Puhar 1982: 156). Strategije preživetja so se usmerjale predvsem v iskanje načinov izogibanja in ne v problematiziranje samega

nasilja. Narobe pa je bila zmožnost fizičnega kaznovanja del moškosti. Če moški ni pretepal žene in otrok, je veljal za revo in mehkužneža (*ibid.*). Sprejemanje domačega nasilja je bilo med drugim tudi posledica sporočilnosti javnega kaznovanja. Ženske so bile javno kaznovane huje kot moški, ker se zanje še manj spodobi kršiti postave kakor za moške. Prekršiti pravila ženskosti je bilo hujše dejanje od prekrška samega.

V konstruiranje ženskosti⁴ je bilo vso zgodovino usmerjenih veliko družbenih naporov. Žensko so priklepali na dom razni rituali, šege in navade, ki so prehajala večinoma⁵ od mater na hčere in so delovala kot nenapisani zakoni, po katerih so se morale ravnati. S pokristjanjevanjem pa postane cerkev najvztrajnejša ustanova oblikovanja ženskosti, ki pospremi svoje napore z bogatim sistemom nadzorovanja in sankcioniranja. Slovenska zgodovina nam sicer ne ponuja veliko podatkovnih podlag za analizo. Nič ne vemo o staroselcih, o slovanskih navadah vemo zelo malo, skoraj nič o vsakdanjem življenju, čeprav je bilo ravno to za ženske najbolj pomembno. Najboljše etnografsko gradivo o ženskah so ljudske pesmi, ki pa niso zanesljiv vir, saj so pogostje opevale želene podobe kakor dejansko življenje, čeprav v njih hkrati zlahka prepoznamo prevladujoče stereotipne sodbe. Vendar pa je znanih kar nekaj zgodovinskih dogodkov, obredov ali običajev, v katerih so ženske plačale odklon od zapovedanega z življenjem ali so bile kako drugače kruto kaznovane. Ti dogodki so predmet analize v pričujočem tekstu.

STAROSLOVANSKO OBREDJE

Če posežemo malo dlje v zgodovino, najdemo dve staroslovanski navadi, ki se simbolno vežeta na podrediv. To sta smrt žene ob smrti moža (Sluga 1979; Lenard 1922; Vilfan 1961) in postrizenje dečkov (Lenard 1922). Obe sta obrednega značaja, sta torej kodificirani, ponavljajoči se dejanji s simbolnim pomenom in dejansko koristnostjo (Cazeneuve 1986). O tem, kako sta obreda delovala, kaj pomenita in kakšne posledice ali učinke sta imela, ni nič znanega, saj njunega pomena ne razlagajo ne etnološke in ne antropološke študije, zato lahko o tem le ugibamo. Še zlasti to velja za *obredno smrt žene*. Tovrstna pokopavanja so v različnih kulturah povezana z lastnino moža, ki jo ob njegovi smrti položijo v grob, in to je veljalo

tudi za slovansko pokopavanje (Vilfan 1961). O samem obredu pri Slovanih ni najti drugih podatkov. Ne vemo, kako je potekal in kakšni so bili njegovi učinki ali posledice. Da bi razvozlati vsaj del njegovega pomena, se ustavimo pri pojmu lastnine, ki je bila položena v grob umrlega, in ga povežimo s patriarhalno ureditvijo skupnosti, o kateri najdemo nekoliko več zapisov. Patriarhalni misleni vzorec razvrstitev žensko tako mentalno kakor tudi telesno. Pravi, da je ženska intelektualno in čustveno inferiorna, telesno šibkejša in zato popolnoma odvisna. Edina funkcija, ki ji da določeno vrednost, je njena reproduktivna zmožnost, ki postane resnični predmet lastnine. Lastninska pravica da možu moč s smrtjo kaznovati nezvesto ženo, ker je zanj zapovedana absolutna zvestoba (Lenard 1922). Lastnina maternice in hkratna prepoved spolne združitve z drugimi moškimi je omogočala jasno identiteto otroka, ki je ob prehodu v individualno gospodarstvo že imel (ne pa tudi imela) vlogo naslednika. V tem smislu ženska ne pomeni nič bistveno drugega kot sredstvo reproduciranja. Njena maternica je le »cvetlični lonček« (Rothman 1989), v katerega se vsadi seme moškega, ki edino naredi otroka.⁶ Ta »lonček« je pokopan skupaj z drugimi osebnimi predmeti v skupni grob in tako ne more biti na voljo nikomur drugemu.⁷ Rothman (*ibid.*) ugotavlja, da podobno odtujitev maternice izvedejo danes z modernimi medicinskimi tehnologijami.⁸ Medicina vzpostavlja direkto povezavo z zarodkom, ga opazuje in proučuje, omogoči njegov nastanek ali pa tudi ne.

Postrizenje las je bil poganjski iniciacijski obred dečkov. Fantje so bili v določeni dobi po rojstvu obredno postrizeni in s tem sprejeti za polnopravne člane družine, za bodoče samostojne ljudi. Za deklice, ki so bile v mladosti pod skrbništvom staršev, po možitvi pa pod oblastjo moža, tega obreda ni bilo (Lenard 1922). Dekleta torej niso bila sprejeta za polnopravne člane družine in niso veljala za samostojna. Lasje so bili pomemben element osebne identitete in konstitutivni element tako moškosti kakor ženskosti. Simbolizirali so samostojnost in svobodo moških in odvisnost in nesvobodo žensk; pri ženskah navezanost na dom in čast, pri moških odklon od doma in svobodo gibanja. Dolgi lasje so po pokristjanjevanju veljali za moško sramoto. Ženski dolgi lasje, speti v kite in pripeti tesno na lasišče, pa simbolizirajo seksualno vzdržnost. Lasje nasploh so vso zgodovino vse do danes sredstvo izražanja osebne

identitete in različnih ideologij. So teoretsko izjemno pomembni za splošne teorije telesa in simbolike (Synnott 1987). O njihovi simbolni moči priča, da prve razprave o kratkih laseh najdemo šele na prelomu prejšnjega stoletja, ko so se ostrigle prve ženske, kar je bilo v tistem času nedvomno pogumno dejanje. Zgodbe o laseh in prvem postrizenju so pogosto tudi zgodbe o mladosti naših mam ali babic.

ŽENSKÉ KOT KORISTEN IN DOBIČKONOSEN PREDMET TRGOVANJA

Slovenke so bile vso zgodovino predmet trgovanja. Do 12. stoletja je po slovenskih deželah cvetela posebna *trgovina s sužnji*, med katerimi so pogosto omenjeni tudi Slovenci, in sicer kot kupci, posredovalci ali sužnji. Obstajajo podatki o sužnjih iz okolice Iga iz 3. stoletja našega štetja. V 9. st. trgujejo z voskom, soljo, konji, živili in sužnji. Bavarci in Slovenci imajo prednost pri trgovanju ob Donavi, saj so oproščeni carinskih in sejemskih dajatev. S sužnji trgujejo Judje, dovažajo jih v velikem številu z vzhoda (Sluga 1979: 139; Vilfan 1961: 101). V Benetkah je še v 14. st. cvetela trgovina s sužnji, zlasti s Hrvati in Slovenci, ki so jih benečanski pomorski roparji ujeli ali kupili od drugih. Razmeroma številneje so bile med njimi zastopane ženske. Že nemški cesar Ludvig Pobožni je odredil, da so slovenski sužnji carine prosti, med trgovskimi predmeti za izvoz iz Slovenije pa se najpogosteje omenja ravno slovenska dekleta, ki so veljala za pridne delavke. (Lenard 1922: 33). Moški so se lažje izognili suženstvu, saj so lahko šli v »vojsko za hlapce, vozarit in tovarit, ali pa so šli v hajduke, rokovnjače ali tihotapce, usoda žene pa je bila robsko trpljenje« (ibid.: 34). Ženske je suženjska usoda zadela dosti huje kot moške.

Že pri Slovanih poznajo *kup in ugrabitev neveste*. O trgovanju z otroci, še posebno z deklicami za ženate, lahko beremo skoz vso zgodovino do začetka 20. stoletja. »Kup« neveste je bila pogodben oblika sklenitve zakona. Pogodbe nista sklepala ženin in nevesta, marveč predstavnika njunih rodbin ali rodov. Ženinova rodbina je nevestini plačala precej visoko kupnino za nevesto. Kako se je ta kupnina pri Slovencih prvotno imenovala, ni znano. Ugrabitev neveste je bila pri nekaterih plemenih ali ljudstvih precej splošna, drugod je

bila v rabi bolj izjemoma poleg kupa neveste. Pri Slovencih kažejo nanjo le nekatera mesta v narodnih pesmih. O ugrabitvah so podatki iz 16. stoletja na Kranjskem. Ugrabitev je bila edina mogoča oblika poroke med dvema, ki sta bila skupaj po svoji volji. Če so starši obljubili hčero v zakon komu po svoji izbiri, se je dogovorila s svojim fantom, da jo je s pomočjo drugih ugrabil, odvedel drugam in se z njo poročil. Včasih so ugrabitev izvedli navidezno, da bi se izognili visokim stroškom svatovanja (Vilfan 1961: 250-254).

Nesvobodnemu plemstvu izbira ženina ali nevesto za njihove otroke gospod (ibid.: 123), pri čemer je pogosto izkoriščal tudi *pravico do prve noči*. Šele leta 1237 dobijo štajerski ministeriali (prej nesvobodno plemstvo) iz cesarjevih rok pravico, da svobodno ženijo svoje otroke (ibid.: 186). Poleg ekonomsko dobičkonosnih zakonov so sklepali tudi politične zakone. Tako so se celjski grofje poročali zgolj z namenom sklepanja meddržavnih paktov. Na posledice takih porok kaže zgodba Friderika Celjskega. Hermanov sin Friderik se je poročil z Elizabeto Frankopansko, pri tem pa je imel zvezo z Veroniko iz Desenic, kar povzroči smrt obeh tekmic. Prvo je menda ubil Friderik sam, drugo pa Herman II, da bi se opral pred mogočnimi hrvaškimi Frankopani, čeprav je celjsko trško sodišče oprostilo Veroniko krivde čarovništva (Sluga 1979: 217).

Podatke o zakonih, ki so jih sklepali iz ekonomskih ali drugih koristi, najdemo še v začetku 20. stoletja. Pogosto so se sklepali med mladim dekletom in starejšim, priletnim moškim, pogosto premožnim vdovcem z večimi otroci. V devetnajstem in začetku dvajsetega stoletja ne najdemo več zgodb o ugrabitvah, ki so bile nekakšen regulativ nasilnim porokam in edina mogoča oblika poroke iz ljubezni ali vsaj s prostovoljno izbiro. V nasprotju s tem pa najdemo kar nekaj zgodb o samomorih deklet zaradi prisilnih porok. Tako je hči Andreja Galskega Eva Barbara pojedla nekaj strupenih pajkov in umrla, ker jo je Schnitzenpaum z ižankega gradu kljub njenim protestom odpeljal in zaprl za grajske zidove (Govekar 1926: 36).

PREGANJANJA IN MNOŽIČNO POBIJANJE ŽENSK

Čas *protireformacije* je bil za ženske na Slovenskem zelo ogrožujoč. Reformaciji so se namreč priključile ženske z velikimi pričakovanji, ki so

sledila razočaranju nad razbrzdano, pohlepno in oblastizeljno katoliško cerkvijo (Govekar 1926: 21). K luteranstvu so se priključili celi ženski samostani, denimo, samostan v Studenicah pri Poljčanah. Poleg skromnosti nove cerkve in podarku na izobraževanju za vse so ženske v reformacijski cerkvi videle več priložnosti za svoje delovanje. Ljubljanske hišne gospodinje so na visoke praznike sedele s svojimi deklami za kolarati, da bi s tem pokazale svoje nasprotovanje katoliški cerkvi (*ibid.*: 24). Protireformacijsko gibanje v šestnajstem stoletju in na začetku sedemnajstega je bilo zato v veliki meri usmerjeno prav v preganjanje žensk. V tem času je bilo izgnanih veliko plemiških družin – vse, ki se niso hotele odpovedati reformacijskim idejam. Veliko žensk je trdovratno zagovarjalo novo vero in tako povzročalo težave reformacijskim komisijam. Zato je škof Tomaž Hren izdal »proti babam še strožje naredbe kakor proti moškim. Dal jih je odpravljati v stolpe (ječe) in jih je ob vodi in kruhu zapiral za daljši čas kakor može« (*ibid.*: 34). Tako so 16. oktobra 1615 zaprli Klaro Javernik iz Tržiča, prvič pa so ji sodili šele 18. novembra. Ker se ni hotela odpovedati novi veri, so popisali njeno imetje, da ga bodo zaplenili, in jo imeli zaprto v stolpu. Pozneje so jo za šest tednov in tri dni izročili v varstvo možu, da jo spreobrne, vendar se mu ni posrečilo. Znova so jo zaprli v stolp, jo osamili in pretepali. Prestajala je muke vse do 28. decembra 1616, ko je bila obsojena na izgon v roku šestih tednov in treh dni. Vendar je bila pomiloščena, ker je bil njen mož katoličan (*ibid.*: 34).

Med množične poboje na Slovenskem moramo vsekakor prištevati tudi smrti žensk, ki so bile obsojene zaradi čarovništva. Njihov pregon sovpada z razkrojem cerkvene organizacije v 14. stoletju in v drugi polovici 15. stoletja. Takrat papeži javno podprejo in odobrijo preganjanje čarovnic. Preganjanje vešč in veščev se formalizira z bulo *Summi desiderantes* Inocenca VIII. iz leta 1484 (Vilfan 1961: 266). Prvi val preganjanja čarovnic v 14. stoletju, ki je bil povezan s krivovertvom, Slovenije še ni zajel. Prvi procesi proti čarovnicam pri nas so znani iz prve polovice 15. stoletja. Od 1425 do 1717 je bilo 400 čarovniških procesov. Vendar je zaradi pomanjkanja zapisov predvidevati vsaj dvojno število; po zmagi protireformacije v 16. stoletju se procesi namnožijo zaradi preganjanja potepuhov in novih štitarjev. Znano mesto procesov in izvajanja mučenj je bil grad Hrastovec (Sluga 1979: 311–312).

Lenard piše, da se je »vera v čarovnice bohotno razpasla po deželah, ki so stale pod nemškim kulturnim vplivom proti koncu srednjega veka, in je segala s svojimi, za ženske tako slabimi posledicami do druge polovice 18. stoletja. Zanje je bila od državne oblasti določena kazen sežiganja na grmadi. Mučili so jih, dokler niso priznale. Pojem čarovnic je bil pri nas v srednjem veku zelo raztegljiv in je obsegal navadne zločinke, moralne propalice in manj vredne osebe, pa tudi razne nesrečnice, duševno revne in osebe, ki so bile obdolžene tega zločina iz človeške zablode ali zlobe« (Lenard 1922: 42).

Franja Mihelič (v Govekar 1926: 29–30) piše, do so v čarovnice verjeli vsi stanovi, tako revni kakor bogati in izobraženi, zato ni čudno, »da so se praznoverne Slovenke učile raznih žegnov, zarotitev, zagovorov in copernij, s katerimi so lečile ljudi in živali, klicale duhove, preganjale hudiča, osvobajale obsedence, dvigale zaklade ter delale točo in požare. To so počeli tudi dosti omikanejši moški! Imenovali so se prerokinje ali celo boginje. Ljudje so jih imeli zelo v čislih in se jih tudi močno bali: pripisovali so jim tudi vse nesreče, nadloge in uime ter so se včasih nad njimi nečloveško maščevali, češ da so coprnice. Hudobnost, zavist, ljubosumnost in sovraštvo jih je spravljalo na grmade. Šele danes je znano, da so bile nesrečnice žrtve zapeljivk, ki so jim dajale omamljivih mešanic in mazil, ki so povzročale zavžite ali vdrgnjene v polt bujne, fantastično orgiastične sanje, občutek letenja, seksualnega uživanja i.t.d. Sramotnim moškim torturam in zvečine obsodbam nesrečnic je storila konec šele ženska, cesarica Marija Terezija, l. 1768.«

Še najbolj slikovito je čarovnice opisal Valvazor, ki je vanje verjel brez kakršnega koli dvoma. Pravi tole:

Coprnice in čarovnice je dežela že precej očiščena, razen pri Snežniku, Ložu, Cerknici in Planini, zakaj v tistih krajih, ki leže med velikanskimi divjinami, je včasih nemalo te golazni. Ko pa le kaj o njih zvedo, brž ujamejo ta coprniška babiščeta in jih spravijo na grmado. To jih straši in sili, da se s svojo nesrečno umetnostjo skrivajo, saj tudi krstače in drugi strupeni črvi najrajši skrivaj lazijo po luknjah ali temnem grmovju in goščavi. Čestokrat so jim namreč vroče zakurili in jih precej posadili na žareči stol, vendar golazni s tem še niso mogli docela iztrebiti. Upali so sicer, da je pogosto

plapolajoči plamen vso to nesnago – coprniško zalego mislim – popolnoma pregal, toda pod velikanskim kupom pepela so tako rekoč ostale še nekatere iskricice, ki utegnejo prav lahko vžgati to ali ono skladovnico. Tako so, brž, ko je coprništvo spet začelo tleti in plapolati, hoteli gasiti nečisti plamen s sodnim ognjem in človeško krvjo, zakaj, kadar zavohajo požar, namreč coprništvo, preženo požar s spožarjem ali s krvjo in ga zakopljejo v pepelu. In če se ta pepel coprnicam in drugim praznovornim, čarovništvu vdanim ljudem v ušesa natrese, povzroči velik strah in sklep, da se bodo vzdržali takih pregreh, ki požar zakurijo in zanečijo, ali da jih bodo skrbno pred človeškimi očmi skrivali in ne razodevali z nadaljnjim zapeljevanjem drugih ljudi, ker bi se na ta način najlažje razkrili. Drugače se še najdejo na Kranjskem kmetje in kmetice, ki napovedujejo preprostim ljudem, kje je izgubljeno ali ukradeno blago, in dajejo nasvete za različne bolezni in druge reči, toda če oblast izve, jih da zapreti in po preiskavi kaznovati. Tako žensko imenuje preprosti človek *boginja*, a bolj po pravici bi se morala imenovati hudičevka ali hudičeva dekla. (Valvasor 1984: 184.)

Načini mučenja in pobojev žensk, obsojenih čarovništva, so opisani v nekaj slovenskih knjigah (Volasko, Košir 1995; Radovanovič 1997), ki opravijo temeljito analizo procesov na Slovenskem, tekste pa opremijo z nazornim slikovnim materialom. Ženske so raztezali, prebadali, polivali z različnimi vrstami vrelih tekočin, navijali, rezali, bičali in žive sežigali. Pogled na slike pa razkrije tudi določeno mero seksualne sprevrženosti dejanj, ki jo lahko zaslutimo tudi na nekaterih cerkvenih freskah. Odrasli moški, ki od blizu spremljajo dejanja in ne umaknejo pogleda od žrtve, medtem ko pijani ali drugače drogirani rablji vtikajo različne predmete v genitalije, anus ali usta, režejo ali ščipajo dojke, mučilne naprave pa so postavljene tako, da omogočajo dober razgled.⁹

Usoda nezakonskih mater in detomorilk je bila podobno srhljiva. Navadno je bila zanje določena smrtna kazen. Ljubljansko deklico Urško so zaradi te »pregrehe« na Friškovicu pri Ljubljani obglavili. Nezakonska mati, ki je umorila svojega otroka, je bila po starih ljubljanskih postavah pokopana živa in potem jo je rabelj v grobu prebodel s kolom. Lenard pravi, da je treba primere nezakonskih mater razumeti kot žrtve takratnih

nezdravih družbenih razmer. Osebam brez premoženja je bil zakonski stan prepovedan, z druge strani pa so bila revna dekleta na vse mogoče načine izpostavljena zalezovanju moških iz višjih slojev, od katerih so bila socialno odvisna. (Lenard 1922: 42) Poleg tega noben zakon ni zavezoval moških k skrbi za svojega otroka. Dodatna težava je bila tudi dokazovanje očetovstva. Vilfan (1961: 415) razlaga nevzdržen položaj nezakonskih mater z njihovim položajem v cerkvi. Bolj ko se pod cerkvenim vplivom poostruje nerazdružljivost monogamnega zakona, bolj neznosen postaja položaj nezakonskih otrok. Ker je predzakonsko občevarje nemoralno, se za nezakonske matere uporabljajo sramotilne kazni, kot so zapiranje v kostnico ali stanje ob križu pri cerkvenem vhodu. Posledice so čutili še posebej otroci, ki so jim župniki dajali nenavadna imena, kar jih je oviralo pri opravljanju poklica in izobraževanju. Še zlasti občutijo to, da ne morejo dedovati po očetu. Usoda in življenje nezakonskih mater in otrok postane pozneje ena izmed pomembnejših tem ženskega gibanja na Slovenskem.

POMEN IN POSLEDICE

Usmrtitve žensk ob moževi smrti niso bile značilne le za slovanska ljudstva. Navada je povezana z ljudstvi, ki so v grobove polagala lastnino umrlega, ki naj bi mu bila na voljo v onstranstvu. Tako ženska ni bila na voljo nikomur drugemu. Lastnina nad reproduktivnimi zmožnostmi žensk se transformira v nadzor nad njimi, potem ko navada že izgine. Kakor pravi Lenard (1922: 3–13), so se v procesu pokristjanjevanja nekatere navade obdržale v drugačni, bolj sprejemljivi obliki. Tako je patriarhalno verovanje o mogočnosti moškega semena in ženski kot »cvetličnem lončku«, ki se odraža v nadzoru nad reproduktivnimi zmožnostmi, hkrati tudi temelj krščanskega odnosa do spolnosti in žensk.

Tako si lahko pojasnimo preganjanje čarovnic in nezakonskih mater. Čarovnic zato, ker so veljale za zdraviteljice, ki opravljajo tudi splave, nezakonske matere pa zato, ker brez partnerja ohranijo avtonomno pozicijo, ostanejo samosvoje, čeprav le na simbolni ravni. Čarovnice in nezakonske matere so namreč svojo avtonomno pozicijo, svojo neolastninjenost večinoma plačale z življenjem, ali pa je to postalo skrajno neznošno. Obojim je avtonomna pozicija omogočala delovanje v

javnem. Prve so opravljale svoj poklic, druge pa so se morale potegovati za vsakršno delo, ki jim je pomagalo preživeti. Prehod v javno je hkrati pomenil tudi prelom obrednih zapovedi, ki so imele v zgodovinskem spominu takratnega časa gotovo močan pomen. Obredno postrizenje je namreč žensko postavilo v jasen položaj odvisne, nesamostojne, na dom priklenjene osebe. Hude kazni so sledile še enemu vstopu v javno, in sicer podpiranju reformacijskih teženj in uporu katoliški cerkvi. Vsi trije dogodki, pregon čarovnic, nezakonskih mater in pristašic reformacije, so bili povezani z ženskim delovanjem zunaj doma. Za ta vstop so bile tudi najkručeje kaznovane. Huje kot moške jih je bilo treba kaznovati zato, ker se kazni ni nanašala le na prekršek, temveč na kršenje temeljnih postulatov razmerja med spoloma. S krutimi kaznimi jim je bilo treba uničiti vsakršno voljo ali misel na samostojno pozicijo.

V tem se usoda žensk na našem ozemlju ni razlikovala od usode, ki so jo imele ženske drugod po Evropi. Ugotovitev raziskovalk ženske preteklosti, da ženske niso veljale za kaj več kot premikajoče se maternice in so bile kratko malo inferiorne, je popolnoma prenosljiva v naše zgodovinsko situacijo. To izpraznenje, opredmetenje oz. zatrtje se je najbolj drastično kazalo v trgovanju z ženskami kot sužnjami ali kot nevestami. Razlika ni velika. V obeh primerih so bile zanj posledice enake. V last jo je dobil nekdo, ki si ga ni izbrala sama. Razlika je bila morda le v pogojih bivanja, pa še o tem ne moremo sklepati samo zaradi različnega statusa. Žensko telo je bilo pač na voljo. Taka razpoložljivost je morala imeti največje posledice ravno za žensko seksualnost.

Ostane še vprašanje, kaj lahko na podlagi teh dogodkov prispevamo k debati o naravnem in družbenem spolu? Zelo očitno je dejstvo, da nas ne poskušajo prepričati o »naravi« žensk. Ni govora ne o biološki razlikovanosti ne o naravni izraznosti ali občutenjih. Gre kratko malo za to, da je treba ženske prikleniti na dom in jasno vzpostaviti razmerja moči s podreditvijo. Strogo je treba kaznovati vsako združevanje vednosti in oblasti, ki se kaže npr. pri ženskah, obsojenih čarovništva. Inferiornosti žensk ni bilo treba pojasnjevati, bila

je postavljena, vsako kršenje pa pospremljeno s kaznijo. Tako so dosegli podredivost, ki so jo spremljali tudi obredi in pripadajoča verovanja. Na ravni diskurzivnega se prične razlika med naravnostjo in družbenostjo spolov razvijati šele s katolištvom. Poplava cerkvenih knjig, ki so namenjene dekletom in ženskam, se pojavi šele v osemnajstem stoletju. Opazimo torej isto, kar pravi tudi Shilling – da je diskurz o razliki stvar zadnjih treh stoletij.

V tem smislu se je strinjati z Rosi Braindotti, da je razpravljanje o izvorni naravnosti oz. predružbenosti brezplodno, in sicer zato, ker se izvornost izmika takoj, ko o njej spregovorimo, in zato, ker je razpravljanje o tem tudi pristajanje na vzpostavljeno razliko, ki sploh ni nujno izvorna. Zanimiva je zgodba, ki ni predmet tega zapisa. Že od desetega stoletja dalje lahko najdemo na našem ozemlju dogodke, ki povezujejo ženske z močjo, oblastjo in javnim. Nekatere od teh pozicij so legalne, druge pa odraz potreb vsakdanjega življenja. V tem smislu bi lahko rekli, da sistem vzpostavljenih sankcij za kršenje družbenih norm in vlog ne naleti na nujno popolno podredivost, temveč so odgovori na taka zatiranja različni. O tem lahko beremo npr. v judovski zgodovini holokavsta kot ekvivalenta popolni podreditvi s hudimi telesnimi kaznimi. Zgodb o nepokorščini, strategijah preživetja in upora je veliko. O njih piše npr. Gerda Lerner, teoretičarka in raziskovalka ženske zgodovine, ki jo vzpostavlja na primerjanju obeh usod. Kljub temu pa ne smemo prezreti učinkov opisanih dogodkov za življenje žensk. Dejstvom o družbeni konstruiranosti spola je zato potrebno dodati tudi razprave o spolni razliki, ki se kaže ravno prek indentitete, želje in nezavednega. Če se sprašujemo o tem, kako se zgodovina odraža v spominu, potem se morajo vprašanja nanašati na to, kako so na nezavedno, željo in identiteto vplivali kaznovanje, prisilne in nasilne smrti, opredmetenje na način prodaje in kupovanja, suženstvo in s tem povezana prisilna spolnost, ki bi ji lahko rekli tudi nenehno posiljevanje. Odgovori seveda niso na dlani. Zanje je treba slediti teoriji in politiki telesa, diskurzu in posledicam v vsakdanjem življenju žensk.

OPOMBE

¹ Kot pravi Michelle Perrot (1984), ima beseda zgodovina dva pomeni. Pomeni preteklost in znanstveno disciplino. Sama uporabljam besedo zgodovina v prvem pomenu, ko mislim na znanstveno disciplino, uporabljam besedo zgodovinarstvo (historiografija).

² S terminom »ženska zgodovina« mislim le na manjkajoči del splošne zgodovine.

³ V času protireformacije so ženske kaznovali huje kot moške. V *Slovenski ženi* lahko beremo: »Škof Tomaž Hren je dal 'proti babam' še strožje naredbe, kakor proti moškim: dal jih je odpravljati v stolpe (ječe) in jih je ob vodi in kruhu zapiral za daljši čas kakor moške« (Govekar 1926). Podobnih primerov lahko najdemo v različni literaturi še veliko. Take kazni so imele vrednost predvsem v svoji sporočilnosti. Bolj kot konkretni posamezniki, ki so jo zadevale, so bile namenjene v opomin ostalim ženskam.

⁴ Družbeno konstituiranega spola.

⁵ Lenard opozarja, da je bilo ohranjanje tradicije, izročila in znanj domena žensk, in sicer iz enostavnega razloga. Moški so nenehno potovali, bodisi zaradi vojn ali zaradi trgovanja. Iz sveta so nosili novosti in nove navade. Ženska je bila vezana na dom, zato je bila ohranjevalka tradicije in lokalnih navad, še bolj pa je bila pomembna pri ohranjanju znanj kot zeliščarstvo, zdravilstvo itd.

⁶ Rothmanova pravi, da so po patriarhalnem miselnem vzorcu otroci last očeta, ker so prišli iz njegovega semena, ki gre skozi žensko telo. Ženska je le posrednica te linije. Isti vzorec tudi predpostavlja prenos lastnosti iz očeta na sina, ki izhaja iz semena kot edinega dejavnika nastanka otroka. Da isti mišljenjski vzorec prevladuje v naši kulturi še danes, dokazuje oddaja, ki so jo še nedavno predvajali na javni televiziji in je nosila naslov »Očetje in sinovi«. V oddajo so vabili tudi matere in hčere, očete in hčere, matere in sinove, brate in sestre, vendar se naslov ni spreminjal v skladu s spolom gosta ali gostje, kar si lahko razlagamo le na način: lastnosti se prenašajo le z očeta na sina. Ta odnos torej simbolizira edino vrednost, označuje nadaljevanje dobrih lastnosti rodu in vsega človeštva.

⁷ Na ta način si lahko pojasnimo tudi posilstvo kot vojno strategijo. Kot vsaditev tujega semena, nekakšno kontaminacijo maternice, kjer seme lastnika ni več varovano pred lastnostmi nekoga drugega. V tem smislu so vojna posilstva bolj sporočilo in razvrednotenje moškega, ženska pa je orodje za poraz sovražnika. Ko posili žensko, porazi sovražnika, ker mu onemogoči čistost nadaljnjega rodu.

⁸ Nova potrditev je nedavna odločitev slovenskega parlamenta o neosemenjevanju samskih žensk, na katero je imela bistven vpliv ravno medicina. Odločitev o rojstvu otrok torej ni v rokah žensk, temveč medicinske znanosti, ki se trudi razvijati take tehnologije, da lahko komunicirajo direktno z zarodkom, mati pa je le »nosilka«. V tem lahko prepoznamo isto patriarhalno ideologijo o maternici kot izven-ženskem prostoru.

⁹ Podoben vtis kakor slike o mučenjih čarovnic so name napravile freske v kupoli cerkve Duomo v Firencah. Večina prizorov iz pekla je namreč rezanje dojk in moških spolovil, vtikanje gorečih bakel v anus in druge človeške odprtine in podobno, ki prej zastavljajo vprašanje o avtorjih in njihovih željah, kakor pa usmerjajo v sporočilnost samega prizora.

LITERATURA

- J. CAZENEUVE (1986), *Sociologija obreda*. Ljubljana: Studia Humanitatis, ŠKUC.
- F. GESTRIN, V. MELIK (1950), *Slovenska zgodovina 1813–1914*. Ljubljana: Skripta Višje pedagoške šole.
- M. GOVEKAR (1926), *Slovenska žena*. Ljubljana: Splošno žensko društvo.
- T. INGOLD (ur.) (1994), *Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life*. London: Routledge.
- L. LENARD (1922), *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda*. Maribor: Družba sv. Cirila in Metoda.
- O. LUTHAR (ur.) (1994), *Pot na grmado*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- J. MAL (1993), *Zgodovina slovenskega naroda. II del*. Celje: Mohorjeva družba (ponatis prve izdaje, ki je izšla v 10 zvezkih od leta 1928 do leta 1939).
- M. PERROT (1984), *Writing Women's History*. Oxford: Blackwell.
- A. PUHAR (1982), *Prvotno besedilo življenja*. Zagreb: Globus.
- S. RADOVANOVIČ (1997), *Bog se usmili uboge grešne duše. Amen. Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546–1746*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- J. W. SCOTT (1988), *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- C. SHILLING (2000), The Body. V: BROWNING G., HALCLI A., WEBSTER F., *Understanding Contemporary Society: Theories of the Present*. London: SAGE Publications.
- M. SLUGA (ur.) (1979), *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva Založba.
- A. SYNNOTT (1987), Shame and Glory: A Sociology of Hair. *The British Journal of Sociology*, 38: 381 – 413.
- M. TRATNIK VOLASKO, M. KOŠIR (1995), *Čarovnice: Predstave-procesi-pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- S. VILFAN (1961), *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.

Vesna Švab, Urban Groleger

POTREBE ŽENSK S PONAVLJAJOČIMI SE DUŠEVNIMI MOTNJAMI V PROCESU ZDRAVLJENJA IN OKREVANJA

Potrebe žensk v psihiatriji in psihosocialni rehabilitaciji so slabo raziskane. Redke raziskave so še redkeje usmerjene v programe zaposlitve, kljub dokazom, da so njihove možnosti za okrevanje boljše od moških (Usall in drugi 2002). Hude (psihotične) duševne motnje jih prizadenejo pozneje in z manj posledicami (invalidnostjo) kot moške na spoznavnem področju (sklepanje, inteligentnost, procesiranje informacij, spomin) in na področjih socialnega delovanja, kar so dokazale številne študije in tudi slovenska raziskava, ki je vključevala ljudi s shizofrenijo in drugimi hudimi in ponavljajočimi se duševnimi motnjami (Švab in drugi 2002). Celotno vedenje, ki pomeni skrb zase, zmanjšano dejavnost, počasnost in socialno izolacijo v zadnjem mesecu je bilo pri posameznikah, ki so bile že večkrat hospitalizirane zaradi psihoze, bistveno manj okrnjeno kot pri moških ($p=0,031$).

Razlogi za to, da ženske manj opešajo zaradi ponavljajočih se hudih duševnih motenj, so verjetno različni. Medicinska znanost išče razloge v zaščitnem delovanju ženskih spolnih hormonov (Salokangas 2004; Halbreich, Kahn 2003) in v drugih bioloških značilnostih, ki prispevajo k ugodnejšemu poteku bolezni. Ne glede na razloge je jasno, da ženske z ponavljajočimi se psihotičnimi duševnimi motnjami, kot je shizofrenija, delujejo boljše na socialnem področju (bolje funkcio-

nirajo) kakor moški (Lindamer in drugi 2003; Harvey, Trauer, Herrman 2001; Usall in drugi 2001; Leung, Chue 2000; Kulkarni 2001). Ponavljajoče se duševne motnje oslabijo socialno delovanje zlasti na področjih zaposlitve in družabnih stikov. Ženske so po prebolelih duševnih motnjah in po zdravljenju v psihiatričnih bolnišnicah večinoma še vključene v različne gospodinske, družinske in skrbniške dejavnosti, ki jim dajejo nekaj možnosti za potrditev. Kljub simptomom, njihovim posledicam in ožigasanju ohranjajo vsaj skromno socialno mrežo. Morda ženske dodatno ščiti tudi pomembnejša vloga v ožjem družinskem okolju, kjer bolezni navkljub prevzemajo vsakdanja materinska in gospodinska opravila. Z njimi so prisiljene k vzdrževanju življenjskih spretosti, ki se ob pomanjkanju pobud in zahtev sicer hitro slabšajo. Največkrat se ne morejo izogniti izvajanju skrbniških funkcij. Tudi če nimajo otrok, pogosto skrbijo za starše ali partnerje in tako vstopajo v različne odnose, ki varujejo pred hujšo socialno izolacijo. Tako je tudi upad samospoštovanja po psihiatrični izkušnji pri ženskah morda nekoliko manjši, s čimer se razlaga tudi njihova manjša samomorilna ogroženost. Socialna in delovna izolacija po duševnih motnjah in hospitalizacijah je še vedno hujša pri moških (Hintikka in drugi 1999). Če psihoza zmoti in spremeni delovne sposobnosti, se moški bistveno težje kot ženska vključi v širše družbeno okolje (Hafner 2003).

Druga plat zapletenega odnosa med spolom in duševnimi motnjami pa je zoževanje ženske identitete na materinsko funkcijo, ki poudarja zadovoljevanje otrokovih potreb in zanemara potrebe ženske. Odpovedovanje lastnim potrebam in željam je eden izmed generatorjev depresije, ki je pri ženskah najpogostejša duševna motnja.

Zgornje trditve lahko ilustriramo z rezultati raziskave, ki jo je opravil Groleger s sodelavci

Slika 1: Celotno vedenje

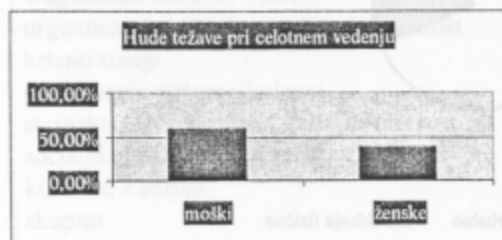

Tabela 1: Napotitve za sprejem na SPO po spolu in skupno

napotitve na SPO	moški N (%)	ženske N (%)	skupno N (%)
psihiater	9 (9,8)	16 (16,2)	25 (13,1)
splošni zdravnik	54 (58,7)	41 (41,4)	95 (49,8)
druge klinike ali bolnišnice	8 (8,7)	11 (11,1)	19 (9,9)
policija	1 (1,1)	0 (0,0)	1 (0,5)
svojci	1 (1,1)	8 (8,1)	9 (4,7)
pride sam/-a	7 (7,6)	4 (4,0)	11 (5,8)
premostitev iz oddelkov PKL	12 (13,0)	19 (19,2)	31 (16,2)
skupno	92 (100)	99 (100)	191 (100)

(Groleger 2002) na sprejemnih oddelkih psihiatrične klinike Ljubljana v novembru in decembru 2001. Ugotovili so, da 63 odstotkov hospitaliziranih bolnikov v svojem okolju v času sprejema ni imelo nobenega dosegljivega vira podpore. V raziskavo je bilo vključenih 99 žensk (51,8 % vključenih), v bolnišnico so jih večinoma napotili splošni zdravniki (41,4 %) in psihiatri (16,2 %), kar kaže, da lažje poiščejo strokovno pomoč kakor moški, ki so jih v bolnišnico le v 9 % napotili psihiatri (tabela 1).

Do sprejema je bilo verbalno ali fizično odklonilnih 19 žensk (19,2%) in 6 moških (6,5%). Če odklonilne primerjamo s tistimi, ki so se s sprejemom strinjali ali so ga sami želeli, je razlika po spolu statistično značilna ($h_i = 6,16$, $p = 0,01$).

Razlogi za večjo odklonilnost žensk niso jasni, najverjetneje jih je pripisati njihovi večji čustveni ohranjenosti, pogostejšim čustvenim simptomom in zavzetosti. Pri moških se posledice duševnih

motenj pogosteje kažejo kot čustveni umik (McGorry 2001), zaradi česar vsaj navidezno lažje sprejmejo situacije, ki sicer globoko prizadenejo. V opisani raziskavi so to dokazali z merjenjem kliničnih lestvic, ki opisujejo različne vrste znakov duševnih motenj (tabela 2).

Med podlestvicami BPRS so lahko statistično značilno razliko med spoloma potrdili za BPRS II (čustveni umik in motorična zavrtost), kjer je bila vrednost višja pri moških ($t = 4,983$, $p = 0,000$).

Ženske so najpogosteje sprejete na sprejemne (zaprte) oddelke zaradi poslabšanja duševne motnje, kar kaže, da se duševna motnja pri njih pogosteje ponavlja (tabela 3).

Hude (psihotične) duševne motnje se načeloma ne ponavljajo same od sebe, temveč ob večjih stresnih obremenitvah. Antipsihotična zdravila, ki jih predpisujemo ljudem s psihotičnimi duševnimi motnjami, so varovala pred ponovitvijo

Slika 2: Odnos do sprejema na SPO za sprejete bolnike

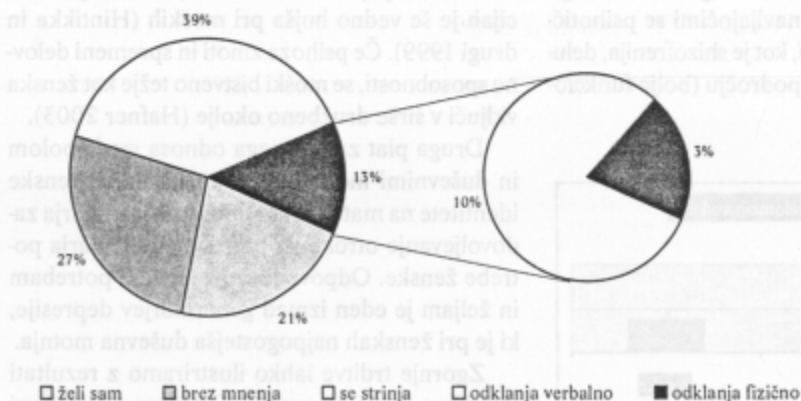

Tabela 2: BPRS podlestvice po spolu in skupno (X: aritmetična sredina, SD: standardna deviacija)

BPRS podlestvice (vrednosti)moški		ženske	skupno	
		X (SD)	X (SD)	X (SD)
BPRS skupno	(7 do 126)	39,43 (11,21)	36,37 (11,33)	37,84 (11,35)
BPRS I	(3 do 21)	7,60 (4,01)	7,29 (3,97)	7,44 (3,98)
BPRS II	(2 do 14)	4,19 (2,21)	2,85 (1,35)	3,49 (1,93)
BPRS III	(3 do 21)	6,22 (3,41)	6,41 (3,77)	6,32 (3,59)
BPRS IV	(3 do 21)	6,64 (3,17)	6,45 (2,76)	6,54 (2,96)
BPRS V	(3 do 21)	7,21 (2,95)	7,24 (3,24)	7,23 (3,10)
BPRS SPL	(7 do 70)	21,95 (5,36)	21,04 (6,21)	21,48 (5,82)

bolezni, ki jo sproži stres, in imajo tako omejen učinek. Ob dovolj velikem stresu pride do psihičnega zloma tudi ob rednem jemanju zdravil, in narobe, če bi pacienti lahko živeli brez stresa, bi bilo ponovitev bolezni bistveno manj, čeprav bi jemali bistveno manjše odmerke zdravil. Medsebojno delovanje prirojene občutljivosti in stresa še vedno najbolje opiše model vulnerabilnost-stres, ki sta ga opisala Zubin in Spring v sedemdesetih letih (Zubin, Spring 1977). Mogoče je, da je število ponovitev bolezni pri ženskah večje zato, ker so izpostavljene več stresnim obremenitvam kot moški. Te so specifične in različne od stresnih obremenitev, ki so jim večinoma izpostavljeni moški. Ženske so pogostejše tiste, ki se morajo boriti za preživetje v skrajni revščini, so pogostejše edine (ali glavne) skrbnice za otroke in pogosto žrtve fizičnih in spolnih zlorab (Riecher-Rossler, Hafner 2000), ki generirajo njihovo duševno stisko. Najpogostejše stresne obremenitve pri ženskah so revščina, nosečnost, materinstvo, partnerski odnosi, razveze, spolne in fizične zlorabe, ki so jim izpostavljene, in telesne težave zaradi zdravil, ki jih jemljejo (Mowbray in drugi 2001). Izkušnje zanemarjanja in površne obravnave so dodatno

breme, ki poslabšuje potek in izid duševnih motenj, zaradi katerih trpijo. Na opisani problem lahko odgovorimo le z nepretrganim in kakovostnim izobraževanjem osebja v vseh službah za duševno zdravje, ki bo omogočilo vzpostavljanje zavzetih in spoštljivih odnosov do uporabnic in natančno strokovno ocenjevanje njihovih dejanskih potreb. Priporočila ameriških avtorjev za ločeno in potrebam prilagojeno obravnavo žensk v službah za duševno zdravje so taka:

- ženske potrebujejo učenje o tem, kako se upreti nasilju in nadlegovanju;
- v obravnavi jih vključujemo v majhne skupine, ki naj jih vodijo visoko usposobljeni strokovnjaki, ali v skupine za samopomoč;
- potrebujejo objektivno in pozorno poslušanje brez oblikovanja sodb, mnenj, »pomoči« pri oblikovanju zgodb in brez interpretacij;
- kadar potrebujejo zaščito in umik, jim ju je treba zagotoviti.

Že danes je jasno, da je posebej za ženske verjetno primernejše zdravljenje doma kakor v institucijah in da je treba v obravnavi uporabljati specifične rehabilitacijske pristope, zlasti psihoterapijo. Posebni programi so potrebni tudi za matere

Tabela 3: Razlogi za sprejem na SPO po spolu in skupno

Razlogi za sprejem	moški	ženske	skupno
	N (%)	N (%)	N (%)
diagnostika duševne bolezni	6 (6,5)	8 (8,1)	14 (7,3)
urgentno stanje/samomorilna ogroženost	24 (26,1)	12 (12,1)	36 (18,8)
krizno stanje	8 (8,7)	5 (5,1)	13 (6,8)
poslabšanje duševne bolezni	39 (42,2)	59 (59,6)	98 (51,3)
stranski učinki medikamentozne terapije	5 (5,4)	1 (1,0)	6 (3,1)
socialni in ekonomski razlogi	2 (2,2)	6 (6,1)	8 (4,2)
konflikti v okolju	8 (8,7)	8 (8,1)	16 (8,4)
skupno	92 (100)	99 (100)	191 (100)

in za tiste, ki želijo nadaljevati poklicno pot. Osredotočiti se je treba torej na njihove moči in sposobnosti in izboljšati kakovost njihovega življenja (www.medscape.com/viewarticle/420041).

Sedanja praksa dela v nekaterih socialnih službah (zlasti varnih hišah, ki naj bi varovale ženske pred zlorabami) je taka, da ne sprejemajo žensk z duševnimi motnjami. Razvidno pa je, da ponavljajoče se zlorabe, ki so hude stresne obremenitve, nujno vodijo do duševnih motenj tudi pri manj občutljivih posameznicah. Z omejitvami spreje-

mov v varovane hiše na »duševno zdrave« posameznice torej zlorabljenim ženskam pošiljajo nasprotujoče si sporočilo: zlorabljenka ženska, ki jo je treba zaščititi in ne more biti brez duševne motnje, ker je zlorabljenka, z duševno motnjo ne more biti zaščitena. V varovane domove so torej sprejete le tiste, ki duševno motnjo dovolj dobro prikrivajo. Odgovor na absurdnost situacije je poleg zgoraj opisanih splošnih usmeritev interdisciplinarno sodelovanje med uporabnicami, zdravstvenimi in socialnimi delavci in pristojnimi načrtovalci skrbi.

Tabela 3: Razlogi za sprejem na ZPO po spolu in skupno

LITERATURA

- H. EVERT, C. HARVEY, T. TRAUER, H. HERRMAN (2003), The relationship between social networks and occupational and self-care functioning in people with psychosis. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.*, 38, 4: 180-188.
- U. GROLEGER (2003), *Ocena klinične slike pri bolnikih, hospitaliziranih na sprejemnem psihiatričnem oddelku*. Ljubljana: Medicinska fakulteta (magistrsko delo).
- H. HAFNER (2003), Gender differences in schizophrenia. *Psychoneuroendocrinology*, 28, 2, 17-54.
- U. HALBREICH, L. S. KAHN (2003), Hormonal aspects of schizophrenias: an overview. *Psychoneuroendocrinology*, 28, 2: 1-16.
- J. HINTIKKA, P. SAARINEN, A. TANSKANEN, H. KOIVUMAA-HONKANEN, H. VIINAMAKI (1999), Gender differences in living skills and global assessment of functioning among outpatients with schizophrenia. *Aust N Z J Psychiatry*, 33, 2: 226-231.
- J. KULKARNI (2001), *Gender differences in the quality of life of people with schizophrenia*. Berlin: 1st World Congress on Women's Mental Health (gradivo).
- A. LEUNG, P. CHUE (2000), Sex differences in schizophrenia: A review of the literature. *Acta Psychiatr Scand, Suppl.*, 401: 3-38.
- L. A. LINDAMER, A. BAILEY, W. HAWTHORNE, D. P. FOLSOM, T. P. GILMER, P. GARCIA, R. L. HOUGH, D. V. JESTE (2003), Gender differences in characteristics and service use of public mental health patients with schizophrenia. *Psychiatr Serv.*, 54, 10: 1407-1409.
- P. MCGORRY (2001), *Early psychosis - gender aspects of treatment*. Berlin: 1st World Congress on Women's Mental Health (gradivo).
- C. T. MOWBRAY, D. OYSEMAN, C. LUTZ, R. PURNELL (2001), Women: The Ignored Majority. V: L. SPANIOLO, C. GAGNE, M. KOEHLER (ur.), *Psychological and Social aspects of Psychiatric Disability*. Boston: University Center for Psychiatric Rehabilitation (171-194).
- A. RIECHER-ROSSLER, H. HAFNER (2002), Gender aspects in schizophrenia: bridging the border between social and biological psychiatry. *Acta Psychiatr Scand, Suppl.*, 102, 407: 58-62.
- R. K. R. SALOKANGAS (2004), Gender and the use of neuroleptics in schizophrenia. *Schizophr Res.*, 66, 1: 41-49.
- M. V. SEEMAN (2000), Women and schizophrenia. *Medscape Womens Health*, 5, 2: 2.
- V. ŠVAB, M. TOMORI, B. ZALAR, S. ZIHERL, M. Z. DERNOVŠEK, R. TAVČAR (2002), Community rehabilitation service for patients with severe psychotic disorders: The Slovene experience. *Int. J. Soc. Psychiatry*, 48, 2: 156-160.
- J. USALL, S. ARAYA, S. OCHOA, E. BUSQUETS, A. GOST, M. MARQUEZ (2001), Gender differences in a sample of schizophrenic outpatients. *Compr Psychiatry*, 42, 4: 301-305.
- J. USALL, J. M. HARO, S. OCHOA, M. MARQUEZ, S. ARAYA (2002), Influence of gender on social outcome in schizophrenia. *Acta Psychiatr Scand*, 106 (5): 337-342.
- J. USALL, S. OCHOA, S. ARAYA, M. MARQUEZ (2003), Gender differences and outcome in schizophrenia: A 2-year follow-up study in a large community sample. *Eur Psychiatry*, 18, 6: 282-284.
- J. ZUBIN, B. SPRING (1977), Vulnerability: A new view on schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, 86: 110.

Duška Knežević Hočevar, Sanja Cukut

PREDSTAVITVE SAMOMORA NA SLOVENSKEM V TISKANIH MEDIJIH

UVOD

Čeprav je bilo samomorilno vedenje že vsaj od antike dalje predmet filozofskih, zgodovinskih, medicinskih, teoloških in tudi poljudnih razprav, je bilo dolgo časa zaznano zlasti kot moralni problem. Bolj sistematične obravnave samomorilnega vedenja kot družbeno relevantnega pojava zasledimo šele v 19. stoletju,¹ ko je bil v večini evropskih držav zabeležen porast števila samomorov glede na poprejšnja obdobja. Posledično se je razbohotilo število statističnih in interpretativnih študij, ki so poskušale pojasniti morebitne značilne povezave med stopnjo samomora in socio-demografskimi spremenljivkami, kot so poklic, stopnja urbanizacije, religija, dednost, rasa, podnebje in duševno zdravje (prim. Hassan 1998: 168). Na podlagi tovrstnih raziskav so preučevalci samomorilnega vedenja s konca 19. stoletja vzroke zanj pripisovali t. i. razkroju tradicionalnega družbenega reda, industrializaciji in individualizmu (*ibid.*: 168), procesom, ki jih danes v družboslovju poznamo kot osnovne postavke teorije modernizacije. Te so po presoji nekaterih preučevalcev zgodovine raziskav o samomorilnem vedenju še danes eden izmed temeljnih razlagalnih okvirov proučevanja samomorilnosti.² Zato tudi ni presenetljivo, da je sočasno narasla vloga medicinskih razlag samomorilnega vedenja, saj naj bi po mnenju številnih avtorjev (Seale 1998; Shilling 1993; Turner 1995; Vincent 1999) prav ta znanstvena disciplina v procesu t. i. sekularizacije pridobila mesto enega izmed bolj kompetentnih tolmačev smrti in posledično samomora; v tem naj bi prevzela primat religiji. Vlogo zdravilcev človeških duš so vse bolj prevzemali psihiatri, ki naj bi posameznika s psihiatrično intervencijo, terapijo in hospitalizacijo obvarovali pred samomorom. Samomorilno vedenje so uvrstili med oblike deviant-

nega vedenja³ in ga vedno manj obravnavali kot zlo ali moralno šibkost posameznika, kot je bila poprejšnja praksa (Taylor 1988: 32). Na podlagi na novo definirane patologije so strokovnjaki iz vrst medicinskih ved apelirali na medije (tisk), naj omejijo ali celo prepovejo poročanje o samomori, saj so verjeli, da bi lahko s tem nekatere celo spodbudili k samomoru (Leonard 2001: 460, 464).

Če so medicinski strokovnjaki iz 19. stoletja predvsem opozarjali medije, da lahko pisanje o samomori nekatere spodbudi k takemu dejanju, poskušajo suicidologi zadnjih trideset let zlasti v ZDA sistematično odkrivati morebitne povezave med samomorilnim vedenjem in mediji. Najbolj dejavni v tovrstnem proučevanju so tisti, ki poskušajo pojasniti »imitativni učinek«, ki ga lahko proizvede poročanje medijev o posameznih samomori na »potencialne samomorilce« (Stack 1996; 2000a; Leonard 2001). Nekatere raziskave so namreč pokazale, da lahko televizijski prizori, na primer samozastrupitev ali samopoškodba, spodbudijo samomorilno vedenje pri posamezniku ali pa ga informirajo o možnih načinih izvedbe samomora (Gould in Shaffer, Hawton in sod. v Leonard 2001: 465).⁴ Zato suicidologi poudarjajo, da je sodelovanje z mediji ključnega pomena pri preprečevanju tega pojava. Mediji naj bi prav z »uravnoteženimi in dobro informiranimi prikazi« ozadja samomorilnega vedenja in z njim povezanih morebitnih dejavnikov tveganja (na primer duševna bolezen, zloraba drog, družinsko okolje) in preventivnih ali terapevtskih postopkov uspešno pripomogli k reševanju samomorilnosti (*ibid.*: 465). V tem oziru nezanemarljiva je tudi Aldridgeva konstatacija, da mediji skoz družbeno konstrukcijo samomora reprezentirajo kulturno razumevanje o tem pojavu (Aldridge 1998: 89). Oblikovale in legitimizirale naj bi se ne le družbeno pomem-

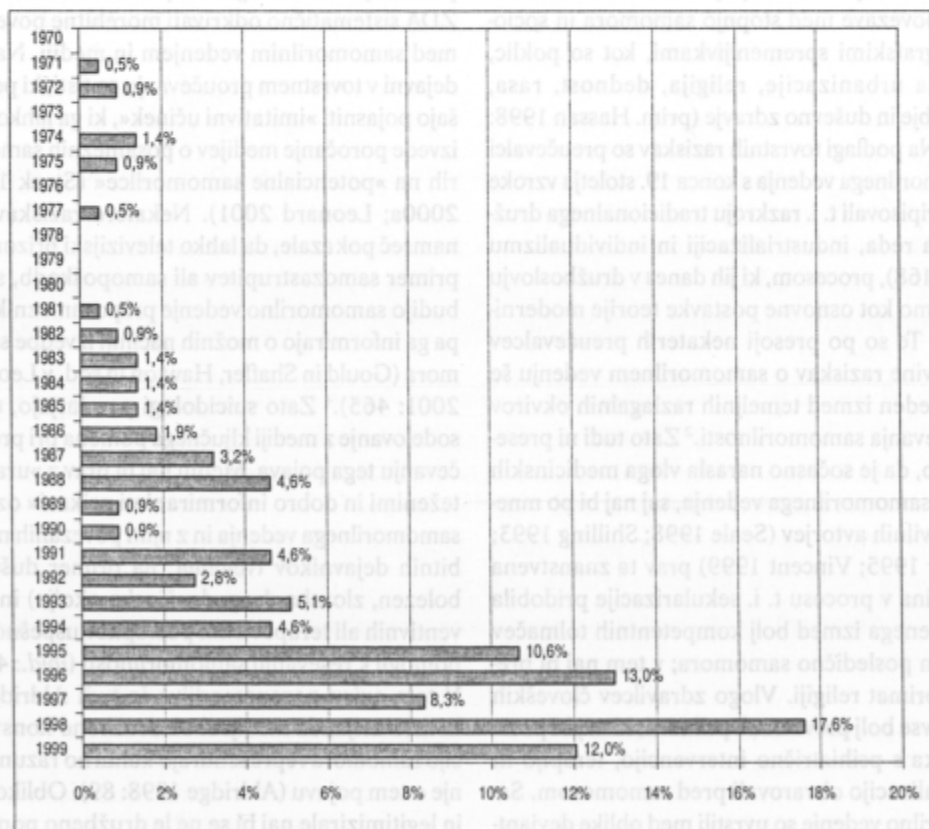
bne teme, ampak tudi načini njihove regulacije in reševanja (op. cit.: 90).

Prav analiza reprezentacij samomorilnosti v slovenskih tiskanih medijih je osrednja tema pričujočega besedila. Motiv zanjo je že kar tradicionalna predstava o visoki stopnji samomorilnosti v Sloveniji, na katero nas opozarjajo tako domače kot mednarodne statistike.³ Sprva nas je zanimalo, katera stroka je najpogosteje zastopana v medijski govorici o samomoru. V skladu z mnenjem družboslovcev, da medicina vedno bolj prevzema nekdanjo vlogo religije v razlaganju smrti, domnevamo, da tiskani mediji v svojem poročanju o samomoru »prisvajajo glasove strokovnjakov« (Hartley 1989) zlasti s področja medicine (psihatrije). Na podlagi ugotovitve, da je teorija modernizacije še vedno ena izmed uveljavljenih razlagalnih paradigem pojava samomorilnosti, smo nadalje domnevali, da v tiskanih medijih vzroke za visoko stopnjo samomorilnosti v Sloveniji razlagajo tudi v okviru njenih splošnih postavk, kot so industrializacija, urbanizacija, individualizacija itn.

V ta namen smo pregledali in analizirali članke na temo samomora, ki so zbrani v novinarski dokumentaciji *Dela*. Za ta arhiv smo se odločili zaradi obsega gradiva, ki ga dokumentacija sistematizira, in razmeroma dolgega časovnega obdobja, ki nam ga omogoča analizirati. V dokumentaciji *Dela* dokumentalisti sistematično pregledujejo in klasificirajo članke od leta 1968 dalje, pri čemer natančno obdelujejo le dnevnik *Delo*, članke iz drugih slovenskih časopisov in revij pa pregledujejo bolj po »lastni presoji«. Kljub temu velja dokumentacija *Dela* za najboljše in najobjavnejšo v Sloveniji, saj v primerjavi z drugimi novinarskimi hišami hrani največji obseg slovenskih dnevnikov, tednikov in revij.

Analizirali smo 216 člankov, zbranih v mapi 179.7 (497.12) - *Samomori splošno*, ki so izšli v obdobju od leta 1970 do 1999. Poudariti velja, da je bila za analizo izbrana samo mapa, ki zajema najbolj splošen pregled poročanja o samomoru. Članki s področja samomorilnosti se namreč nahajajo tudi v drugih mapah, in sicer: *Samomor in promet*, *Posvetovanja o samomorih*, *»A/Ž«* sa-

Slika 1: Delež zapisov o samomorilnosti v Sloveniji po letih (n = 216)

momori po kraju, Samosežig, Samomori v zaporih, Žalovanje, Samomor po porodih, Samomori žensk, Samomori otrok in Samomori med mladimi. Analiza celotnega gradiva bi nedvomno prikazala značilno sliko medijskih zapisov o samomoru, vendar nam tudi analiza najbolj splošne mape ponuja dovolj indikativen prikaz medijske govorice o samomoru na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih.

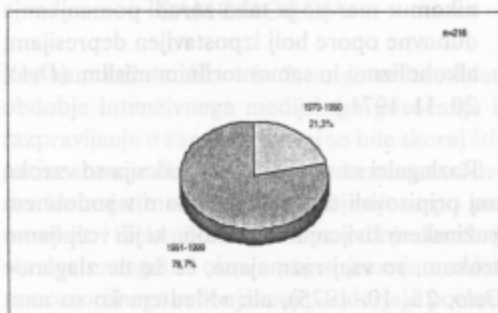
ANALIZA GRADIVA

Iz slike 1 je lepo razvidno, da se število objavljenih člankov o samomoru v Sloveniji z leti povečuje. Pravzaprav bi lahko govorili kar o dveh značilnih obdobjih in sicer pred in po razglasitvi samostojne Slovenije (slika 2). Za prvo obdobje, ki ga zamejujeta letnici 1970 in 1990, je značilno majhno število shranjenih člankov na temo samomora, saj se njihova letna pogostnost giblje med nič in štirimi zapisi. Od tega intervala odstopata le letnici 1987, ko je bilo objavljenih sedem člankov na to temo, in leto 1988, ko najdemo deset člankov. V prvem obdobju (torej v sedemdesetih in osemdesetih letih) je bilo v celoti objavljenih šestinštirideset člankov, t. j., 21,3 % analiziranega materiala, v drugem obdobju, od 1991 do 1999, pa kar sto sedemdeset člankov ali 78,7 % vsega pregledanega gradiva. Na podlagi prikaza frekvenčne porazdelitve sistematiziranih člankov o samomoru po letih in desetletjih je prvi sklep ta, da v poosamosvojitvenem obdobju slovenski tisk posveti skoraj za štiri petine več prostora samomorilni tematiki v primerjavi s predhodnim obdobjem.

SEDEMDESETA LETA: »SLOVENIJA PO SAMOMORIH PRVA V JUGOSLAVIJI IN MED PRVIMI V SVETU«

V sedemdesetih letih je bilo na temo samomora obdelanih malo člankov; od nič do tri letno. Najbolj tipične vsebine govorijo o visoki stopnji samomorilnosti v Sloveniji v svetovnem merilu in v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi republikami. Zgovorni so že sami naslovi in deli prispevkov, ki so opozarjali: »Slovenija je v samomorilnosti že desetletja prva v državi« (Delo, 7. 10. 1972), »Slovenci smo na vrhu lestvice samomorilcev« (Delo, 10. 8. 1974), »njihova pogostnost nas uvršča v sam svetovni vrh« (Teleks, 23. 12. 1977), in navsezadnje, da samomor »postaja eno osrednjih

Slika 2: Delež objavljenih člankov v letih pred osamosvojitvijo in po njej

vprašanj našega naroda« (Delo, 25. 10. 1975).

Tiskani mediji v tem obdobju poudarjajo regijske razlike v stopnjah samomorilnosti na ravni Slovenije; posebej visoko stopnjo zaznajo v celjski, mariborski in gorenjski regiji (Delo, 20. 11. 1971; Delo, 7. 10. 1972; Jana, 2. 11. 1972; Delo, 10. 8. 1974; Delo, 25. 10. 1975; Teleks, 23. 12. 1977). Pri tem se pogosto sklicujejo na raziskave t. i. slovenskega nacionalnega značaja in posebej poudarjajo agresivnost, ki naj bi bila pri Slovencih usmerjena predvsem navznoter (Delo, 20. 11. 1971; Delo, 10. 8. 1974; Delo, 5. 10. 1974; Delo, 18. 5. 1975; Delo, 25. 10. 1975; Teleks, 23. 12. 1977). Slovenci so, nas opozarjajo novinarji, »narod samomorilcev« (Delo, 20. 11. 1971). Samomor razlagajo kot »slovensko družbeno bolezen« (Delo, 20. 11. 1971) in ga uvrščajo v socialno patologijo (Delo, 20. 11. 1971).

Pri pojasnjevanju visoke stopnje samomora v Sloveniji avtorji člankov pogosto privzemajo modernizacijski diskurz, ki poudarja pomen t. i. kulturnega in ekonomskega napredka. V tem pogledu razlagajo samomor kot posledico šibkih socialnih vezi in tekmovalnih, brezosebnih odnosov v individualizirani moderni družbi, kjer se posameznik ne more uveljaviti (Delo, 20. 11. 1971; Jana, 2. 11. 1972). Njihovi komentarji spominjajo na klasičen diskurz o atomizaciji posameznika v brezosebni družbi:

Premagala sta nas sebična in brezobzirna potrošniška miselnost in brezglavo tekmovanje na vseh področjih za svoj osebni prestiž. Vse to drobi našo družbo, povečuje pri manj agresivnih občutek ogroženosti, rahlja zaradi pomanjkanja časa celo čustvene vezi med družinskimi člani. Vse to pogosto pripelje v depresivnost, alkoholizem in k samomorilnim mislim. (Jana, 2. 11. 1972.)

V množici ostaja človek vse bolj in bolj osamljen potnik na cesti življenja, katera ni nikomur mar pa je tako zaradi pomanjkanja duhovne opore bolj izpostavljen depresijam, alkoholizmu in samomorilnim mislim. (Delo, 20. 11. 1971.)

Razlagalci samomorilnega vedenja so vzroke zanj pripisovali tudi spremembam v sodobnem družinskem življenju: »Vrednote, ki jih vcepjamo otrokom, so vsaj razmajane, če že ne zlagane« (Delo, 25. 10. 1975), ali: »Medtem ko so nam stoletna zatiranja zapustila nagnjenost k agresiji do samega sebe, nas je moderna družba pahnila v potrošniško ihto v lov za uspehom. To pa je razdrobilo našo družbo in razdrobilo slovensko družino« (Delo, 20. 11. 1971).

Pregled disciplinarnega ozadja referenčnih strokovnjakov v sedemdesetih letih je pokazal, da se od devetih člankov, shranjenih v tem obdobju, psihiater pojavi v šestih, strokovnjaka iz pravne fakultete v treh in socialna delavka v enem.

OSEMDESETA LETA: »SAMOMORI – SLOVENSKA NACIONALNA KATASTROFA«

Za drugo analizirano obdobje lahko takoj ugotovimo, da pogostost shranjenih člankov ostaja nizka – od nič do štiri člankov na leto. Izjema sta leto 1987, v katerem je bilo na temo samomora shranjenih sedem člankov in leto 1988 z desetimi članki. Čeprav novinarji še vedno opozarjajo na visoko stopnjo samomorilnosti Slovencev v jugoslovanskem kot tudi v svetovnem merilu se zdi, da smo v osemdesetih letih priča bolj zastraševalni retoriki, ki poudarja skrb za »preživetje slovenskega naroda«. Ta trend je zlasti opazen v zadnjih letih pred osamosvojitvijo Slovenije, kar se kaže tudi v večjem številu člankov na to temo v letu 1988. Visoka stopnja samomora je označena kot »nacionalna bolezen« (Delo, 23. 3. 1989), »slovenska nacionalna katastrofa« (Teleks, 22. 12. 1988), »nacionalno zlo« (Dnevnik, 16. 12. 1988). Še več, nekateri avtorji so visoko stopnjo samomorilnosti v Sloveniji povezovali z nizko rodnostjo⁶ (Nova revija, februar, 1987; Jana, 1. 7. 1987; Delo, 7. 5. 1988; Delo, 24. 12. 1988), kar naj bi dodatno grozilo biološkemu preživetju naroda, za katerega je vsak samomor potencialno usoden (prim. Knežević Hočevar 2003). Vse bolj v ospredju so bila

vprašanja, kdo je primeren pripadnik slovenske nacionalne populacije:

Nekateri sociologi namigujejo, da je pri raziskavah vzrokov samomorilnosti kot seveda tudi drugih slovenskih stresov, ki lahko do samomora pripeljejo po dolgem ovinku, malce preveč zanemarjen element hitre »balkanizacije« naše dežele [...] Bolj ko je dežela potrebovala tuje delavce, ki so se odzivali, bolj je postala »utesnjena«, drugačna, manj varna in ljudje zato vse bolj odtujeni. Ti občutki ogroženosti in nemoči seveda povzročajo različne travme in nevroze, ki se kažejo na različne načine v situacijah, ki nimajo z »vzrokom« nobene zveze. Počutje postane seveda nevzdržno, pogloblja se in vse bolj nerešljivo je. Edini izhod je beg, umik. (Delo, 7. 5. 1988.)

Še bolj kot v sedemdesetih letih zdaj novinarji pojasnjujejo samomorilnost z »vase obrnjenim in zaprtim slovenskim nacionalnim značajem« (Delo, 28. 5. 1983; Teleks, 30. 6. 1983; Mladina, 26. 4. 1984; Teleks, 25. 6. 1987), ki ga najbolje ilustrira prepričanje, »da si za svojo majhnost in za svoje neuspehe popolnoma od začetka do konca sam kriv« (Mladina, 26. 4. 1984).

Tudi v osemdesetih letih zasledimo zapise o regijskih razlikah v stopnji samomorilnosti (Nedeljski dnevnik, 25. 4. 1982; Delo, 12. 7. 1986; Delo, 24. 12. 1988; Teleks, 23. 3. 1989), pri čemer so modernizacijski procesi še vedno najpogostejši razlagalni okvir:

Hitro gospodarski napredek, industrializacija, usmerjenost k uspehu, potrošništvo, tudi oslabitev vpliva katoliške religije in cerkve, osamitev in odtujitev. V zvezi s tem so še neuspehi, frustracije, kolizije vrednot. (Mladina, 26. 4. 1984.)

Samomor je cena civilizacije, pač znamenje obvladovanja agresivnosti in bi jo potemtakem v statistikah lahko postavili na isto stran kot visoko raven izobrazbe prebivalstva, veliko število izdanih knjig in revij, visoko število televizorjev in podobno. (Dnevnik, 29. 10. 1988.)

V skladu z negativnimi učinki procesov modernizacije je v zapisih zaslediti govor o »dezintegrativnem pritisku družbenega sistema na posamez-

nika» (*Nova revija*, februar 1987), »dvomljivi vrednosti zahodne civilizacije« (*Dnevnik*, 29. 10. 1988) in »odtujenosti sveta«, ki povzroča naraščanje samomorov (*Naši razgledi*, 15. 5. 1981; *Jana*, 1. 7. 1987). V skladu s tem so tudi take razlage samomorilnega vedenja, ki odgovornost zanj pripisujejo širši politični skupnosti (*Dnevnik*, 21. 6. 1986; *7D*, 20. 8. 1987; *Teleks*, 22. 12. 1988). Samomorilno dejanje naj bi bilo zrcalo družbi, kajti »človek je subjekt, nanj pa vpliva ideološko obarvana družba« (*Dnevnik*, 21. 6. 1986).

Novost prispevkov v osemdesetih letih je ta, da novinarji in strokovnjaki pogosto poudarjajo, da psihiatrija ne more biti edina disciplina, ki se ukvarja s samomorilnim vedenjem in njegovim preprečevanjem. V raziskovanje in preprečevanje tega družbenega fenomena naj bi se vključili tudi strokovnjaki iz drugih humanističnih ved (*Večer*, 7. 12. 1985), samo raziskovalno dejavnost pa bi bilo nujno zastaviti bolj holistično in interdisciplinarno (*Večer*, 7. 12. 1985; *Delo*, 28. 6. 1986; *Delo*, 12. 7. 1986; *Teleks*, 25. 6. 1987). Prav tako mediji v tem obdobju prvič objavljajo informacije o tem, kam se lahko osebe s samomorilnimi mislimi zatečejo po pomoč (*Nedeljski dnevnik*, 30. 10. 1988; *Delo*, 24. 12. 1988), in poudarjajo, da tabuiziranje in stigmatiziranje samomorilcev in sploh samega pojava samomorilnosti škodljivo vpliva na njihove svojce (*Nedeljski dnevnik*, 30. 10. 1988): »svojci o občutjih prav zaradi omenjene družbene naravnosti do samomora težko govorijo« (*Delo*, 24. 12. 1988); »nasilna, s svojo voljo izbrana smrt bližnjega je v zahodni civilizaciji poleg žalosti in nesreče vedno prinašala družini tudi zaznamovanost« (*Delo*, 24. 12. 1988).

Za osemdeseta leta je v primerjavi s sedemdesetimi leti značilno, da v razlaganju samomorilnega vedenja še vedno prevladujejo psihiatri in strokovnjaki iz drugih medicinskih specializacij (od petintridesetih shranjenih člankov iz tega obdobja se psihiatri in zdravniki pojavljajo v petnajstih člankih), vendar že zasledimo tudi večje število drugih glasov: desetih psihologov, štirih literatov, štirih predstavnikov policije oziroma uprave za notranje zadeve, treh socialnih delavcev, treh filozofov, dveh sociologov in enega teologa.

DEVETDESETA LETA:

»O INDIVIDUALNIH PRIMERIH SAMOMOROV«

Kot nam kažeta sliki 1 in 2, so devetdeseta leta obdobje intenzivnega medijskega poročanja in razpravljanja o samomoru, saj so bile skoraj štiri petine shranjenih člankov (sto sedemdeset od dvesto šestnajstih analiziranih) objavljene po osamosvojitvi Slovenije. Značilna za zadnje desetletje sta dva razlagalna okvira pojasnjevanja vzrokov samomorilnega vedenja: eni poudarjajo pomembnost genetskih dejavnikov in se večinoma opirajo na spoznanja sodobnih biokemičnih in genetskih študij (*Nedeljski dnevnik*, 4. 8. 1996; *Mag*, 21. 8. 1996; *Delo*, 6. 12. 1997; *Delo*, 10. 1. 1998), drugi pa spet opozarjajo na pretirani genetski determinizem:

Ko govorimo o tendenci, lahko zelo hitro zaideмо v fatalistično razpravljanje o samomoru, v skladu s katerim je samomor biološka motnja nekega naroda. Nekateri trdijo, da obstaja v Sloveniji genetski bazen, s katerim lahko pojasnimo visoko število samomorov. (*Primorske novice*, 29. 1. 1999.)

Kot že v sedemdesetih in osemdesetih letih tiskani mediji tudi v devetdesetih poročajo o samomoru kot socialni patologiji (*Republika*, 7. 7. 1993; *Nedeljski dnevnik*, 14. 7. 1996; *Delo*, 16. 5. 1998; *Večer*, 29. 5. 1999). Prav tako se nadaljuje tudi razprava o samomoru kot »nacionalnem problemu« (*Republika*, 7. 9. 1996; *Slovenske novice*, 20. 11. 1996), saj, kakor opozarja eden izmed naslovov, »Samomorilnost redči vrste Slovencev« (*Večer*, 8. 4. 1999). Nizka rodnost, kakor že konec osemdesetih let, je skupaj z visoko stopnjo samomorilnosti problem posebne vrste (*Naši razgledi*, 17. 8. 1990; *Delo*, 27. 7. 1991; *Republika*, 7. 7. 1993; *Delo*, 17. 8. 1996), saj naj bi bil »samomor za Slovence enako usoden kot vojna, upadanje natalitete, skupaj s številnimi samomori, nas pelje v genocid« (*Delo*, 27. 7. 1991). Visoka stopnja samomorov naj bi celo pomenila »temno usodo za narod, ki hoče biti samostojen in osvobojen« (*Nedeljski dnevnik*, 16. 6. 1991). V skladu s takimi interpretacijami so tiste, ki so poudarjale številčno majhnost slovenskega naroda, ki ob visoki stopnji samomorilnosti in nizki stopnji rodnosti postane še posebej problematična (*Delo*, 27. 7. 1991; *Mag*, 21. 8. 1996; *Delo*, 14. 9. 1996; *Mladina*, 20. 1.

1998). Zato je zdaj še posebej poudarjena odgovornost posameznika do družbene in nacionalne skupnosti:

In vi, ki obupujete, ste del tega naroda, vsak od vas je dragocen člen te celote, ki obsega komaj dva milijona ljudi. Skušajte se tega zavedeti! Če storite tisti usodni korak, ne izgubite samo vsega in ne izgubijo vas samo vaši bližnji in prijatelji, temveč vas izgubi tudi narodna skupnost. In samo pomislite: kaj pomeni za tako majhen narod tako strašno izgubljanje človeške substance, kakršno se dogaja pri nas s samomori. (Delo, 14. 9. 1996.)

Še vedno se nadaljujejo razlage, ki povezujejo slovenski nacionalni značaj z visoko stopnjo samomorilnosti (Slovenske novice, 10. 6. 1993; Slovenske novice, 13. 7. 1994; Mag, 28. 6. 1995; Jana, 6. 2. 1996; Nedeljski dnevnik, 14. 7. 1996; Delo, 17. 8. 1996; Delo, 12. 10. 1996; Delo, 13. 1. 1998; Nedelo, 9. 8. 1998; Večer, 8. 4. 1999; Nedeljski dnevnik, 24. 10. 1999). Potlačena agresivnost in jeza, netolerantnost do sebe in drugih, nezadovoljstvo, depresija, introvertiranost, smisel za red in disciplino in dojemanje neuspeha kot osebne odgovornosti vsakega posameznika se v medijih pojavljajo kot ključne značilnosti slovenskega narodnega karakterja. S tem v zvezi se pojavljajo celo pesimistične ocene o »razkroju življenja« na Slovenskem (Delo, 12. 10. 1996; Večer, 8. 4. 1999).

Tako kakor v prejšnjih obdobjih avtorji člankov tudi zdaj poudarjajo mnogoplastnost in kompleksnost samomorilnega vedenja, ki naj ga ne bi mogli pojasniti zgolj z izoliranim sprožilnim dejavnikom, ampak na podlagi rezultatov bolj sistematičnega interdisciplinarnega raziskovanja (7D, 26. 4. 1994; Večer, 7. 5. 1994; Republika, 7. 9. 1996; Dnevnik, 7. 3. 1998), medresorskih povezav med dejavnostmi raziskovanja in preprečevanja samomora in s parlamentarnimi razpravami o nacionalnem programu za preprečevanje samomora, kar je nova vsebina medijskih zapisov iz zadnjega analiziranega obdobja (Delo, 19. 6. 1993; Slovenec, 25. 4. 1995; Republika, 25. 4. 1995; Nedeljski dnevnik, 14. 7. 1996; Dnevnik, 7. 3. 1998; 7D, 24. 6. 1998). Posledično avtorji člankov vedno bolj poudarjajo potrebo po političnih in bolj sistemskih rešitvah samomorilnosti na Slovenskem, kot na primer:

Prek ministrstva za zdravstvo, Inštituta za varovanje zdravja in drugih forumov bi bilo treba podpreti ustanove, ki se raziskovalno in preventivno ukvarjajo s tem vprašanjem in ne prepuščati problema zgolj dobri volji in vesti posameznikov. (Večer, 7. 5. 1994.)

Problem pa je prav v tem, da se pristojne institucije, ustrezna ministrstva ali kar javno politično mnenje ne odločijo tudi v praksi podpreti konkretnih nalog, izobraževanja, širokega informiranja. (Delo, 13. 1. 1998.)

V zadnjem analiziranem obdobju novinarji še vedno obveščajo bralce o virih pomoči za osebe, pri katerih se pojavljajo samomorilne misli (Delo, 25. 5. 1991; Dnevnik, 17. 1. 1993; Nedeljski dnevnik, 5. 6. 1994; Družina, 22. 9. 1996; 7D, 24. 6. 1998), objavljajo priporočila strokovnjakov v obliki konkretnih smernic za poročanje o samomorilnem vedenju (Delo, 16. 5. 1998; Primorske novice, 29. 1. 1999; Večer, 29. 5. 1999; Družina, 6. 6. 1999), in nadalje poročajo o t. i. terapevtskih skupinah za žalovanje (Nedeljski dnevnik, 5. 6. 1994; Družina, 22. 9. 1996).

Novost zadnjega pregledanega obdobja je obravnavanje samomora kot temeljne človekove pravice posameznika, ki naj za svoje dejanje ne bi bil odgovoren državi, družini, medicini ali religiji (Delo, 12. 10. 1996; Delo, 2. 8. 1997). Posameznik naj bi imel pravico sam upravljati s svojo smrtjo, pri čemer bi bilo nujno samomor demistificirati (Delo, 2. 8. 1997): »A kadar je prostovoljna smrt zares plod trezne presoje in izdelanega življenjskega nazora, jo tako, kakršna je, vzemimo v zakup kot najsubtilnejšo in najintimnejšo udeleženo voljo in pravico posameznika« (Delo, 19. 6. 1993). Za to obdobje je značilno tudi povečano število zapisov o individualnih primerih samomora. Vendar pa nekateri naslovi in oznake individualnih samomorov kažejo na nespoštovanje pravice do zasebnosti in dostojanstva žrtve in njenih družinskih članov, na primer navajanje polnih imen storilcev samomorilnega dejanja (Slovenske novice, 24. 4. 1995; Delo, 27. 5. 1995; Slovenske novice, 16. 9. 1995; Jana, 10. 10. 1995; Slovenske novice, 4. 3. 1996; Slovenske novice, 18. 1. 1997; Slovenske novice, 8. 8. 1997; Slovenske novice, 28. 3. 1998), objava fotografij, posnetih na kraju dogodka (Slovenske novice, 16. 9. 1995; Slovenske novice, 4. 10. 1995; Jana, 10. 10. 1995; Mag, 21. 8. 1996; Delo, 1. 8. 1997; Slovenske novice, 8. 8.

1997; *Nedeljski dnevnik*, 10. 8. 1997; *Delo*, 27. 8. 1999); navajanje metode (*Delo*, 16. 7. 1993; *Delo*, 27. 5. 1995; *Jana*, 10. 10. 1995; *Slovenske novice*, 13. 7. 1996; *Slovenske novice*, 8. 8. 1997) in posploševanje vzrokov za samomor (*Delo*, 30. 9. 1994; *Slovenske novice*, 16. 9. 1995; *Delo*, 4. 10. 1995; *Slovenske novice*, 13. 7. 1996).

V tem obdobju so med avtorji člankov, ki razlagajo samomorilno vedenje, zastopani zlasti glasovi psihologov (v triinštiridesetih člankih od sto dvainšedemdesetih), zdravnikov oziroma psihiatrov (devetintrideset). V manjšem obsegu zasledimo mnenja sociologov (devet), socialnih delavcev (šest), predstavnikov uprave za notranje zadeve (pet), filozofov (tri) in teologov (dva).

SKLEPNE MISLI

Že bežen pregled člankov o samomorilnosti na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih pokaže, da z leti močno narašča število zapisov o samomoru. To bi lahko pripisali bodisi bolj sistematičnemu zbiranju in klasificiranju objavljenih člankov na temo samomora v Sloveniji, demistifikaciji tovrstne tematike v slovenskih tiskanih medijih, morda pa celo špekulaciji, da so avtorji zapisov, zlasti strokovnjaki, prepoznali pomembnost sodelovanja z mediji pri preprečevanju samomorilnega vedenja, o katerem je v mednarodni znanstveni areni vedno več govora (Leonard 2001; Stack 1996; 2000a).

Vendarle nam bolj podrobna analiza gradiva ponuja naslednje sklepe:

Do razglasitve neodvisnosti prevladuje v medijskih zapisih tak razlagalen okvir samomorilnosti na Slovenskem, ki spominja na temeljne premise teorije modernizacije: zaradi neobhodnega družbeno-gospodarskega napredka (urbanizacije, industrializacije) naj bi bil posameznik vedno bolj atomiziran in odtujen, kar naj bi se odražalo tudi v povečani stopnji samomorilnosti. V skladu s tem so bile tiste vsebine člankov v sedemdesetih in osemdesetih letih, ki so opozarjale na visoko stopnjo samomorov v Sloveniji v primerjavi z drugimi »manj razvitimi« republikami nekdanje Jugoslavije, kakor tudi na njen visok položaj na svetovni lestvici samomorilnosti; druga visoka mesta so namreč z izjemo Madžarske zasedale predvsem »že razvite« družbe. Hkrati so razlagalci vzrokov samomora na Slovenskem poudarjali zdravorazumsko predstavo o avtodestruktivnem »nacional-

nem značaju« Slovencev, kar je še dodatno legitimiralo prepričanje psihiatrov, da je samomor socialnopatološki pojav, ki ga je nujno preprečevati in zdraviti. S tem so tudi okrepili položaj medicinske stroke kot vodilne pri pojasnjevanju in zdravljenju samomora.

Opozorila in skrbi zaradi negativnih, a nujnih učinkov napredka, ki naj bi med drugim določali visoko stopnjo samomorov, in zaradi nizke rodnosti slovenskega prebivalstva so v osemdesetih letih še zlasti poudarjena in usmerjena bolj v nacionalno skupnost kakor v posameznika. Zlasti tik pred osamosvojitvijo Slovenije so zapisi poudarjali »preživetje slovenskega naroda« zaradi »nacionalne bolezni« – visoke stopnje samomorov in nizke stopnje rodnosti. Kot eden izmed odločilnih vzrokov za tako stanje slovenskega naroda je bil ponovno prepoznani že »tradicionalno« avtodestruktivni »nacionalni karakter«. Vendar so takrat v primerjavi s poprejšnjim obdobjem avtorji člankov poudarjali nujnost interdisciplinarnega pristopa pri razlaganju samomorilnosti na Slovenskem, verjetno v skladu s tedaj ideološko uveljavljeno perspektivo o odločilnem vplivu družbe na vedenje posameznika.

Zastraševalna retorika o »izginjanju slovenskega naroda« in potreba po večdisciplinarni obravnavi »nacionalnega problema« zaradi visoke stopnje samomorov in nizke stopnje rodnosti med Slovenci sta še posebej opazni v člankih iz devetdesetih let, tj., po oblikovanju nove slovenske državnosti. Toda kljub prednostnemu navajanju skrbi za slovensko nacionalno populacijo kot celoto se v tem obdobju prvič pojavijo tudi misli o samomoru kot človekovi individualni pravici. Navidezen paradoks medijskih interpretacij samomorilnosti v Sloveniji, ki so na eni strani poudarjale skupnost nad posameznikom, na drugi strani pa pravico posameznika po upravljanju z lastnim življenjem, bi lahko pripisali »osamosvojitveni nujni« po oblikovanju pozitivne podobe slovenske nacionalne skupnosti in hkrati uveljavljanju liberalnih »evropskih vrednot«. V tem pogledu bi lahko pojasnili tudi večje število objav zgodb o individualnih primerih samomora. Lahko pa gre le za tendenco h komercializaciji množičnih medijev, za katero je med drugim značilno to, da mediji posebno pozornost posvečajo personaliziranim in individualiziranim zgodbam, t. i. *human interest stories*. Tako početje nemalokrat vodi v kategorizacijo oziroma zožitve širokega spektra enkratnih primerov samomorilnega dejanja in

tako ustvarja stereotipno podobo o določeni marginalizirani družbeni skupini (prim. Lupton 1999: 37–38). Ali, rečeno s Pušnikovo (2003: 271):

[E]motivne osebne izpovedi – ki reprezentirano dogajanje ločujejo od makro družbenopolitičnih interesov oziroma od širšega konteksta – in folklorni elementi v dokumentarnem žurnalizmu predvsem estetizirajo tekst in zato reproducirajo zdrav razum, medtem ko argumentacijo zanemarijo.

Čeprav je novost medijskih vsebin devetdesetih let tudi razprava o nujnosti sprejetja nacionalnega programa za preprečevanje samomorilnosti, mediji v razpravo niso zajeli morda najbolj relevantnih sogovornikov – predstavnikov politike.

Zdi se, da so implicitno nakazali nepripravljenost za politično reševanje »perečega nacionalnega problema«, čeprav sicer močno poudarjajo skrb za reprodukcijo in zdravje slovenskega naroda. Ali je to stvar medijev, ki »izbirajo le tiste teme, ki so 'vredne novic', [in s tem] opravljajo tudi selekcijo; neka vprašanja in dogodke tako v javno razpravo vključijo, druga pa izključijo« (Mandič 2002: 207), ali pa posledica neobčutljivosti politikov pri zaznavi samomora kot družbeno pomembnega problema, ostaja odprto vprašanje. Vendar pa dobimo vtis, da so kljub objavljenim pozivom po širitvi tako strokovnega kot laičnega kroga zainteresiranih za preučevanje, preprečevanje in obveščanje o samomoru na Slovenskem psihiatri in psihologi »osameli« in zato pri tem ostali vodilni akterji.

OPOMBE

¹ Ena izmed pomembnejših tovrstnih študij je nedvomno danes že klasično delo francoskega sociologa Émila Durkheima *Le suicide: étude de sociologie*.

² Po Stackovi oceni (2000a: 145–146) se danes zlasti v sociologiji sočasno uveljavljajo vsaj štirje med seboj prepleteni pristopi k preučevanju samomorilnega vedenja: kulturne razlage, ekonomski pristopi, teorija modernizacije in pristopi, ki temeljijo na proučevanju družbene integracije.

³ Vse večji pomen medicinskega pristopa k preučevanju samomora zlasti v 20. stoletju Komparetova razume kot »psihiatrizacijo samomora«. Po njeni oceni je odslej samomor postal celo izključno predmet obravnave psihiatrov, psihologov, specialistov za mentalno higieno in podobnih ekspertov (Kompare 1997: 72–73).

⁴ Podobno naj bi veljalo tudi za naraščajoče število internetnih strani, kjer odkrito razpravljajo o samomoru (Thompson v Leonard 2001: 465).

⁵ Zanesljive podatke o smrtnosti zaradi samomora zbirajo številne mednarodne institucije. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) zbira podatke od leta 1950 naprej (samomori po starosti in spolu), vendar samo za tiste države, ki tja redno pošiljajo »nacionalne« podatke o samomorih, teh pa je po nekaterih ocenah približno petdeset (Leskošek 2000: 104). Podatke o samomorilnosti po svetu lahko izluščimo tudi iz podatkovnih baz, ki jih hranijo UNICEF, EUROSTAT (Statistična pisarna Evropske skupnosti) in Svetovna banka (World Health Organization 2000). – V Sloveniji podatke o samomorilnosti zbirajo na statističnem uradu, na inštitutu za varovanje zdravja in na psihiatrični kliniki v Ljubljani. Historiat posamičnih institucij, zbiralk tovrstnih podatkov v Sloveniji, pa je tak: Sporočanje podatkov o samomorih v Sloveniji organizaciji WHO je bilo sprva v pristojnosti zavoda za statistiko, ki je zbiral te podatke od zdravstvene službe v okviru rednega statističnega zbiranja podatkov o umrlih. Inštitut za varovanje zdravja oziroma tedanji univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo je leta 1992 prvič poslal agregirane podatke o umrlih v Sloveniji v center WHO za Evropo v København. Podatki so prikazovali vse umrle (tudi samomore) po vzrokih, starosti in spolu od leta 1985 dalje, ko je bila na inštitutu za varovanje zdravja vzpostavljena računalniška zbirka podatkov o umrlih. Od takrat dalje poteka tovrstno obveščanje nepretrgano (osebna korespondenca z Milošem Kravanjo, inštitut za varovanje zdravja, 18. 4. 2003). – Sam register samomora in samomorilnega poskusa pa je že leta 1970 ustanovil Lev Milčinski in je vse od takrat v lasti ljubljanske psihiatrične klinike. Register hrani podatke iz policijskih poročil o samomoru in samomorilnih poskusih in o prijavah samomorilnih poskusov, ki jih zdravniki posredujejo kliniki. Register je bil urejen med leti 1970 in 1996, zdaj pa je v prenavljanju (osebna korespondenca z Onjo Tekavčič-Grad, psihiatrična klinika, 17. 4. 2003).

LITERATURA

- David ALDRIDGE (1998), *Suicide: The tragedy of hopelessness*. London, Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Dokumentacija Dela, mapa 179.7 (497.12) – Samomorij splošno.
- John HARTLEY (1989), *Understanding news*. London, New York: Routledge.
- Riaz HASSAN (1998), One hundred years of Emile Durkheim's *Suicide: A study in sociology*. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 32, 2: 168–171.
- Duška KNEŽEVIĆ HOČEVAR (2003), Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40, 2: 335–356.
- Alenka KOMPARE (1997), Samomor in oblast. *AWOL*, 3, 1: 68–80.
- Edward C. LEONARD (2001), Confidential Death to Prevent Suicidal Contagion: An Accepted, but Never Implemented, Nineteenth-Century Idea. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 31, 4: 460–466.
- Franc LESKOŠEK (2001), *Sociološki vidiki samomorilnosti na Slovenskem*. Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta (doktorska disertacija).
- Deborah LUPTON (1999), Archetypes of infection: People with HIV/AIDS in the Australian press in the mid 1990s. *Sociology of Health & Illness*, 21, 1: 37–53.
- Srna MANDIČ (2002), Socialni programi, družbeni problemi in krepitev vpliva javnosti. *Teorija in praksa*, 39, 2: 204–219.
- Maruša PUŠNIK (2003), Moralizacija kot estetski projekt dokumentarnega žurnalizma. *Teorija in praksa*, 40, 2: 267–286.
- Clive SEALE (1998), *Constructing death: The sociology of dying and bereavement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chris SHILLING (1993), *The body and social theory*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Steven STACK (1996), The Effect of the Media on Suicide: Evidence from Japan, 1955–1985. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 26, 2: 132–142.
- (2000a), Suicide: A 15-Year Review of the Sociological Literature Part I: Cultural and Economic Factors. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 30, 2: 145–162.
- Steve TAYLOR (1988), *The Sociology of Suicide*. London, New York: Longman.
- Bryan S. TURNER (1995), *Medical power and social knowledge*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- John A. VINCENT (1999), *Politics, Power and Old Age*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- World Health Organization (2000), *Preventing suicide: A resource for media professionals*. Geneva: World Health Organization.

Suzana Oreški

SKRB SVOJCEV ZA BLIŽNJE,
KI IMAJO TEŽKE PSIHIATRIČNE DIAGNOZE

UVOD

Pred leti sem se udeležila seminarja, na katerem so me šokirali rezultati ene izmed raziskav, s katero so prikazali, da je stres svojcev ali bližnjih, ki živijo z osebo, ki ima duševno motnjo, na neki točki ekvivalenten duševni in telesni izčrpanosti, ki jo lahko povzroči psihoza. Tako sem postala bolj pozorna na izčrpanost mater, ki uporabljajo storitve društva »Altra – Odbor za novosti v duševnem zdravju«. Tiste, ki imajo za seboj t. i. kariero življenja z osebo, ki ima dolgotrajno duševno motnjo, so vidno izčrpane; lahko trdim, da trpijo za sindromom psihovegetativne izčrpanosti. Te osebe so tudi redne uporabnice društvene svetovalnice. Bistveno manj se srečujem s takimi, ki so na samem začetku maratona, ki ga povzroči duševna bolezen. Predvidevam, da se matere oz. svojci v začetku najbolj obračajo na psihiatrično pomoč, ki bolj ali manj tudi računa na njihovo nadaljnjo podporo. Nekateri svojci so v okviru psihiatrične obravnave deležni edukacije, družinske psihoterapije, informirani so tudi o skupnostnih službah za uporabnike psihiatričnih uslug, nazadnje pa breme vseeno ostane njim. Svojci tako ostanejo sami, razočarani, izčrpani in vpleteni v družinsko »folkloro«. Psihiatrični medicinski koncept, ki je usmerjen samo v prepoznavanje simptomatike, postavljanju diagnoz in ustrezno medikamentozno terapijo, bi moral potekati vzporedno s psihosocialnim modelom. Navadno se ravno od tod naprej prične moje delo z uporabniki in njihovimi bližnjimi (ali narobe, z bližnjimi in uporabnikom) v smislu ekološke suportivne pomoči, s poudarkom na razvijanju kompetenc v medčloveških odnosih.

MARTIN IN NJEGOVA MATI TONČKA

S Tončko in Martinom sodelujem že tretje leto, kar pomeni, da smo se v tem času kar dobro spoznali, reševali stiske, se pogajali pri reševanju, vztrajali pri razumevanju drug drugega in na koncu vendarle našli skupni jezik za reševanje problemov. Brez skupnega jezika ne bi prišlo oz. bi zelo težko prišlo do strukturnega spoja, konverzacije in psihosocialne pomoči, ki je uspešna in učinkovita le toliko, kolikor omogoča vzajemno spoznavanje, učenje in spreminjanje obeh udeleženihih akterjev, torej tako socialne delavke kot klienta (Šugman Bohinc 1998: 422). Tako kot organizmi potrebujejo nejezikovno strukturno spajanje med svojimi sestavinami, človeški socialni sistemi potrebujejo sestavine, ki so strukturno spojene na jezikovnih področjih, kjer lahko delujejo z jezikom in kot opazovalci (Maturana, Varela 1998: 165–166). Konverzacija je tu mišljena kot proces, s katerim namerno uporabljamo jezik, da bi napravili sebe in svet razumljivega drug drugemu (Pask, Gregory 1986: 204 v Šugman Bohinc 1998: 421). Teorija konverzacije je po Šugman Bohinc (1998: 421) teorija intrapersonalnih in interpersonalnih spoznavnih procesov, ki se ujema s hermenevitičnim gibanjem v psihologiji, s kibernetiko drugega reda, biološkim proučevanjem avtopoetskih sistemov in s temelji kvantne mehanike – vsem naštetim disciplinam je skupna vključitev opazovalca v sistem opazovanja. V jeziku Maturane in Varele je bilo vse to, kar smo počeli, spoznavanje, in vse, kar smo spoznali, je bilo početje. Spoznavanje je torej učinkovita dejavnost, saj učinkovito deluje na obstoj živih bitij in jim omogoča, da še naprej živijo v določenem okolju in porajajo svoj svet.

Martin je invalidsko upokojen zaradi resne oblike duševne motnje, star 46 let in živi sam.

Ima tudi okvaro vida, tako da je pri vsakodnevnih opravkih odvisen od pomoči in podpore drugega. V svoji psihiatrični karieri si je pridobil še status, imenovan »vedenjske motnje«. Tončko sem spoznala, ko je bil njen sin Martin po sedemletnem zdravljenju v psihiatrični bolnici in zaporu odpuščen domov. V dogovoru z njegovo psihiatrinjo, društvom Altra, kjer sem zaposlena, in njim smo se odločili, da poskusimo s skupnostno obliko skrbi. Psihiatrinja se je odločila, da mu tako ponudi »še eno šanso« pred namestitvijo v socialnovarstveni zavod ter ga je s tem tudi seznanila. Po odpustu je bil Martin deležen intenzivne podpore našega društva, v kateri sem kot njegova socialna delavka imela pomembno vlogo v smislu upravljanja skrbi¹. Naše društvo je nevladna organizacija in spada po Stritihu v četrti in ključni sistem v psihosocialni rehabilitaciji (Stritih 2003: 9): »Brez bistvenih premikov v dvigu kvalitete PSR ne pride brez samoorganiziranih gibanj za samopomoč, torej brez uporabniških organizacij, ki ohranjajo stik z eksistencialnimi stiskami uporabnikov ter delujejo tudi promocijsko.« Pri psihosocialni rehabilitaciji je poudarek na posamezniku in ne na bolezni, namenjena je kontinuirani podpori posameznikovih spretnosti. Psihosocialna rehabilitacija je torej kombinacija spretnosti in podpore. Pomoč, ki sem jo izvajala, je bila v začetni fazi usmerjena v prepoznavanje njegovih potreb, postavljanje prioritet, načrtovanje, izvajanje in koordiniranje storitev. Konkretno to tudi pomeni, da sem bila vključena v vse tekoče opravke, kot so plačilo položnic, urejanje bančnih kartic, urejanje prehrane, spremljanje na sodišče zaradi zapuščinske razprave ..., skratka, v urejanje in organiziranje vseh eksistencialnih stisk, ki so se pojavile ob prihodu domov. Nadgradnja te faze je bilo uvajanje v samostojno življenje, ki je vključevalo tudi vzpostavitev oziroma osvežitve stikov s socialno mrežo in razvojem njegove osebne niše. Ta se navezuje na tezo ekološke teorije in je v nasprotju s socialno mrežo, ki se nanaša na stike z ljudmi, ki imajo enostranski pomen. Poudarek osebne niše je na recipročnem odnosu in se nanaša na naravo in razsežnost posameznikovega osebnega funkcioniranja in učinkovanja, povezuje pa se tudi s konceptom koevolucije. V tej fazi se občasno še vedno »lovimo«, zlasti ko Martin izgubi motivacijo in smisel, kar povzroči prekinitev krožnega odnosa med njim in njegovim okoljem. Martin je namreč zelo obremenjen s svojo slepoto in pogosto reče kaj, da bi me opomnil, česa ne

zmore in zakaj ne: »Ne zmorem sam na kontrolo k psihiatru! Kako naj? Saj nič ne vidim?« »Ne bom mogel sam s tisto palčko za slepe v trgovino, ker je tu okoli polno šolarjev, pa naj mi kaj naredijo!« »Vidim samo sence, me je strah ...« »Rad bi bil samostojen, a misliš, da je meni fino takole prosit pa bit odvisen od drugih?« »Ne, nočem pomoči od društva slepih in slabovidnih, kaj mi bodo oni, ne bom se učil hoje s palčko« »Čakam na operacijo, takrat bo boljše!« »Ne odpiraj okna, ker me moti svetloba, temna očala rabim.«

S svojo slepoto vpliva na mater Tončko, ki se odzove skorajda na vsako njegovo potrebo. Mati se namreč obnaša, kot da je servis za socialnovarstvene storitve. Nehote pa s takim obnašanjem škoduje sebi, saj se nahaja v kroničnem stresu. Občasno se tudi zgodi, da ji »prekipi«, in takrat mu postavi mejo, na primer lani, ko mu je prepovedala potovanje na vikend, kjer je nameraval preživeti celo poletje. Martinu se je kmalu po prepovedi stanje poslabšalo, »drsel je v psihozo«, kot temu reče psihiatrija. Zunanji znaki, s katerimi je povzročil zmedo v svojem okolju in privabil pozornost, so bili vidna telesna zanemarjenost, odpoved kosila, na katerega je bila naročen, neupoštevanje hišnega reda v bloku, zamišljenost, predvsem pa provociranje vseh izvajalk, ki so ga obiskovale na domu zaradi socialnovarstvenih in zdravstvenih storitev. Z »okoljem« mislim na vse, ki smo bile vključene v sistem podpore: izvajalke pomoči na domu, patronažna medicinska sestra, socialna delavka, sosede, prostovoljke in njegova mama.

V tem kontekstu so se dogajali tudi vsakodnevni spori po telefonu z materjo, konflikti z nekaterimi prijatelji in sosedami. Izvajalke pomoči na domu je neposredno in grdo osvajal ter od njih zahteval nemogoče, zlasti seks. Kot socialna delavka v njegovem podpornem sistemu pomoči sem ga doživljala izredno neprijetno, občasno pa me je bilo kar strah. Bil je namreč zelo drugačen po vedenju, barvi glasu in nedostopnosti, ki ga je obkrožala na nek shrljiv način. Tudi mene se je loteval z različnimi spolnimi provokacijami in nadlegovanji. Na moje prošnje in opazanja, da ga vidim drugačnega in da bo treba na kontrolo k psihiatrinji, je odgovarjal zelo racionalno in logično: »Na kontrolo sem naročen čez tri tedne, ne vem, zakaj bi hodil prej!« Če sem svoje prigovarjanje opravičevala s konkretnimi razlogi, zakaj na kontrolo, se je odzival s tišino ali z napol artikuliranimi stavki in odkimavanjem. Vse to dogajanje

z njim in vmes še z njegovo mamo, ki se je vsak dan obračala name, so vplivali tudi na moj, v tistem obdobju drugačen odnos do njiju. Če izhajam iz tega, da se med okoljem in organizmom dogaja neka krožnost, vzajemnost, odzivanje, reflektiranje, potem je bil moj odziv na situacijo in dogodka – fizični umik.

Tončko sem v tem času usmerjala v konstruktivne oblike vedenja, Martina pa prepustila v skrb patronažni medicinski sestri in njegovi psihiatrinji. Moja vloga se je spremenila v vlogo aktivnega čakanja, ki je trajalo približno tri tedne. Takrat pa se je tudi približal formalni datum njegove kontrole. Na presenečenje vseh nas je Martin šel na kontrolo, dobil predpisano in povišano terapijo, s psihiatrinjo pa sklenil uspešen dogovor: teden-sko prihajanje na kontrolo, dokler se stanje ne umiri. Na naslednjo kontrolo sem ga spremljala, kakor to običajno tudi počnem. Takrat mu je psihiatrinja, katere avtoritete in moči se Martin dobro zaveda, osvežila spomin: »Martin, se vi zavedate, da imate dobro in skorajda že nadstandardno organizirano skrb na domu? Martin, ste mogoče pozabili, da ste bili namenjeni v socialnovarstveni zavod? Gospod Martin, kaj veste, da se ne smete tako obnašati do ljudi, ki vam pomagajo, namesto da bi jim bili hvaležni?« Martin je v svojo obrambo povedal samo: »Saj ni bilo nič takega,« »A, tisto?« »Ah, gospa doktor, to pa res ni bilo nič, saj nisem nič slabega mislil ...«

Zgodba z njegovo krizo se je končala uspešno, hospitalizacija ni bila potrebna, le na kontrolo hodi bolj pogosto – dvakrat na mesec. Martin je krizo zdržal, jo preživel zunaj institucije, se v približno štirih mesecih adaptiral, vrnil v prvotno stanje ter tudi vzpostavil ponovni vzajemni odnos s svojim okoljem. V tej homeostazi smo sedaj že uspešnih dvanajst mesecev.

Martin kljub temeljni bolečini, torej slepoti in duševni motnji, ki ga ovirata, živi zelo dobro. Stanovanje, katere lastnik bo nekoč, se nahaja v bližini centra. Ima dokaj dobre prihodke, s katerimi se delavska družina ne more primerjati. Ima prijatelje, ki ga redno obiskujejo in skrbijo za njegove prostočasne aktivnosti in so izven psihiatričnih krogov; s sotrpini iz bolnišnice se namreč ne družijo. Na dejavnosti našega društva ne želi hoditi, ker mu je to »brez veze« in ker se ne bo družil z »bolaniki«. Z veseljem pa sprejema prostovoljke na domu in strokovno pomoč skupnostnih služb. Privoščji si tudi dobre priboljške pri hrani, pijači, kadi drage cigarete, kosilo si naroči tudi

na dom, vendar ne tisto »ta socialno«, na kontrolo se vozi s taksi službo, čeprav bi lahko šel z mestnim avtobusom ali rešilnim prevozom ipd.

Zgodba njegove matere Tončke poteka bolj žalostno in tragično. Martinovo dobro življenje je povezano s pomočjo njegovih staršev v zadnjih treh letih, zlasti matere Tončke. Gospa je starostno upokojena in živi z možem, ki je tako rekoč priklenjen na posteljo. Pri vsakodnevnih opravilih je deležen pomoči žene Tončke, patronažne medicinske sestre in izvajalke pomoči na domu, ki ju obiskuje trikrat na teden. Tončka ima zaradi težav z zdravjem precej opravkov, ki so povezani z obiskovanjem zdravnikov, različnih specialistov in rehabilitacijskih centrov. Med drugimi ima težave s hrbtenico in kolkom, zaradi katerega je bila na operativnem posegu. Pred letom in pol je bila za en teden hospitalizirana v psihiatrični bolnici, ker je sama želela, da si tam odpočije, ker ne zmore več, ker cele noči ne spi, ker čuti mravljince po vsem telesu, ker je živčna, ker ji gre vse na živce, ker nima apetita, ker je bo konec ... Takrat je tudi vidno shujšala, težko je govorila, bila je popolnoma izčrpana. V bolnici pa si žal ni odpočila, saj so jo namestili v oddelek z 10 posteljami. To njeno stanje kaže na kronično izčrpanost, ki je predvsem posledica trajnega stresa, torej kontinuirane skrbi, ko jo ima v zvezi s sinom in možem. Kljub vsemu pa se gre še neformalno izvajalko pomoči na Martinovem domu; spremlja ga na razne preglede k zdravnikom, skrbi za njegovo garderobo, ga opozarja na higieno, mu čisti.

Vsakič, ko Martin od nje kaj zahteva, priskoči na pomoč. Sprva sicer negoduje, tarna, nasprotuje, ga seznanja s svojimi opravki, nazadnje pa vse uredi. Martin z njo zelo manipulira, ni zmožen čutiti njenih potreb; jo sicer razume, žal pa je to premalo, da bi se ustavil v svojih zahtevah.

Večkrat sva imeli svetovalne razgovore z namenom, da sina prepusti službam, ki so za to usposobljene, da se umakne, da bo Martin dobil ustrezno pomoč – žal neuspešno. Z veseljem pa se udeležuje skupine za samopomoč za svoje, kjer se razbremenijo, dobi podporo od sotrpink in občutek, da je vsaj nekje slišana in podprta.

Tončka ni zmožna miselnega preobrata, ne zmore reči: »Ne.« Kot da potrebuje vse te skrbi in neprestano ukvarjanje z možem, sinom in svojim zdravjem. Ne ve, ali naj se ji sin smili ali pa naj se obnaša, ko da ga ni. Idealna rešitev zanjo bi bila namestitev sina v zavod, ker bi potem imela duševni in moralni mir.

SKLEP

Posamezniki, ki imajo dolgotrajno duševno motnjo in so prepuščeni v »oskrbo« svojim družinam in storitvam duševnega zdravja v skupnosti, so že vrsto let redni uporabniki storitev društva Altra. Pri osvetlitvi tega problema, ki si zasluži večjo pozornost, kot sem lahko na teh nekaj stranh prikazala, sem želela zlasti opozoriti, da skrb mater in svojcev za najbližje ne smela biti nekaj samoumevnega. Zgodba Tončke in Martina dokazuje, kaj se zgodi in dogaja z družinami, ki ne dobijo pravočasne psihosocialne pomoči. Posredno se tudi sprašujem, kaj lahko naredimo, potem ko se »pacanje« z družino dogaja 10 let ali več in ko službe za pomoč ljudem v stiski prelagajo odgovornost druga na drugo ter tako izgubljajo čas. Nedvomno se vsi trudimo pomagati družinam in obolelim, vendar pa mi izkušnje iz prakse govorijo, da je skupno življenje prevelika obremenitev. Ne samo z vidika disfunkcionalnih sistemskih odnosov, ki se ponavljajo kot negativni dogodki v sistemu (Stritih 2003), temveč tudi kot družbena obremenitev. Dober ekonomist bi lahko izračunal vse indirektno in direktno stroške, ki jih sproži duševna bolezen. Tako bi najverjetneje ugotovili, da se oseba z dolgotrajno duševno motnjo bolje rehabilitira v okolju, ki ni njena matična družina,

država ima pa z njo tudi manjše stroške. Družine, zlasti matere, pa bi lahko živele manj obremenjeno, manj stresno in bi kot »zdrave« v družbo lahko več »doprinesle« (boljša vzgoja ostalih otrok, večja učinkovitost na delovnem mestu in doma, manj bolniških zaradi psihosomatskih motenj ...).

Rešitev ne iščem zgolj v psihoterapevtskih tehnikah, čeprav na nekaterih mestih moje razmišljanje »diši« po tem. Vidim jih v razvoju kulture skrbi v našem prostoru in vnašanju novih modelov pomoči in podpore za osebe, ki imajo težave v duševnem zdravju, in njihove svojce. Normalizacija – življenje v naravnem okolju in izven institucionalnih okvirov – vpliva na kvaliteto življenja vsakega človeka in na boljši izid duševne bolezni. Osebo se zavzemam za programe skrbi, v katere bi bili vključeni multidisciplinarni timi socialnih delavcev, psihiatrov, psihoterapevtov, patronažne medicinske sestre in ostalih izvajalcev pomoči na domu. Skupnostne službe, zlasti delo na terenu, ki je izredno fleksibilno, omogoča socialni delavki vstop v okolje, kjer se ljudje srečujejo s svojimi težavami, in ravno tu je lahko vir pomoči. Ta vir je namreč vezan tudi na sorodnike, sosede, poštarja, taksista, skratka, na vse tiste žive organizme, ki so vpeti v okolje posameznika, ki potrebuje kontinuirano in fleksibilno pomoč pri nenehnem vzpostavljanju socialnoekološkega ravnotežja.

¹ Koncept *care management* so pred leti vpeljali v Veliki Britaniji kot metodo, s katero strokovnjaki ocenijo posameznikove potrebe in zagotovijo čimbolj učinkovito razporejanje in porabo proračunskih sredstev. Sredstva za dejavnost socialnega varstva naj bi z države prenesli na lokalne oblasti. Te naj bi prevzele odgovornost za odločanje o tem, ali bodo posameznikove potrebe bolj zadovoljene v zavodski oskrbi ali s storitvami služb in servisov v lokalni skupnosti. Sistem dostopa do socialnih storitev se je razvijal po dveh poteh: kot *care management* ali vodenje oz. upravljanje skrbi in kot *service brokerage*, posredništvo uslug. Pri sistemu upravljanja skrbi oceno potreb sestavi strokovni delavec. Te potrebe so pretvorjene v načrt skrbi. Sledi izračun stroškov. Če je na voljo dovolj sredstev ali če zna strokovni delavec oceno dobro zagovarjati, so predvidene službe tudi financirane. Sredstva nakažejo oblasti socialnega skrbstva neposredno socialnim službam in servisu. Državna navodila dajejo potencialnim uporabnikom in uporabnicam pravico, da se o oceni njihovih potreb strokovni delavec z njimi predhodno posvetuje, in pravico do pritožbe. Sistem posredništva uslug pa predvideva temeljitejše poznavanje človeka in njegovo večje sodelovanje pri sestavljanju načrta skrbi. *Broker*, ki sestavi načrt skrbi, je neodvisen od lokalnih oblasti, zato je povsem v službi potencialne uporabnice ali uporabnika. Je pogajalec za sredstva, ki naj jih oblasti dodelijo za uresničitev vsebin iz načrta skrbi.

večinskih prostora velja zakon o ustanovah, ki iz člena kraljevine Jugoslavije iz leta 1930 (Službeni list Dravske kraljevine št. 28 z dne 2. 10. 1930), ki ga je bilo mogoče uporabljati kot pravna pravilo (Tratnjak 1996), vendar ustanov po letu 1945 do razpadanja Slovenije nismo imeli. Po letu 1992 do sprejetja novega zakona je bilo ustanovljenih 11 ustanov. V evidenci ustanov, ki jo po uradni dolžnosti vodi ministrstvo, pristojno za upravo, je danes vpisanih 141 ustanov (podatek na dan 9. decembra 2003), kar je v povprečju 17 ustanov letno. Zanimiv je podatek o novih društvih v letu 2002: ustanovilo se jih je nad 1.000. Razlika med podatkom o ustanovah in društvih kaže, da je v okolju organizirane civilne družbe ustanova zdaleč manj zanimiva pravnomožna oblika kot društvo. Ali je tako zaradi posebnosti in zapletenosti delovanja ustanov ali iz drugih razlogov, si bo lahko bralec ali bralka oblikoval/a mnenje skoz predstavitve ustanov, njihovega pravnomožnega okvira in učinkovitosti v okvir nevladnih organizacij.

Ime ustanova se uporablja tudi kot tip pravnomožne in se od korporacije razlikuje po

vsebine pa je zapisana v aktu o ustanovitvi, ki jo mora uprava izvrševati.

Zakon o ustanovah izrecno določa, da ureja ustanove zasebnega prava. Vendar Tratnjakova (1996) poudarja, da ustanove javnega prava obsejajo iz istih temeljnih opredeljenih dimenzij: promocija, usposabljanje in organizacija, konflikta med cilji in v skladu ustanovitve, načrtov upravljanju. Ustanove zasebnega prava pa niso nujno tudi zasebne ustanove; v našem sistemu sploh niso predvidene, v tujini pa so pogoste. Zasebne ustanove so tako imenovane družinske ali podjetniške ustanove, njihov namen pa ni splošnokoristen ali dobrodelen, temveč so koristile ustanove namenjene ožjemu krogu oseb. V slovenskem prostoru imamo samo ustanove, ki zagotavljajo javni interes. Krog porabnikov ali destinatorjev sicer mora biti omejen, vendar ne na člane družine ali politično imenovan.

V primerjalnem pravu je sprejeta uredba, po kateri so zavodi ustanove javnega prava. V zasebnem pravu so zavodi pojavljajo kot ustanove. Pri javnem pravu zasebnih zavodov ne pozna. Ob

LITERATURA

- G. ČAČINOVIČ VOGINČIČ (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini: Prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Advance.
- T. LAMOVEC (1998), *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- H. R. MATURANA, F. VARELA (1998), *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- S. OREŠKI (1998), *Izračunavanje stroškov in pridobivanje denarja za neposredno financiranje individualnih načrtov skrbi*. Univerza v Ljubljani: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- B. STRITH (2003), *Sistemska teorija v socialnem delu*. Ljubljana: FDV (študijsko gradivo).
- L. ŠUGMAN BOHINC (1998), Epistemologija socialnega dela II. *Socialno delo*, 37, 6, 417–437.

Danica Hrovatič

USTANOVE

Slovenija je v letu 1995 skupaj z zakonom o društvih dobila tudi zakon o ustanovah. To sta dve najpogostejši pravnoorganizacijski obliki v okviru delovanja nevladnih organizacij.

Pred sprejetjem zakona o ustanovah je v slovenskem prostoru veljal zakon o ustanovah še iz časa kraljevine Jugoslavije iz leta 1930 (Službeni list Dravske banovine št. 28 z dne 2. 10. 1930), ki ga je bilo mogoče uporabljati kot pravna pravila (Trstenjak 1996), vendar ustanov po letu 1945 do osamosvojitve Slovenije nismo imeli. Po letu 1992 do sprejetja novega zakona je bilo ustanovljenih 11 ustanov. V evidenci ustanov, ki jo po uradni dolžnosti vodi ministrstvo, pristojno za upravo, je danes vpisanih 141 ustanov (podatek na dan 9. decembra 2003), kar je v povprečju 17 ustanov letno. Zanimiv je podatek o novih društvih v letu 2002: ustanovilo se jih je nad 1.000. Razlika med podatkom o ustanovah in društvih kaže, da je v okolju organizirane civilne družbe ustanova zdaleč manj zanimiva pravnoorganizacijska oblika kakor društvo. Ali je tako zaradi posebnosti in zapletenosti delovanja ustanov ali iz drugih razlogov, si bo lahko bralec ali bralka oblikoval/a mnenje skozi predstavitev ustanov, njihovega pravnoorganizacijskega okvira in umeščenosti v okvir nevladnih organizacij.

Ime ustanova se uporablja tudi kot tip pravne osebe in se od korporacije razlikuje po tem, da ne gre za člansko organizacijo ali organizacijo z družbeniki, čeravno gre za kapitalsko organizacijo. Kapital je personificirano premoženje in kot tako pravna oseba ustanove.

Ustanova je nepridobitna glede na namen, dejavnost ustanove pa je lahko tudi pridobitna, vendar se presežek prihodkov nad odhodki usmeri v izvajanje namena in ne v razdelitev dobička med lastnike, kakor je značilno za gospodarske družbe. Ustanovitelji pri ustanovah niso lastniki, njihovo

ustanovitveno premoženje (s soglasjem pristojnega organa k aktu o ustanovitvi) v celoti preide na ustanovo. Ustanovitelji tudi ne vplivajo na odločitve prek organov in niso vključeni v upravljanje premoženja; to je naloga uprave. Volja ustanoviteljev pa je zapisana v aktu o ustanovitvi, ki jo mora uprava izvrševati.

Zakon o ustanovah izrecno določa, da ureja ustanove zasebnega prava. Vendar Trstenjakova (1996) poudarja, da ustanove javnega prava izhajajo iz istih temeljnih opredeliteljnih elementov: premoženja, namena in organizacije. Razlike med njimi so v sistemu ustanovitve, nadzoru, upravljanju. Ustanove zasebnega prava pa niso nujno tudi zasebne ustanove; v našem sistemu sploh niso predvidene, v tujini pa so pogoste. Zasebne ustanove so tako imenovane družinske ali podjetniške ustanove, njihov namen pa ni splošnokoristen ali dobrodelen, temveč so koristne ustanove namenjene ozkemu krogu oseb. V slovenskem prostoru imamo samo ustanove, ki zagotavljajo javni interes. Krog porabnikov ali destinatorjev sicer mora biti omejen, vendar ne na člane družine ali poimensko imenovan.

V primerjalnem pravu je sprejeta ureditev, po kateri so zavodi ustanove javnega prava. V zasebnem pravu se zavodi pojavljajo kot ustanove. Primerjalno pravo zasebnih zavodov ne pozna. Obstajajo ustanove javnega prava, vendar izjemoma (Bohinc 1999). To področje bi naj pomagal urediti nov zakon o javnih zavodih, ki bi razdelil urejanje zasebnih in javnih zavodov ter bi usmeril zasebne zavode v oblike gospodarskih družb, ostali zavodi pa bi se organizirali kot javni zavodi. Vendar je prepletanje zasebnega prava, javnega interesa in interesa članov oz. zasebnega interesa zaslediti tudi pri ustanovah in društvih.

POJEM USTANOVE

Pravna teorija razlikuje med korporacijami, za katere je značilno, da se v njej združi več oseb, tako da nastane nova oseba, in ustanovami, kjer je osnova personificirano namensko premoženje. Ustanove nimajo članov ali družbenikov, ampak le upravo in morebitne druge organe upravljanja oz. poslovodstva in destinatorje (uporabljajo se tudi izrazi »beneficiari«, »koristniki«, »porabniki«). Za ustanovitev ustanove je potrebna volja ustanovitelja (Bohinc 2000).

Ustanova je po definiciji na namen vezano premoženje. Definicija je primerljiva s pojmom ustanove v drugih državah s kontinentalnim pravnim sistemom, kjer v teoriji govorijo o personificiranem namenskem premoženju (*universitas bonorum*).

Ustanova je pravna oseba zasebnega prava, ki jo ustanovitelj ustanovi tako, da nameni premoženje za splošno korist ali v dobrodelne namene in praviloma trajno. Ustanove javnega prava izhajajo iz istih temeljnih opredeljenih elementov (premoženje, namen, organizacije), razlike so v sistemu ustanovitve, nadzoru, upravljanju (Trstenjak, 1996), vendar tovrstne ustanove zakon o ustanovah pri nas ne ureja.

NAMEN USTANOVE

Namen ustanove (praviloma trajni) mora biti splošna korist ali dobrodelnost. Namen ustanove je *splošna korist*, če je ustanova ustanovljena za namene na področju znanosti, kulture, športa, vzgoje in izobraževanja, zdravstva, otroškega, invalidskega in socialnega varstva, varstva okolja, varstva naravnih vrednot in kulturne dediščine, za verske namene in podobno. Namen ustanove je *dobrodelnost*, če je ustanova ustanovljena z namenom pomagati pomoči potrebnim osebam. S pravnega vidika ta razmejitev med nameni ni tako pomembna, saj oboji spadajo med javne namene. Ustanova je namenjena skupnosti oziroma osebam, ki izpolnjujejo določene pogoje, kar pomeni, da ne morejo biti poimensko imenovane ali biti zgolj člani družine.

Zakonodajalec je želel preprečiti ustanavljanje ustanov za zasebne namene oz. zasebnih ustanov, pri katerih so koristi namenjene ozkemu krogu oseb. Teorija v tej zvezi najpogosteje omenja družinske in podjetniške ustanove. V tujih pravnih

sistemih so ustanove z zasebnimi nameni praviloma dopustne, so pa v davčnem pravu obravnavane manj ugodno kot ustanove z javnimi nameni.

NAMEN IN DEJAVNOST

Pojma *namen in dejavnost* sta medsebojno povezana, nista pa identična. Ustanova lahko izvaja svoj namen tako, da opravlja različne dejavnosti, in ne le tako, da upravlja z denarjem. Slednje je značilno za kapitalske ali denarne ustanove (študentske ustanove, ustanove za podeljevanje nagrad, za financiranje znanstvenih projektov). Druge dejavnosti ustanove so lahko na področju šolstva, zdravstva ali kulture – v teh primerih je premoženje ustanove lahko v nepremičninah. Tedaj po mnenju Trstenjakove (1996) govorimo o izvajalskih ustanovah ali zavodih. V našem pravnem sistemu tu prihaja do sovpadanja z zavodi zasebnega prava, kar je eden od razlogov za kritiko zasebnih zavodov pri nas.

USTANOVITEV USTANOVE

Pravni vir za pravnoorganizacijsko obliko ustanove je zakon o ustanovah iz leta 1995. Zakon ureja vse bistvene elemente, ki so pomembni za ustanovitev, delovanje in prenehanje delovanja ustanove.

Za postopke ustanavljanja, delovanja in prenehanja ustanove je pristojno ministrstvo, na katerega delovno področje sodi namen, za katerega se ustanova ustanavlja (v nadaljevanju: pristojno ministrstvo). Po Trstenjakovi (1996) je za ustanove predpisan najstrožji sistem ustanovitve, ki obstajajo za ustanovitev pravnih oseb. To je koncesijski sistem, kar pomeni, da ustanovitev ni mogoča brez dovoljenja pristojnega ministrstva. Tak sistem je najstrožji med tremi načini nastanka (druga dva sta še normativni in svobodni), uporabljajo pa ga tudi nekatere druge države, npr. Nemčija. Avstrija je po letu 1993 prešla na normativni sistem ustanovitve pravne osebe – z vpisom v register (Trstenjak 1997: 207–212).

Kadar je ustanova ustanovljena za več namenov, je pristojno ministrstvo, v katerega pristojnost spada pretežni namen ustanove, kadar pa ni mogoče določiti pristojnega ministrstva, je pristojno ministrstvo za notranje zadeve.

Ustanovo lahko ustanovi domača ali tuja

fizična ali pravna oseba. Ustanovitelj je lahko eden, lahko jih je več, lahko je zasebnopravna ali javnopravna oseba (Trstenjak 1995). Ustanova postane pravna oseba, ko pristojno ministrstvo izda soglasje k aktu o ustanovitvi.

AKT O USTANOVITVI

Akt o ustanovitvi kot pravni posel med živimi (*inter vivos*) se sestavi v obliki notarskega zapisa in vsebuje: ime in sedež oz. prebivališče ustanovitelja, ime in sedež ustanove, navedbo ustanovitvenega premoženja in njegove vrednosti, namen ustanove, način in postopek imenovanja članov uprave in – poimensko – člane prve uprave.

Akt o ustanovitvi kot pravni posel za primer smrti (*mortis causa*) mora izpolnjevati pogoje obličnosti po zakonu o dedovanju. V tem primeru akt o ustanovitvi pristojnemu organu vroči sodišče, pred katerim teče zapuščinski postopek.

Ustanovitveno premoženje so lahko denar, premičnine, nepremičnine in druga premoženjska upravičenja (denar, stvari, pravice), velikost pa je odvisna od namena delovanja ustanove. Za nednarna sredstva je treba predložiti uradno cenitev sodnega cenilca. Za ustanovitveno premoženje se v okviru splošne evidence ustanov vodi ločena evidenca.

Pristojni organ izda soglasje k aktu o ustanovitvi v 30 dneh od prejema, če akt o ustanovitvi izpolnjuje pogoje, določene z zakonom o ustanovah in drugimi zakoni, če je namen ustanove splošna korist ali dobrodelnost, če je zagotovljeno ustanovitveno premoženje in če ustanovitev ni v nasprotju z javnim redom.

Soglasje mora pristojno ministrstvo predložiti ministrstvu, pristojnemu za upravo (MNZ), ki vpiše ustanovo v evidenco ustanov. Evidenca je javna, kakor so tudi javni akti ustanove, ki so podlaga za vpis v evidenco ustanov.

UPORABA IMENA

V skladu z zakonom mora imeti ustanova v imenu besedo »ustanova«, ker se s tem pojasni statusna oblika, podobno kakor d. o. o. ali d. d. pri gospodarskih družbah, s tem da je pojem ustanova povezan še s splošno koristnostjo in dobrodelnostjo. Imenu ustanove mora biti poleg besede

ustanova dodana še označba namena, ustanovitelja ali druga dodatna označba, ki omogoča razlikovanje od drugih, v evidenco že vpisanih ustanov (Trstenjak 1996).

Zakon dovoljuje ustanovam tudi uporabo imena *fundacija*, s tem da mora imeti tudi v tem primeru besedo ustanova, da se ustrezno opredeli statusna oblika, saj lahko besedo fundacija uporabljajo tudi druge pravne osebe, ki so ustanovljene za splošno korist in dobrodelne namene in tega ne opravljajo kot pridobitno dejavnost. Na področju pridobitnosti je to kakor pojem »podjetje« v primerjavi s vrstami gospodarskih družb. Podjetje praviloma označuje profitno dejavnost, vendar ni ime za posebno pravno osebo, tako kot tudi ne fundacija (Trstenjak 1998).

Beseda fundacija izhaja iz latinske besede *fundus*, ki pomeni »celotna količina stvari, ki so navadno podlaga kakšni dejavnosti«. Razlaga pojasni vsebino besed *fond*, *sklad*, ki ni sestavljen samo iz denarnih sredstev, temveč tudi iz stvari (nepremičnin in premičnin). Premoženje pa je lahko tudi v pravicah (*know how*, licence, patenti ipd.).

PRAVILA USTANOVE, STATUT

Temeljni akt ustanove je statut, ki ga sprejme ustanovitelj ali uprava, če ustanovitelj tega ne stori v 30 dneh po izdaji soglasja k aktu o ustanovitvi. Ureja pa organizacijo ustanove, organe ustanove, pravila o imenovanju (novih) članov uprave, pravila o sprejemanju odločitev, določbe o upravljanju in zastopanju ustanove in način razpolaganja s prihodki.

Statut je treba predložiti pristojnemu ministrstvu, sicer je uprava lahko razrešena. Ustanova lahko ima tudi druge akte, s katerimi podrobneje ureja vprašanja, pomembna za delo ustanove.

UPRAVLJANJE

Ustanovo upravlja *uprava*, ki je njen edini obvezni organ. Sestavljajo jo najmanj trije člani. Imenovanje je že določeno z aktom o ustanovitvi, če pa ne (kakor je navadno v primeru pravnega posla za primer smrti), jo določi pristojno ministrstvo.

Člani uprave ne morejo biti osebe, ki niso polnoletne ali poslovno sposobne, osebe, zaposlene v ustanovi, in osebe, ki opravljajo nadzor nad ustanovo.

Čeprav so predstavniki uprave lahko pravne in fizične osebe (Trstenjak 1997: 86), morajo biti člani v upravo poimensko imenovani, navadno za določen čas, z aktom o ustanovitvi pa je lahko določeno tudi drugače. Uprava skrbi za izvajanje namena ustanove, zastopa ustanovo in opravlja druge naloge v skladu z zakonom, aktom o ustanovitvi in statutom oz. pravili. Uprava ima predsednika uprave, ki je izvoljen izmed članov in zastopa ustanovo v obsegu, določenem z aktom o ustanovitvi in statutom.

Praviloma so v upravi predstavniki področja, na katerem bo ustanova izpolnjevala namen, za področje znanosti ugledni znanstveniki, predstavniki ustanoviteljev, donatorjev, ugledni posamezniki, lahko tudi predstavniki državnih organov. Zlasti v primeru, če je del ustanovitvenega ali poznejšega premoženja ustanove pridobljen iz državnega proračuna, je treba paziti, da se predstavnikom vlade oz. državnih organov ne da večine v upravi oz. pri odločanju, saj sicer postane vprašljiva umestitev take ustanove kot instituta civilne družbe (Trstenjak 1995).

Za upravo se lahko uporablja tudi drug izraz, npr. upravni odbor ali kuratorij, kot je razvidno iz razvoja slovenskih ustanov. Kuratorij se na primer uporablja za upravo Knafličeve ustanove, najstarejša slovenske še delujoče ustanove, v novejših ustanovah pa je pogostejši izraz upravni odbor.

DRUGI ORGANI

Če ima ustanova nadzorni svet, Trstenjakova predlaga (1995), da ga sestavljajo najmanj en predstavnik ustanovitelja in najmanj en predstavnik donatorjev. Naloga nadzornega sveta je nadzirati zlasti gospodarjenje uprave s premoženjem in v primeru ugotovljenih nepravilnosti predlagati razrešitev uprave. Podrobnejše pristojnosti, sestava, mandat in odločanje nadzornega sveta so določene v statutu.

Ustanova ima lahko tudi druge organe, ki morajo biti določeni v aktu o ustanovitvi ali statutu. Zakon posebej navaja, da se lahko organizira organ ustanoviteljev, a poudarja, da ne smejo prevzeti nalog uprave.

Zakon določa še možnost posebnega organa – skrbnika. Za zaščito ustanoviteljevega premoženja ga določi pristojni organ že v samem postopku ustanavljanja, če meni, da je treba zavarovati ustanoviteljevo premoženje. Skrbnik skrbi za

premoženje, tudi v času delovanja in prenehanja ustanove. Imenovan je lahko za eno ali več ustanov in mora biti strokovnjak/inja za področje ustanov.

PREMOŽENJE

Ustanova ustvarja prihodke z ustanovitvenim premoženjem, gospodarjenjem, darili, drugimi naklonitvami (naklonjeno premoženje donatorjev, domačih ali tujih fizičnih ali pravnih oseb), prihodki od opravljanja dejavnosti in na druge načine.

Prihodki ustanove se uporabljajo le za izvajanje namena ustanove in za poslovanje ustanove (plače zaposlenih, stroški in nagrade za člane uprave, administrativni stroški in podobno).

Zmanjšanje ustanovitvenega premoženja je tudi posebej kontrolirano. To se lahko zgodi samo, če je tako predvideno v aktu o ustanovitvi ali če tako zaradi izjemnega položaja odloči uprava, ta odločitev pa je veljavna samo s soglasjem pristojnega organa.

Tudi na področju razpolaganja z nepremičninami za ustanove veljajo omejitve. Z nepremičnino se lahko razpolaga samo, če da soglasje pristojni organ.

NADZOR

Ustanova mora voditi poslovne knjige ter izdelati letna poročila v skladu s predpisi, ki določajo vodenje poslovnih knjig in izdelavo računovodskih poročil za zavode.

Poročilo o delu in finančnem poslovanju v preteklem koledarskem letu je uprava dolžna predložiti pristojnemu ministrstvu. Poročilo o finančnem poslovanju mora revidirati pooblaščen revizorj, če tako zahteva pristojni organ za ustanove.

PRENEHANJE USTANOVE

Ustanova lahko preneha, če premoženje ne zadošča za nadaljnje izpolnjevanje namena ustanove, če namen ustanove postane nemogoč, če pristojno ministrstvo ugotovi, da ni pogojev za nadaljnji obstoj ustanove, in če je izpolnjen namen, zaradi katerega je bila ustanova ustanovljena.

Prenehanje velja takrat, ko k odločitvi uprave o prenehanju da soglasje pristojno ministrstvo.

Postopek likvidacije oziroma stečaja izvede sodišče v skladu z zakonom o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji. Ostanek premoženja oziroma stečajne mase je v skladu z voljo in namenom ustanovitelja dodeljen drugi ustanovi, ki izvaja enak ali vsaj podoben namen. Prenehanje ustanove se objavi v uradnem listu in ustanova se izbriše iz evidence (v slovenskem prostoru je bil doslej samo en izbris iz evidence – prenehanje delovanja ustanove Fundacija za odprto družbo v letu 2001).

PRIMERJAVA ZNAČILNOSTI MED PRAVNIMI SUBJEKTI

Pravo ureja razmerja med ljudmi, ki so urejena s pravnimi normami, gre za pravna razmerja. V pravnih razmerjih pa ne nastopajo le ljudje kot posamezniki, temveč tudi združenja, organizacije. Zaradi tega se subjekti v pravu delijo na *fizične* in *pravne osebe*. Pod pojmom *pravni subjekt* razumemo nosilca pravic in obveznosti v pravu, pri čemer je fizična oseba posamezen človek, pravna oseba pa je posebna družbena tvorba, ki ji pravni red priznava status pravnega subjekta (Bohinc 1999: 24).

Zakon o gospodarskih družbah določa pravno-organizacijske oblike gospodarskim pravnim subjektom, pravnim in fizičnim osebam. Kapitalska družba je lahko oblikovana kot delniška družba, komanditna delniška družba, družba z omejeno odgovornostjo, osebne družbe pa so družba z neomejeno odgovornostjo, komanditna družba in tiha družba. Kot fizično osebo, ki opravlja gospodarsko dejavnost, zakon navaja obliko »samostojni podjetnik«, ki na trgu samostojno opravlja pridobitno dejavnost s svojo izključno dejavnostjo (kot »obrt«, vendar ta izraz pomeni način opravljanja dejavnosti, ne pa tudi pravnoorganizacijske oblike) (Bohinc 1999: 30).

Pravne osebe v civilnem pravu niso tako celostno urejene z enim zakonom kakor gospodarske družbe. Pravimo jim nevladne organizacije, ki po mnenju Trstenjakove (1998) v Sloveniji pred osamosvojitvijo zaradi specifične ekonomske in druž-

bene ureditve niso obstajale. Po mnenju drugih strokovnjakov pa lahko med nevladne organizacije ali vsaj njene zametke uvrstimo društva, ki so se organizirala in registrirala na podlagi zakona o društvih iz leta 1974 že v Jugoslaviji. Seveda pa je bila društvena dejavnost v slovenskem prostoru vseskozi aktivna, nekatera društva so bila ustanovljena že v 19. stoletju; med najstarejše gotovo sodi Čebelarstva zveza Slovenije, ustanovljena leta 1873 (Levičar 1999: 608).

Prav gotovo pa je primer organizirane civilne družbe »Splošno žensko društvo«, ustanovljeno v letu 1901, ki se je ukvarjalo s feminističnimi, narodnostnimi in drugimi pomembnimi vprašanji. Iz delovanja društva je razvidna splošno koristna in karitativna dejavnost, predvideva pa tudi ustanavljanje ustanov. Žensko društvo Maribor je ob smrti Marije Maister ustanovilo Fond Marije Maister, katerega sredstva so bila namenjena revnim otrokom oziroma »nacionalnim potrebam ob meji, predvsem obmejni deci« (Budna Kodrič 2003: 482).

Nevladne organizacije so formalno organizirana civilna družba. Glede na tipologijo pravnih oseb in načelo omejenega števila (*numerus clausus*), ki omogoča ustanovitev samo tistih pravnih oseb, ki jih pravni sistem pozna, lahko taksativno opredelimo vrste nevladnih organizacij v Sloveniji: društvo, ustanova, zavod, izjemoma gospodarska družba.

Če primerjamo značilnosti pravnih oseb nevladnih organizacij z gospodarskimi pravnimi subjekti, lahko izluščimo bistvene razlike v opredelitvi namena in lastništvu.

Nevladne organizacije so praviloma pravne osebe, čeprav je dopustno, da se npr. društvo ne organizira kot pravna oseba, vendar taka neformalna organizacija v praksi težje uveljavlja svoje pravice, ne more odpreti računa ipd. Nevladne organizacije urejajo (vsaj) trije zakoni: zakon o društvih, zakon o ustanovah in zakon o zavodih (kadar gre za zasebni zavod). Naslednja tabela prikazuje razlike v značilnostih posameznih pravnoorganizacijskih oblik.

Tabela 1: Razlika med pravnimi subjekti gospodarskega in civilnega prava

	<i>gospodarski pravni subjekti</i>	<i>pravne osebe civilnega prava</i>
<i>namen</i>	pridobivanje dobička	splošna korist ali dobrodelnost
<i>lastništvo</i>	lastniki	ni lastnikov

Tabela 2: Primerjava značilnosti pravnoorganizacijskih oblik za nevladne organizacije

	<i>ustanova</i>	<i>društvo</i>	<i>zavod</i>
<i>registracija</i>	evidenca ustanov pri ministrstvu, pristojnem za upravo	register društev pri upravnih enotah, na območju katere je sedež društva	sodni register
<i>vrsta pravne osebe</i>	ustanova – kapitalna in/ali izvajalska	korporacija	ustanova – izvajalska
<i>ustanovitveno premoženje</i>	da	ne	da/ne
<i>ustanovitelj</i>	domača ali tuja pravna ali fizična oseba	polnoletni državljani, tujci s prebivališčem nad 1 leto	domače in tuje fizične in pravne osebe
<i>upravljanje</i>	uprava	društvo (organi)	svet zavoda ali drug kolegijski organ
<i>vpliv ustanovitelja na upravljanje</i>	ne	da	da
<i>financiranje</i>	upravljanje premoženja	članarine	javni in zasebni viri
<i>vloga države</i>	da	ne	da

V naslednji shemi so prikazane značilnosti predstavljenih pravnoorganizacijskih subjektov glede na delovno pravo (zaposlitve), fleksibilnost (spreminjanje vsebine delovanja oz. programa glede na potrebe) in stabilnost (trdnost, trajnost delovanja organizacije).

Značilnosti pravnoorganizacijskih oblik:
DRUŠTVO (združenja, klubi) – prostovoljstvo, večina članov je zaposlena drugje; fleksibilno in nestabilno delovanje

ZAVOD – večja stopnja profesionalizacije (zaposlitve); fleksibilno in stabilnejše delovanje

USTANOVA (skladi, fundacije) – upravljanje premoženja vezano za namen; brez lastnikov; oblikovanje skladov; nefleksibilno delovanje in finančna stabilnost

UVELJAVLJANJE USTANOV V PRAKSI

S sprejemom zakona smo pridobili ustrežno statusno zakonodajo, treba bo prilagoditi še davčno, tako da bo interes za ustanavljanje ustanov in za dajanje premoženja ustanovam večji in davčno stimuliran (Trstenjak 2000).

Davčna zakonodaja priznava gospodarskim družbam kot odhodek izplačila v višini 0,3% ust-

varjenih prihodkov, kadar so izplačana osebam, ki so v skladu s posebnimi predpisi organizirane za opravljanje dejavnosti za humanitarne, kulturne, znanstvene, vzgojno-izobraževalne, športne, ekološke in religiozne namene (Bohinc 1999).

Davčna stopnja ni ravno stimulatívna za vzpostavljane donacijskih odnosov, kar pa verjetno ni edini razlog, da se tovrstni odnosi razmeroma redko vzpostavijo. Bolj uveljavljeno je sponzorstvo, ki temelji na dvostranskem obveznem pravnem razmerju. Davčna zakonodaja bi lahko z bolj spodbudno davčno politiko (povišanje stopnje, ki se priznava za odhodek) omogočila neposredno povezovanje (doniranje) med gospodarskimi družbami in nevladnimi organizacijami oz. ustanovami, društvi in zavodi.

Tu je na mestu očitek o močnem vplivu države oz. državnih organov na ustanovitve, delovanje in prenehanje ustanove. Razloge gre gotovo iskati v potrebi po zaščiti ustanovitvenega premoženja za udejanjanje volje ustanovitelja pri uresničevanju splošno koristnega ali dobredelnega namena ustanove in zagotavljanju trajnosti delovanja.

Pri ustanavljanju zavoda je postopek enostaven; ustanovitelj zagotovi sredstva za delovanje, ki se ne vodijo v uradni evidenci. Kot zasebna iniciativa je fleksibilna oblika delovanja, vendar

pa je primerjalno pravo ne pozna in bo z novim zakonom o zavodih verjetno ukinjena. Preoblikovan v ustanovo bo izgubil fleksibilnost delovanja (soglasja državnega organa za ustanovitev, spremembe dokumentov, poročanje), kot gospodarska družba pa bo podvržen večjim stroškom (npr. obvezno članstvo v gospodarski zbornici, oteženo dokazovanje nepridobitnih namenov).

V ustanovi je ustanoviteljeva vloga v primerjavi z državno majhna. Pristojni državni organ nadzoruje delovanje ustanove in odloča, ustanovitelj sam pa delo ustanove lahko samo spremlja in predlaga. Po drugi strani pa je ustanovitelj lahko član uprave, kar je ravno tako problematično, ugotavlja Trstenjakova (1996: 67), saj lahko pridobiva neupravičene koristi.

PRIMERI SLOVENSКИH USTANOV

Najstarejša še danes obstoječa slovenska ustanova je bila ustanovljena let 1676 na Dunaju kot Knafeljeva ustanova (Lukas Knaffel'sche Universitätsstiftung). Ustanovil jo je župnik Luka Knafelj in kot beneficiate določil »kranjske mladeniče, ki bodo lahko toliko bolj krepstno in marljivo študirali«, kakor je zapisal v ustanovitveni izjavi. Še danes ima sedež v bližini Štefanove cerkve in omogoča slovenskim študentom, znanstvenikom in kulturnikom bivanje na Dunaju (Trstenjak 2000). Ustanova je obstala ne glede na razvrednotenja

denarja v različnih zgodovinskih obdobjih, saj je bila večina premoženja v nepremičnini (petnadstropna stavba), verjetno pa tudi zato, ker je bil njen sedež v času Jugoslavije izven slovenskega prostora.

Zaradi omejitve zasebne lastnine po drugi svetovni vojni v praksi ni bilo ustanov, številne obstoječe so bile nacionalizirane, razlašene ali pa so drugače prenehale obstajati (Trstenjak 2000).

Zanimiv razvoj nosi tudi Lamprechtov dom v Slovenskih Konjicah, ki je najstarejši dom za stare na Slovenskem in danes deluje kot javni socialnovarstveni zavod. Ustanovljen je bil leta 1870 kot ustanova na podlagi premoženja in želje Franca Lamprechta (Koropec 1998).

Po letu 1991 so v slovenskem prostoru z liberalizacijo gospodarskega sistema težnje posameznikov po ustanavljanju ustanov postale realne. Prva ustanova je bila ustanovljena leta 1992 na podlagi zakona o ustanovah iz leta 1930 – Ustanova dr. Antona Trstenjaka (Trstenjak 2000).

Na osnovi zakona o ustanovah iz leta 1930 je bila leta 1994 (leta 1996 je bilo delovanje usklajeno z novim zakonom o ustanovah) ustanovljena Slovenska znanstvena fundacija, ki je glede na svojo institucionalno razpetost med javni in zasebni sektor (soustanovitelji so pravne osebe tako iz javnega kakor zasebnega sektorja) specifična in kompleksna organizacija civilnega prava (Kobal 1999).

Ustanova je obstala ne glede na razvrednotenja

Prispevek raziskave na bili v
nef pogledu prebrani. Pristop k obravnavanju
praks se je od izrednih zdravstvenih kolonij raz-
likoval po kombinaciji teh elementov: (1) zavrača-
nje medicinskega modela defekta oziroma modela
obrnava, ki implicira vlogo otrok kot subjektov
terapevtskih prireditev, (2) vključitev skupine
alternativno usmerjenih nepravilnih prostovoljnih
sodelavcev v vlogi vzgojiteljev, (3) združitve prak-
sičnega in raziskovalnega dela v okviru skupne
raziskave z udeleženci. Raziskava ni bila le prva
eksplicitno zasnovana skupna raziskava z udelež-
bo (APU) v socialnem delu pri nas, ampak tudi
prva kvalitativna raziskava – kljub uporabi neka-
tost standardiziranih tehnik zbiranja podatkov.
Raziskovalno poročilo o dveh kolonijah je bilo v
glavnem kvalitativno: vsebovalo je verbalne opise
dogajanja, tipke doživljanja, anekdote in razmis-
ljanja, ki so jih prispevali udeleženci različnih pod-
skupin ali slojev v koloniji in okrog nje. Nekatere
interpretacije so bile prav briljantne, toda metodo-
log bi jim očital, da ne temeljijo na razvidni anti-
cipni sistematično obravnavi empiričnega gradiva,

V prvem delu knjige sem pojeval, nekoliko
dopolnil, ilustriral in priporočil metode kvalita-
tivne analize, kot jo najdemo v temeljnem delu

LITERATURA

- Rado BOHINC (1999), *Pravo gospodarskih družb*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- (2000), Razmerje med univerzo in oblastjo. V: Edvard KOBAL (ur.), *Ustanove in kultura lastnine*. Ljubljana: Ustanova Slovenska znanstvena fundacija (50-63).
- Nataša BUDNA KODRIČ (2003), Podružnice Splošnega ženskega društva. V: Nataša BUDNA KODRIČ, Aleksandra SERŠE (ur.), *Splošno žensko društvo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije (436-487).
- Edvard KOBAL (1999), *Slovenska znanstvena fundacija - naložba v slovensko bodočnost 1994-1999*. Ljubljana: Ustanova Slovenska znanstvena fundacija.
- Jože KOROPEC (1998), Ustanovitev zavoda Franca Lambrechta. V: Anton LEBAN (ur.), *Lambrechtov dom Slovenske Konjice*. Slovenske Konjice: Lambrechtov dom (26-53).
- Robert LEVIČAR (1999), *Vodnik po nevladnih organizacijah v Sloveniji*. Ljubljana: ADI - Agencija za razvojne iniciative.
- Verica TRSTENJAK (1995), Ustanove ponovno v našem sistemu: Prikaz ureditve ustanov po novem slovenskem zakonu: Vzorec ustanovitvenega akta ustanove. *Pravna praksa*, 14, 22-23: 1-9.
- (1996), Uvodna pojasnila k Zakonu o ustanovah. V: *Predpisi o društvih in ustanovah*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije (53-79).
- (1997), *Ustanove v sodobnem pravnem sistemu*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- (1998), Pravne podlage nevladnih organizacij v Sloveniji. *Neprofitni management*, 1, 2-3.
- (2000), Razvoj ustanov in primerjalnopravna ureditev. V: Edvard KOBAL (ur.), *Ustanove in kultura lastnine*. Ljubljana: Ustanova Slovenska znanstvena fundacija (25-32).

Značilnosti pravnih organizacijskih oblik:

DRUŠTVO (združenja, klubi) - prostovoljstvo, večina članov je zaposlena drugje; fleksibilno in nestabilno delovanje

ZAVOD - večja stopnja profesionalizacije (zaposlitve); fleksibilno in stabilnejše delovanje

USTANOVA (skladi, fundacije) - upravljanje premoženja vezano za namen, brez lastnikov; oblikovanje skladov; nefleksibilno delovanje in finančna stabilnost

UVELJAVLJANJE USTANOV V PRAKSI

S sprejetjem zakona smo pridobili ustrezno statusno zakonodajo, treba bi jo prilagodili še davčno, tako da bi interes za ustanavljanje ustanov in za dajanje premoženja ustanovam večji in davčno stimuliran (Trstenjak 2000).

Davčna zakonodaja pomeni gospodarskim družbam kot odhodek izplačila v višini 0,3% ust-

anovljenja donacijskih odmerkov, kar pa verjetno ni edini razlog, da se tovrstni odnosi razmeroma redko vzpostavijo. Bolj uveljavljeno je sponzorstvo, ki temelji na dvostranskem obveznem pravnem razmerju. Davčna zakonodaja bi lahko z bolj spodbudno davčno politiko povzročila stopnje, ki se pripravi za odhodek omogočila neposredno povezovanje (doniranje) med gospodarskimi družbami in nevladnimi organizacijami oz. ustanovami, društvi in zavodi.

Tu je na mestu omeniti omejen vpliv države oz. državnih organov na ustanovitev, delovanje in prenehanje ustanov. Razloge gre gotovo iskati v porabi po začetni ustanovitvenega premoženja za udeležanje volje ustanovitelja pri ustanovitvi splošno koristnega ali dobrodelnega namena ustanove in zagotavljanju trajnosti delovanja.

Pri ustanavljanju zavoda je postopek enostaven; ustanovitelj zagotovi sredstva za delovanje, ki se ne vodijo v uradni evidenci. Kot zasebna iniciativa je fleksibilna oblika delovanja, vendar

Blaž Mesec

PRITLEHNE TEORIJE V KVALITATIVNEM RAZISKOVANJU
V SOCIALNEM DELU

Kar sledi, bi bil lahko razširjeni povzetek moje knjige *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu* (VŠSD, Ljubljana, 1998) – povzetek, s katerim močno zamujam, zaradi te zamude pa je prišlo v obliki darila dobrotnega Časa do dobrodošlega premika poudarka, tako da ta spis ni zgolj povzetek, temveč, si upam trditi, samorefleksija. V knjigi opisujem, kako sem se uvažal v kvalitativno raziskovanje, pri čemer je poudarek bolj na kvalitativni analizi gradiva kakor na vprašanih zbiranja takega gradiva, to je, na vprašanih kvalitativnega terenskega raziskovanja. Opisujem tudi, kako sem se srečal s temi vprašanji in dajem bralcem sem in tja napotke na osnovi svojih izkušenj. V knjigi in tudi pri poznejših raziskavah je moje zanimanje veljalo predvsem analizi, temu pa se je v zadnjem času pridružilo še zanimanje za oblikovanje teorije na osnovi kvalitativne analize. Zato sem se vprašal, kakšne so pravzaprav teorije, do katerih so privedle v knjigi objavljene analize, kako se med seboj razlikujejo, ali jih je mogoče na podlagi formalnih značilnosti kako razporediti in iz tega potegniti nauke za nadaljnje oblikovanje pritlehnih teorij v tradiciji Glaserja in Straussa¹. Vprašanje teorije je v socialnem delu še precej na začetku. Kar se »prodaja« kot teorija socialnega dela, so iz psihologije in psihoterapije, delno pa iz sociologije in drugih znanosti (sistemске teorije) povzeta načela in pravila za ravnanje v praksi socialnega dela. Odprto pa je vprašanje oblikovanja empirične, na raziskovanju prakse socialnega dela temelječe teorije socialnega dela, teorije ali teorij, ki ne bi bile zgolj aplikacija teorij tako imenovanih temeljnih ved ali celo le prenos teorij drugih (hierarhično prirejenih ne nadrejenih) ved o ravnanju.

V prvem delu knjige sem pojasnil, nekoliko dopolnil, ilustriral in priporočil metodo kvalitativne analize, kot jo najdemo v temeljnem delu

Glaserja in Straussa *The Discovery of Grounded Theory* (Odkritje pritlehne teorije). Ko je bila knjiga končana, pa sem na svoje presenečenje odkril, da tam objavljene kvalitativne analize sploh niso vse sledile tej metodi, pa tudi ne vse kakšnemu drugemu modelu. Analitski postopek je bil pravzaprav pri vsaki od objavljenih analiz nekoliko drugačen, posledično pa je bila taka, vsakokrat formalno drugačna, tudi vsaka od »izdelanih« pritlehnih teorij. V tem članku želim poudariti to različnost analitskih pristopov in tehnik in različnost teoretskih izidov.

Prvi resni poskus kvalitativne raziskave na področju socialnega dela v Sloveniji je bila raziskava o socialnoterapevtskih kolonijah za vedenjsko motene otroke na Rakitni v letih 1975 in 1976. Tako praktična akcija kot tudi raziskava sta bili v več pogledih prelomni. Pristop k obravnavanju otrok se je od dotedanjih zdravstvenih kolonij razlikoval po kombinaciji teh elementov: (1) zavračanje medicinskega modela defekta oziroma modela obravnave, ki implicira vlogo otrok kot objektov terapevtskih prizadevanj, (2) vključitev skupine alternativno usmerjenih nepoklicnih prostovoljnih sodelavcev v vlogi vzgojiteljev, (3) združitev praktičnega in raziskovalnega dela v okviru akcijske raziskave z udeležbo. Raziskava ni bila le prva eksplicitno zasnovana akcijska raziskava z udeležbo (ARU) v socialnem delu pri nas, ampak tudi prva kvalitativna raziskava – kljub uporabi nekaterih standardiziranih tehnik zbiranja podatkov. Raziskovalno poročilo o dveh kolonijah je bilo v glavnem kvalitativno: vsebovalo je verbalne opise dogajanja, opise doživljanja, anekdote in razmišljanja, ki so jih prispevali udeleženci različnih skupin ali slojev v koloniji in okrog nje. Nekatere interpretacije so bile prav briljantne, toda metodolog bi jim očital, da ne temeljijo na razvidni analizi sistematično zbranega empiričnega gradiva.

Celoten postopek zbiranja empiričnega gradiva, njegovega urejanja, analize in interpretacije se je dogajal v glavah genialnih mladcev, ki so dali ostalemu svetu na vpogled samo svoje sklepe, sem in tja ilustrirane s primeri empirije. To ne pomeni, da njihove interpretacije in sklepi niso izhajali iz empiričnih opazanj in doživetij, ampak da empirična evidenca ni bila sistematično zbrana, analizirana, eksplicirana in »postavljena na ogled«. Vendar pa so te interpretacije druga drugo validirale in so bile bolj ali manj sprejete v skupnosti raziskovalcev, ki so bili seznanjeni z zadevo. Teorija kvalitativnega raziskovanja, na kateri je temeljilo to poročilo, je ostala na spoznavnoteoretski ravni in na ravni obravnave terenskih metod zbiranja podatkov, ni pa dala opore za analizo podatkov. Dogodilo se je tisto, kar sem pozneje imenoval »skok v teorijo«; preskok mučnega zapisovanja opazanj, predvsem nevpadljivega vsakdana, opustitev utrudljivih analitičnih postopkov, postopnega klasificiranja in povezovanja. Ta skok v teorijo je problematičen, prvič, ker lahko vsebuje neupravičene preskoke v sklepanju (*jumping to conclusions*); in drugič, ker *onemogoča* drugače mislečim, da bi iz istega empiričnega gradiva izpeljali drugačne sklepe. Pomeni kršenje temeljnega metodološkega načela, načela preverljivosti podatkov in postopkov sklepanja.

Ko sem »padel« v naslednjo kvalitativno raziskavo, to je, ko sem se znašel pred zahtevo, da v raziskovalno poročilo prispevam besedilo o nekajletnem delu s taborniki v mestnem predelu Ljubljane (1980), ne da bi vnaprej načrtoval raziskavo (ki je imela druge nosilce), sem se tolažil z mislijo, da je dobilo poročilo o rakitniških kolonijah pozitivno recenzijo, čeprav je bilo veliko besedil napisanih postfestum, če že ne povsem »iz glave« na podlagi reminiscenc in dokaj nesistematičnih zapiskov; vnaprej načrtovana testiranja so bili namreč taboreči pod vplivom svojih vzgojiteljev zavrnil v imenu svojih pravic, oziroma, so jih dopustili le v močno okrnjenem obsegu. V okviru projekta »Štepanjsko naselje«, ki ga je izvajal sociološki inštitut in naj bi prispeval k reševanju problematike naselja s številnimi priseljenci iz kulturno in socialno različnih okolij, je skupina strokovnjakov in prostovoljcev začela sodelovati s taborniško enoto v tem predelu z namenom, da bi to organizacijo usposobila za delo z zelo različnimi otroki, med drugim tudi za sprejemanje otrok z vedenjskimi in čustvenimi motnjami. Šlo je torej za uvajanje sprememb v obstoječo prostovoljsko organizacijo.

Po zglednem začetnem sodelovanju se je počasi razvilo nasprotovanje med starim vodstvom enote in starejšimi (po stažu) člani na eni strani in strokovnjaki in študenti-prostovoljci na drugi. Spor med stranko »tabornikov« in stranko »socialcev« je kulminiral na letnem taborjenju, nadaljeval pa se je vse do naslednjega poletja, ko je prišlo do ločitve obeh strank in organizacije dveh ločenih izmen.

Kako zastaviti raziskavo tega dogajanja? Retrospektivno so zadeve videti preproste, tedaj pa ni bilo jasno niti, kako zastaviti problem. Ker je šlo za socialno delo, je bilo seveda logično, da gre za problem načina dela, metode ali pristopa. Hoteli smo spremeniti organizacijo, da bi bila kos novim nalogam. Pri tem smo naleteli na težave, na odpor. Je bilo to nujno, neizogibno? Problem je torej uvajanje sprememb v prostovoljsko organizacijo. Pojem »uvajanje sprememb« mi je odprl tudi vrata v teorijo, vključno z literaturo o spreminjanju organizacij. Teoretski kontekst je bila torej teorija skupnostnega socialnega dela. Metodološki pristop, kot se je pokazalo na koncu, je bil študija primera organizacije, v katero so prišli (povabljeni ali nepovabljeni – z vidika starih tabornikov je prišlo nekaj povabljenih, pa veliko nepovabljenih) strokovnjaki in njihovi pomočniki-prostovoljci, da bi spremenili način delovanja organizacije in da »ne bi bilo nikoli več tako, kot je bilo«. Tak proces je vreden raziskovanja. Študija primera pomeni, da iz proučevanja enega samega primera izvedemo posplošitve, četudi zgolj kot hipoteze. Te hipoteze je mogoče preveriti bodisi z nadaljnjimi raziskavami bodisi s povezovanjem z že obstoječim znanjem. Empirično gradivo sem zbiral z opazovanjem s sodelovanjem, pravzaprav s sodelovanjem z opazovanjem, saj je bilo sodelovanje primarno, opazovanje pa sekundarno. Vse lepo in prav, toda opazovanje ni bilo sistematično. Pisal sem sicer dnevnik, a precej neredno in nesistematično. Izhodiščno empirično gradivo torej nikakor ni bilo zgledno, pomagalo pa mi je, da sem obudil spomine na dogajanje med letom. Ti spomini pa niso bili gradivo, ki naj bi ga nato še analiziral, ampak so zapisani kot besedilo končnega poročila. Tehnika analize torej ni razvidna. Tudi meni se je zgodil »skok na teoretsko raven«. V celotnem dogajanju je bil v ospredju konflikt med starimi taborniki in prišleki, tako da se je opis razvoja, poteka in manifestacij konflikta vsilil sam po sebi kot osnovna tema. Temu pa je sledilo vprašanje, kaj to dogajanje pomeni z vidika teorije socialnega

dela, kaj je bila pri vsem tem metoda oziroma ali sploh lahko govorimo o metodi. Rezultat raziskave je bil torej dvojen: najprej *opis socialnega procesa, to je konfliktnega dogajanja*, in razčlenitev faz in manifestacij konflikta, nato »diagnoza«, *prepoznanje*, v literaturi o skupnostnem socialnem delu že opisanega pristopa oziroma ujemanja *v literaturi opisane strategije in dejanskega poteka*, kar se je izteklo v ugotovitev, da gre v našem primeru za posebno kombinacijo konsenzualne in konfliktne strategije skupnostnega dela. Opis konfliktnega dogajanja, čeprav sam po sebi didaktično zanimiv kot realni, naravni primer družbenega konflikta na medosebni in medskupinski ravni, se je iztekel v ugotovitev o podobnosti manifestacij, taktik in tehnik konflikta na mikroravni s konflikti na makrodružbeni ravni, kar je bilo zame takrat osupljivo spoznanje.

Osupljivo, ker sem uvidel, da smo – obsojajoč izvoz/uvoz socialistične revolucije na makro ravni in morda tudi revolucijo sploh – na mikro ravni sami kot znanstveno podkovana avantgarda uvozili nekakšno revolucijo (proti izkoriščanju otrok, za enak dostop do sredstev za zadovoljevanje potreb, proti privilegijem, za demokracijo in samoupravljanje). Kot so otroci in mladostniki pri tabornikih reproducirali avtoritarne vzgojne vzorce svojega domačega okolja, tako smo pristaši akcije spreminjanja, prepričani v svoj prav, nevede reproducirali vzorec revolucije – s pomembno razliko, da na koncu vendarle nismo zatrli in razgnali drugače mislečih (mogoč in poskušan je bil namreč tudi nasproten izid), ampak smo dopustili drugačnost – ločene izmene.

Že v prvi raziskavi smo torej oblikovali dve vrsti teorije ali teorijo na dveh ravneh: na ravni opaženega socialnega procesa (vedenja) in na ravni namerne družbene (strokovne) akcije (ravnanja). Bil sem zadovoljen, saj sem uspel neko dogajanje, ki je bilo videti zelo kaotično, urejeno opisati z uporabo pojmov socialne psihologije in teorije skupnostnega socialnega dela. A tudi jaz, tako kakor prej kolegi, nisem pustil za seboj primarne empirične evidence, niti spodobnega dnevnika ne, da bi omogočil drugim preverjanje in kritiko svojih ugotovitev. Zahteva po dokumentiranju empiričnih »dejstev« in po razvidni analizi je bila poslej v ospredju mojega »kvalitativnega« prizadevanja.

Raziskava o krajevni organizaciji Rdečega križa (1986) je druga na seznamu mojih samostojnih kvalitativnih raziskav. Da bi dobili vpogled v delovanje prostovoljcev, samopomoč in vzajemno

pomoč in tako prispevali spoznanja v teorijo prostovoljnega socialnega dela in samopomoči, sem se z dvema študentkama, ki sta tako opravljali svojo študijsko prakso, pridružil kot opazovalec krajevni organizaciji Rdečega križa v predmestju Ljubljane. Organizacija je izvajala standardni program Rdečega križa, svojo pozornost pa so prostovoljke usmerile predvsem v pomoč starejšim. Tudi to je bila *študija enega samega primera* organizacije v njenem okolju, izvedena z namenom, da bi prišli do ugotovitev, ki bi veljale vsaj kot hipoteze tudi za druge podobne organizacije in okolja, kjer sodelujejo prostovoljci. Gradivo smo zbirali z *opazovanjem* (delno kot sodelovanje z opazovanjem, delno kot opazovanje s sodelovanjem). Dekleti sta sodelovali pri merjenju krvnega pritiska in nekaterih drugih akcijah, jaz pa sem se udeleževal sestankov odbora. Ob tem smo vsi trije vodili vsak svoj dnevnik. Tudi tokrat so bili ti dnevniki preveč površni in skopi, da bi bili kaj več kot opomniki, a so mi bili v pomoč pri kronološkem razvrščanju dogajanja in pri opozarjanju na pomembne dogodke. Ključno gradivo so bili odlični *zapisniki sestankov* odbora krajevne organizacije RK, ki jih je pisala tajnica odbora, sicer tudi poklicna tajnica v nekem podjetju. Poleg zapisnikov sem pri analizi uporabil tudi druge dokumente organizacije. Ko sem začel analizo, sem imel tokrat prvič pred seboj spodobno empirično gradivo, ki sem ga uredil, tako da je v dodatku raziskovalnega poročila seznam dokumentov, v poročilu samem pa so ob trditvah in sklepih reference na te dokumente. Tu sem tudi prvi uporabil tehniko kodiranja (klasificiranja) posameznih postavk iz dokumentov. To ni bilo težko, kajti posamezne točke iz zapisnikov so se nanašale na jasno razpoznavne vidike delovanja organizacije, kot so pobiranje članarine, prodajanje znamkic, obiskovanje starih, obdarovanje ipd. To primarno opisno kodiranje sem nadgradil na dveh ravneh s kodami, ki so se gale na teoretsko raven: uporabil sem klasifikacijo funkcij organizacije po literaturi (Pincus in Minahan) in klasifikacijo izbranih metodičnih vidikov (procesualnost, napotenje, zaupnost ipd.). Uporabil sem torej tri načine kodiranja: prvi je bilo kodiranje, ki je še najbližje postopku kodiranja »in vivo«; kot kode sem uporabil izraze, uporabljene v samih zapisnikih. Pri drugem sem izhajal iz vnaprejšnje teoretske sheme – spiska funkcij organizacije. V gradivu sem iskal in kodiral reference na posamezne funkcije (razdeljevanje materialnih sredstev, vzpostavljanje povezav z viri ipd.). Pri

tretjem sem induktivno, po metodi stalnega primerjanja, abstrahirai metodične pojme (procesualnost ipd.).

Tudi v tej raziskavi sem bil ves čas pred vprašanjem, kaj je problem raziskave. Izhodiščni problem je bil ugotoviti, kako poteka prostovoljno delo v prostovoljski organizaciji. A tudi tu bi lahko (zlobno) vprašali: Kako – kako? Kaj me pravzaprav pri tem »poteku« zanima? Iz poročila je razvidno, da me je zanimalo veliko reči; drugače povedano, vse do konca nisem uspel usmeriti pozornosti na en sam, najpomembnejši problem. Šele post festum, ko je bilo poročilo oddano, se mi je posvetilo, o čem pomembnem pravzaprav govori. Pred tem sem opisoval vse mogoče. Zbrano gradivo in analiza sta omogočala opisati, kaj organizacija dela, katere funkcije izvaja. Prvi rezultat je torej *diagnoza funkcij organizacije* v skladu z opisi v literaturi. Drugi rezultat je *opisna teorija o načinih ravnanja prostovoljk*, o njihovi laični metodi in o samorazumevanju prostovoljk. Tretji rezultat je *opis skupinskega dogajanja*: strukture skupine, posameznih vlog, vodenja, potreb skupine. Pozneje se mi je posvetilo, da je za teorijo najpomembnejše dejstvo, da je prišlo do konflikta med krajevno organizacijo in občinskim vodstvom organizacije in da smo v skupinskodinamičnem dogajanju v krajevni organizaciji opazili razliko med formalno in neformalno strukturo in delovanjem. Organizacija je bila v prehodu med formalistično-ritualiziranim načinom delovanja, ki se legitimira s poslušnostjo organizacijski hierarhiji, in pragmatično-účinkovitostnim načinom delovanja, ki se legitimira z odgovornostjo do »volilnega telesa« (do konstituante), to je, do starejših občanov, ki naj bi jim, po samorazumevanju prostovoljk, organizacija predvsem služila. Tudi tu se je sredi osemdesetih let na mikro ravni dogajalo nekaj podobnega kakor na družbeni makro ravni.

Tretja moja kvalitativna raziskava so bili *Scenariji preživetja* (1989). V obdobju politične in gospodarske krize v nekdanji Jugoslaviji si je projektna skupina študentov na »blok eksperimentalnih vajah« zastavila vprašanje, kako se ljudje znajdejo v pogojih visoke inflacije, slabih gospodarskih razmer in negotove prihodnosti. Kot socialne delavce so nas zanimale *tehnike preživetja*. Ker nismo imeli večjih ambicij, so študentje izvedli *polstrukturirane intervjuje* na priročnem, »naključnem« vzorcu Ljubljancev. Izvedenih je bilo približno 30 intervjujev, ki so jih študentje (delali so v parih) praviloma dobesedno zapisovali. Zajeli

smo ljudi obeh spolov, različnih starosti in celotnega izobrazbenega razpona. Potem ko smo intervjuje na vajah delno obdelali in prišli do določenih ugotovitev, sem gradivo ponovno vzel v roke, ker se mi je zdelo, da je v njem skrito več zanimivega, kakor smo uspeli analizirati na vajah. Izločil sem slabe intervjuje in preostale pretipkal (iz rokopisa) tako, da sem pustil na desni strani širok rob, kamor sem nameraval vpisovati kode. Kodiranje je bilo zahtevnejše kakor v raziskavi o organizaciji Rdečega križa, ker so bile izjave na zelo različnih ravneh. Uporabljeno je bilo torej *reduktivno kodiranje*, klasificiranje izjav po podobnosti, in poimenovanje variabel in modalitet v procesu abstrahiranja pojmov. Kodiranje imenujem reduktivno, ker je bilo več podobnih izjav subsumirano pod isti pojem, tako da je bilo na koncu število pojmov manjše kot število prvotnih izjav. Rezultat te prve analize je bil torej *opis različic doživljanja krize in tehnik preživetja* na podlagi seznama pojmov z njihovimi modalitetami. Pomembnejše »odkritje« je bil obrazec postopnega krčenja zadovoljevanja potreb od opuščanja velikih vlaganj (gradnja hiše) in »luksuza« (potovanja) do prikrajševanja pri zadovoljevanju osnovnih potreb, nazadnje potreb otrok. Drugi postopek analize je bil nasproten od prvega. »Kodiranje« je potekalo tako, da sem zapise intervjujev kot celote, kot opise posameznih primerov, razporejal po metodi stalnega primerjanja glede na podobnost celostne situacije anketiranca (oziroma njegove družine) v večdimenzionalnem prostoru, katerega dimenzije so bile v začetku nejasne in neeksplicirane. Ko sem opise življenjskih situacij razporedil po podobnosti v nekaj skupin, sem vsako skupino poimenoval z opisnim ali metaforičnim izrazom (npr. »gospodarska ekspanzija«, »pred zaprtimi vrati«) in to poimenovanje še podkrepil ali ilustriral z značilnim dobesednim navedkom iz intervjuja (npr. »garamo, pa vseeno ničesar nimamo«). Tako sem torej kot rezultat dobil *tipologijo življenjskih situacij in ravnanj družin v krizi*. Tretji postopek je bil čisto miselne narave in ni več zahteval poseganja v empirično gradivo. Šlo je za gradnjo hipotetičnega *eksplanativnega modela*, ki naj bi pojasnil paleto različnih odzivov družin na družbeno krizo. Neodvisne variable v tem modelu so izhodiščni pogoji družin, posredniška pa družinska struktura in dinamika. Pri tej raziskavi sem se prvič zavedel velikih možnosti kvalitativne analize in velike svobode na empiričnih opisih in izjavah temelječega teoretiziranja, ki ga omogoča.

Raziskava o oblikah *neformalne pomoči med družinami* (1993) naju je s kolegom Srečom Dragošem peljala v smer oblikovanja taksonomije oblik neformalne pomoči. S pomočjo študentov in kolegov na VŠSD je bilo izvedenih več kot sto *delno strukturiranih intervjujev* z družinami iz vse Slovenije na njihovih domovih (po priročnem izboru, vendar razpršeno po različnih krajih). Poleg drugih podatkov o gospodinjstvu so anketirani opisali nekaj situacij, v katerih so se obrnili na koga po pomoč, in situacij, ko so sami komu pomagali. (Izločili smo opise 'institucionalne pomoči'. Tako smo dobili večje število *opisov situacij neformalne pomoči*. Vsak opis smo *kodirali* glede na ustaljenost dejanja pomoči (ustaljene navade – neustaljena dejanja), širino kulturnega kroga, v katerem velja ta običaj ali navada (širši kulturni običaj – navada v ožjem sorodstvenem krogu), odnos med prejemniki in dajalci pomoči (sorodniki – sosede – prijatelji – drugi), vsebino pomoči (stvarna – osebna) in razlog ali povod pomoči (življenjski dogodki – obletnice – delo – nesreča – bolezen – pomanjkanje). Vsak opis smo torej razvrstili glede na vseh teh pet kriterijev in dobili tako hierarhično klasifikacijo ali *taksonomijo oblik neformalne pomoči*. Glede na to, da je »pomoč« (socialna pomoč) osrednji pojem socialnega dela in da je neformalna pomoč ena od dveh različic pomoči, bi morala biti ta klasifikacija teoretično pomembna, kot je za botanika pomembna taksonomija rastlin.

Analiza, ki sem jo naslovil *Dan na psihiatriji* (1994), govori o doživljanju pacientk psihiatrične klinike. Odlomek iz dnevnika prostovoljke, družabnice pacientkam na ženskem oddelku psihiatrične klinike, ki ga je prijazno dala na voljo Mojca Urek za analizo v skupini slušateljev podiplomskega študija socialnega dela na področju duševnega zdravlja, je zaradi avtentičnosti in niansiranosti zbudil mojo pozornost, tako da sem ga ponovno analiziral, pravzaprav samo tisti odlomek, ki govori o izhodih in o reakciji pacientk na nepravilno odločitev zdravnika. Tudi tu gre za študijo primera, ki temelji na nesistematičnem *opazovanju z delno udeležbo*, kakor ga je ob svojih obiskih izvajala prostovoljka in svoja opažanja pozneje doma zapisala v *dnevnik*. Izhodišče analize, empirično gradivo, je bilo zgolj *nekaj stavkov v dnevniku*, stavkov, ki so bili nabiti s pomenom. Njihov pomen je bil tako kondenziran, da se je – spet sama od sebe – vsilila reduktivnemu kodiranju ravno nasprotna metoda *eksplikativnega*

kodiranja. Izluščiti je bilo treba in narediti razviden pomen teh stavkov, pravzaprav enega samega stavka, saj gre za vsebinsko povezano celoto. Vsaki pomenski enoti tega stavka, povedi, smo poiskali splet asociacij, pojmov, ki so razprli kontekst dogajanja, na katerega se je nanašala izjava, in tako omogočili razviden in razčlenjen opis, ki je vodil do *razumevanja* izjave in situacije, v kateri je nastala. Rezultat analize je eksplikacija implicitnih teorij ključnih akterjev, to je zdravnikov (osebja) in pacientk, in ugotovitev o protislovni naravi teh teorij – *teorija o protislovju (dialektična teorija) med implicitnimi teorijami ključnih akterjev*. Eksplikacija implicitnih teorij akterjev je eden najbolj zaželenih in za prakso pomembnih ciljev raziskovanja v socialnem delu. Samo če vemo, na podlagi kakšnih predpostavk, domnev in »teorij« delujejo ljudje, jim lahko te »teorije« reflektiramo in tako vplivamo na njihovo korigiranje.

V tej analizi sem se najbolj približal meji tistega, kar naj bi bil še sprejemljiv delež »domišljije« pri analizi. Zato je to analiza, za katero ne bi želel, da bi jo posnemali; če že, tedaj z dobrim razlogom. Dosedanja posnemanja v študentskih raziskovalnih nalogah so se izrodila v nesmiselno prepisovanje izjav in poljubno izmišljanje, ki ni pripeljalo nikamor.

V okviru raziskave inštituta za kriminologijo (nosilka A. Šelih) o kršenju pravic otrok v postopkih pred organi pravosodja in socialnega varstva, sva s kolegico Gabi Čačinovič Vogrinčič analizirala nekaj primerov dela centrov za socialno delo, med njimi tudi primer *nasilja nad otroki zaradi alkoholizma staršev*, primer, s katerim se je center za socialno delo ukvarjal celo desetletje in ki se je končal (začasno) z oddajo otrok v zavod in izrekom pogojne kazni staršem, torej ne tako, kakor bi si želeli, a bolje, kakor bi se, če sploh ne bi ukrepali. Gre za študijo primera dela socialne službe z družino (1996). Osnovno empirično gradivo je bila dokumentacija socialne službe, *dosje primera*. Po ureditvi dosjeja je stekla analiza na dveh ravneh. Najprej smo izvedli *kronološko analizo* kot čisto formalno analizo števila dogodkov (posameznih vrst) v časovnih obdobjih, katere rezultat je kronološki diagram. Strogo vzeto je to kvantitativna analiza, ne kvalitativna. Zanima nas razporeditev dogodkov, ki jo interpretiramo glede na različne možne razporeditve.

Končna interpretacija je seveda vsebinska, ne zgolj formalna, kar pomeni, da upoštevamo valenco (vrednost) ali pomen posameznih dogodkov

in nas zanima, ali se je zmanjšalo število negativnih dogodkov ipd. Druga raven analize je analiza interakcijskih vzorcev, zlasti vzorcev ravnanja socialne službe. Kronološka analiza prispeva k analizi interakcijskih vzorcev. Končni rezultat analize je dvojen: podali smo interpretacijo o možni implicitni teoriji socialne službe, ki je v duhu tradicionalnega linearno-kavzalnega mišljenja usmerjena k odpravljanju osnovnega vzroka nasilja (alkoholizem staršev) in pri tem zanemari druge možnosti vplivanja in sprememb. Drugi rezultat je teorija o dveh strategijah ravnanja socialne službe, dejanski, ki smo jo poskusno imenovali kontrolna strategija, in možni, ki smo jo imenovali strategija pomoči. Pokazali smo, da teorija ni samo konstatacija dejanskega, ampak tudi interpretacija možnega, odkrivanje realnih možnosti drugačnega delovanja v dejansko opaženem. Odzivi na to analizo so pokazali, da je mogoče ugotovitev posplošiti na širši krog primerov in da gre (je šlo) v resnici za precej razširjeno strategijo naših socialnih služb. Po drugi strani pa smo bili opozorjeni tudi, da strategij ne gre ločevati, ampak le razlikovati, saj je treba hkrati uporabljati obe. Ta raziskovalni pristop je bil ponovljen v številnih diplomskih delih študentov socialnega dela. Žal do sedaj še nismo utegnili pregledati vsega tega raziskovalnega dela.

Tudi raziskava o skupini samopomoči žensk (1996), ki so doživele nasilje s strani svojih zakonskih partnerjev, je študija primera. Sledi v socialnem delu pogostemu modelu primerjave med stanjem pred obravnavo in po njej. Osnovno empirično gradivo, to je polstrukturirane intervjuje s članicami skupine samopomoči, sta priskrbeli strokovni vodji skupine, diplomirani socialni delavki Mojca Papič in Marija Gril. Intervjuji niso zapisani dobesedno, pač pa v povzetku, kar je morda etično utemeljeno, metodološko pa je ovira, saj tako ravnanje omogoča, da se že v zapise intervjujev vnašajo stališča raziskovalk, in se tako zmanjšuje objektivnost raziskave. Te intervjuje sem ponovno reduktivno kodiral in dobljene pojme povezal v model, ki sem ga ubesedil kot teorijo o spremembah doživljanja članic skupine samopomoči, do katerih je prišlo zaradi procesov v skupini.

Ob primerjalnem pregledu teh raziskav sem se ponovno prepričal, kako primerno orodje za razumevanje socialnega dela, za vpogled v njegove postopke in procese, je oblikovanje empiričnih pritlehnih teorij v tradiciji Glaserja in Straussa na podlagi kvalitativne analize kvalitativnega gradiva. Pregled je tudi pokazal, da imamo na voljo zelo različne postopke analize, ki vodijo do formalno zelo različnih pritlehnih teorij.

Tabela 1: Avtorjeve kvalitativne raziskave na področju socialnega dela v letih od 1980 do 1996 (Vir: B. Mesec, 1998, Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: VŠSD.)						
LETO	NASLOV/ VSEBINA	PRISTOP	METODA ZBIRANJA GRADIVA	IZHODIŠČNO GRADIVO	TEHNIKA ANALIZE	VRSTA TEORIJE KOT REZULTAT
1980	Delo s taborniki: uvajanje sprememb v prostovoljsko organizacijo	študija primera	sodelovanje z opazovanjem	dnevnik, reminiscence raziskovalca	ni razvidna, ni pojasnjena (»skok na teoretsko raven«)	• diagnoza: prepoznanje v teoriji opisanih strategij ravnanja • opisna teorija o socialnem procesu
1986	Krajevna organizacija Rdečega križa: raziskava sodelovanja prostovoljcev in neformalne pomoči	študija primera	opazovanje s sodelovanjem	dnevnik, zapisniki sestankov, dokumentacija	• vnaprejšnje ček-liste na osnovi teorije • kodiranje: abstrahiranje pojmov	• diagnoza: prepoznanje v teoriji opisanih funkcij • opisna teorija o načinih ravnanja
1989	Scenariji preživetja: tehnike preživetja v družbeni krizi	pregled (anketna raziskava)	terenski polstrukturirani intervjuji	zapisi intervjujev (dobesedni)	reduktivno kodiranje: abstrahiranje pojmov	• opis variabel in modalitet • tipologija • hipotetični model eksplanacije
1993	Oblike neformalne pomoči: oblike in vsebina dejanj neformalne pomoči	pregled (anketna raziskava)	terenski polstrukturirani intervjuji	zapisi intervjujev (parafrazirani)	reduktivno kodiranje: abstrahiranje pojmov	taksonomija
1994	Dan na psihiatriji: doživljanje začasnih izhodov pri pacientkah	študija primera	opazovanje z delno udeležbo	dnevnik prostovoljke (zapis enega dne)	eksplikativno kodiranje: eksplikacija pojmovne mreže, konteksta	dialeksična teorija (teorija o protislovju) o implicitnih teorijah akterjev
1996	Socialno delo z družino: raziskava o procesu pomoči socialne službe	študija primera	študija primera - analiza dokumentacije službe	dosje primera (pokriva 10 let)	• analiza kronologije • kodiranje: abstrahiranje kronoloških vzorcev	• teorija o implicitni teoriji akterjev • teorija o strategijah ravnanja
1996	Skupina samopomoči žensk: spremembe njihovega doživljanja po vključitvi	študija primera, pregled	terenski intervjuji	zapisi intervjujev (parafrazirani)	reduktivno kodiranje	teorija o spremembi doživljanja pred in po

OPOMBA

1 Gre za »grounded theory«. Slovensko bi to lahko pomenilo »utemeljena« ali pa tudi »pritlehna« teorija. V knjigi sami sem kot manj posrečen zavrnil prevod mlajšega kolega Vita Flakerja »pritlehna teorija« in se opredelil za termin »utemeljena teorija«. Danes vse bolj uvidevam, da je Flakerjev prevod ustrežnejši. Glaser in Strauss nista odkrila, da naj bi bila teorija utemeljena. Utemeljena naj bi bila pač vsaka teorija, to je samoumevno. Glaser in Strauss sta pozvala k odkrivanju pritlehnih namesto »velikih« teorij (kakršne so Webrova, Marxova ali Parsonsova), skromnih, kontekstualno vezanih teorij za vsakdanjo, omejeno rabo, natanko takih, kakršne potrebuje socialno delo. Ta sprememba mojega terminološkega nazora nima nobene zveze z dejstvom, da je Vito Flaker medtem postal moj dekan.

SOCIALNO DELO PROTI DISKRIMINACIJI HENDIKEPIRANIH ŽENSK

POROČILO O KONFERENCI »TAKO LEPA, PA INVALID!«

20. novembra 2003 je fakulteta za socialno delo skupaj z ministrstvom za delo, družino in socialne zadeve in društvom za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk organizirala enodnevno konferenco z naslovom »Tako lepa, pa invalid!«. Dogodka se je udeležilo nepričakovano veliko udeležencev s področja nevladnih uporabniških organizacij in državnih pomagajočih služb, študentke in študenti družboslovnih fakultet in številni ljudje z izkušnjo hendikepiranosti. Glavni namen konference je bil opozoriti na izkušnje in potrebe hendikepiranih žensk in mater s hendikepiranimi otroki v Sloveniji in drugod po Evropi.

Konferenca je s prispevki vsakdanjih ljudi ustvarila prostor, da spregovorijo in da se jih sliši. Zgodbe ljudi, za katere obstajajo številni izrazi (ljudje s posebnimi potrebami, invalidi, ljudje z izkušnjo oviranosti ipd.) so na konferenci spregovorili o osebnih izkušnjah življenja z oviranostjo na različnih področjih in odnosa družbe, kot ga čutijo sami. Njihovi prispevki so dragocen prispevek za stroko socialnega dela, zato se mi zdi pomembno o njih spregovoriti tudi v tem kratkem poročilu konference. Sodobne postmodernistične študije pomagajočih poklicov v svojem osnovnem izhodišču izpostavljajo zgodbe ljudi, ki sami najbolje poznajo svoje življenje, svoje potrebe in sposobnosti. Če želimo delati iz uporabniške perspektive moči, če hočemo razumeti ljudi, jim je treba najprej s spoštovanjem prisluhniti.

Darja Zaviršek, predsednica programskega odbora in pobudnica tega dogodka, ki je bil eden od mnogih v evropskem letu invalidov, je uvodoma poudarila tri pomene konference, ki so vpeti v samem naslovu: (1) Lepota in hendikep sta si v nasprotju. Ženske so zvečine ocenjevane po zunanjem videzu, zaradi česar hendikepirano telo deluje odklonsko, neprivlačno, nepopolno. (2) Državne politike ostajajo premalo pozorne na razlike med spoloma, saj je predstava norme človeškosti pisana po merilih moškega. (3) Pomen konference lahko povežemo z idejami uporabniških gibanj,

ki izhajajo iz potreb posameznikov, pri čemer upoštevajo njihovo izkušnjo oviranosti.

Splošno sprejeto družbeno mnenje o hendikepiranih ženskah je prepričanje o njihovi spolni neaktivnosti, ki jo pripisujejo fizični oviranosti. Še več, ljudje verjamejo, da zaradi fizičnega hendikepa oseba ne le ni sposobna spolnosti, ampak niti ne čuti potrebe po njej. Elena Pečarič iz društva za teorijo in kulturo hendikepa (YHD) je opozorila na splošno sprejeto predpostavko, da je vsaka povezava s spolnostjo za hendikepirano žensko tabu in celo nedostojna tema. Mnogim še vedno kot najboljšo možno kontracepcijo predlagajo sterilizacijo. Maca Jogan je teoretsko osvetlila razlike med ženskostjo in moškostjo v naši družbi, ki so bile v ospredju stoletja. Ženske so morale biti zveste vlogi »reproduktivnega stroja«, vendar pri hendikepiranih ženskah to ne velja. Nepopolnemu telesu se pogosto pripisuje tudi duševna ali emocionalna nesposobnost; tako za žensko na vozičku na primer velja, da je nesposobna materinstva. Te družbene mite je s svojo zgodbo ovrgla Martina Piskač, ki je kljub svoji fizični oviranosti in na invalidskem vozičku skupaj z možem vzgojila danes 10-letno hčer. »Hči mi je vseskozi kazala, da je zanj samoumevno, da sem njena mati, da si bo sama morala pobrati stvari, mi sama splezati v naročje ipd.« Njena zgodba govori o tem, da je tudi hendikepirana ženska sposobna biti dobra mati na način, ki je zanj mogoč. Sprva se je tudi sama srečevala z negativnimi odzivi okolice, da vloge matere ne bo zmogla, saj še zase ne more skrbeti. Pokazalo se je, da kot mati na vozičku ni potrebovala nič drugega kakor več fizične pomoči pri previjanju otroka, hranjenju, umivanju.

Velika potreba po podpori se kaže tudi pri materah hendikepiranih otrok. Barbara Ivačič iz društva Sožitje je raziskala, kakšno podporo okolja dobijo matere, saj so navadno one tiste, ki prevzamejo skrb in nego hendikepiranih otrok. Matere so svoje občutke opisovale z besedami, kakor so nemoč, krivda, strah, pri čemer pa so tudi

poudarile pomanjkanje pomoči strokovnjakov, od katerih so pomoč najbolj pričakovale.

Nezadostno podporo pomagajočih služb je v svoji zgodbi opisala tudi Tatjana Cerovac iz zavoda Zarja. Kot mati sina, ki ima po prometni nesreči poškodbo glave, popoldneve preživi pri opravljanju skrbstvenega in negovalnega dela za sina, ki živi doma, dopoldneve pa preživlja v Zarji. Občutki in počutje, s katerimi se v vlogi matere do poškodovanega sina počuti, so »neverjetna utrujenost, upadla koncentracija, občutki depresije, slabši spomin«.

Gornja dva primera govorita o moči in nemoči mater s hendikepiranimi otrokoma. Kljub hudi stiski ob soočenju z otrokovo oviranostjo se njuna moč kaže v njunih pripovedih, da je mogoče živeti polno in kvalitetno življenje v skupnosti. Hkrati pa ženska še vedno ostaja tista, ki po tradicionalnih pričakovanjih prevzema skrbstveno neplačano delo in nego, pri čemer pa ne dobi zadostne podpore in informacij od služb, od katerih to pričakuje.

Konferenca je gostila tudi priznane predavateljice treh tujih univerz: Lena Dominelli z univerze v Southamptonu (Velika Britanija), katere glavno sporočilo je misel, da je družba tista, ki hendikepira zaradi načina organiziranja družbe-

nih razmerij, Dietke Sanders z univerze v Erfurtu (Nemčija), ki zagovarja enakopravne vloge intelektualno oviranih žensk do materinstva in poudarja konkretne socialnodelavske koncepte pomoči; Elena Iarskaia Smirnova z univerze Saratov (Rusija) pa poudarja, da družina velikokrat ne more rešiti problemov, ki nastajajo zaradi nepravilne družbene urejenosti.

Konferenca je osvetlila poglede na senzibilno socialno delo s hendikepiranimi ženskami in z ženskami hendikepiranih otrok. Odprla je prostor javnega diskurza, povabila k besedi ljudi z lastno izkušnjo življenja s hendikepom. Namen konference ni bil le prikazati in opisati dejanskega položaja teh ljudi v Sloveniji v številkah, institucijah in obstoječih programih, ampak tudi, da sami uporabniki ocenijo obstoječo podporno mrežo pomoči in možnosti, ki jih (n)imajo. Predlogi konference bodo posredovani odgovornim institucijam, ki imajo moč odločanja, saj je bila konferenca priložnost za boljše in kvalitetnejše sodelovanje med strokovnimi institucijami in prejemniki pomoči. Konferenca je osvetlila predstavo o normalnosti hendikepiranih žensk tudi v medijih, ki prav tako spreminjajo jezik in ga posredujejo javnosti.

Špela Urh

Darja Završnik, predsednica programnega odbora in pobudnica tega dogodka, ki je bil eden od mnogih v evropskem letu invalidov, je uvodoma poudarila tri pomenke konference, ki so vpleteni v hendikep sta: (1) Lopot in hendikep sta v našem naslovu. (2) Ženske so zvečine ocenjevane po zunanjem videzu, zaradi česar hendikepirano telo deluje odločno, neprivlačno, nepopolno. (3) Družbena politika ostaja premalo pozorna na razlike med spoloma, saj je predstava norme človečnosti pisana po moških moških. (4) Pomen konference lahko povečamo z idejami uporabniških skupin, najprej s spoštovanjem priateljnosti.

Darja Završnik, predsednica programnega odbora in pobudnica tega dogodka, ki je bil eden od mnogih v evropskem letu invalidov, je uvodoma poudarila tri pomenke konference, ki so vpleteni v hendikep sta: (1) Lopot in hendikep sta v našem naslovu. (2) Ženske so zvečine ocenjevane po zunanjem videzu, zaradi česar hendikepirano telo deluje odločno, neprivlačno, nepopolno. (3) Družbena politika ostaja premalo pozorna na razlike med spoloma, saj je predstava norme človečnosti pisana po moških moških. (4) Pomen konference lahko povečamo z idejami uporabniških skupin, najprej s spoštovanjem priateljnosti.

P O V Z E T K I

Vesna Leskošek

TRGOVANJE S TELESI IN DUŠAMI ŽENSK NA SLOVENSKEM DO KONCA 19. STOLETJA

Doc. dr. Vesna Leskošek je predavateljica na fakulteti za socialno delo univerze v Ljubljani in raziskovalka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani.

Zahodne raziskovalke spola so postavile tezo, da so bile ženske v zgodovini obravnavane le kot telesa, ki služijo domovini (z rojevanjem otrok) in gospodarju (kot žene in gospodinje). To tezo potrjujejo tudi slovenska raziskovanja zgodovine žensk, ko odkrivajo ideologije in prakse, ki so reducirale ženske na njihova telesa. Na Slovenskem najdemo zapise o trgovanju z ženskami že v prvih stoletjih našega štetja. Najprej so z trgovali s sužnjami, pozneje z nevestami, ves čas pa so ženske uporabljali za trgovino z »belim blagom«. Ženske so za njihov upor kaznovali ostreje kot moške, kajti njihovo dejanje je bilo dvojni greh. Poleg pisanih zakonov so prekršile tudi nezapisane – z vstopom v javnost so spremenile vlogo, ki jim je bila predpisana v zahodni kulturi, zato so morale plačati dvojno ceno. Huje so jih kaznovali v protireformacijskih pogromih, čarovnice so množično morili in sežigali, nezakonske matere so preganjali, kamenjali in zasramovali.

Ključne besede: zgodovina, telo, obredi, kaznovanje.

Vesna Švab, Urban Groleger

POTREBE ŽENSK S PONAVLJAJOČIMI SE DUŠEVNIMI MOTNJAMI V PROCESU ZDRAVLJENJA IN OKREVANJA

Dr. Vesna Švab je docentka na medicinski fakulteti univerze v Ljubljani, predsednica društva ŠENT in vodja rehabilitacijske enote psihiatrične klinike v Ljubljani. Urban Groleger je zdravnik psihiater na psihiatrični kliniki v Ljubljani.

Potek hudih in ponavljajočih se duševnih motenj je pri ženskah ugodnejši kakor pri moških, vendar se po mnenju avtorjev pogosteje ponavljajo zaradi hujših in specifičnih stresnih obremenitev. Te obremenitve so zlasti gmotna prikrajšanost, izpostavljenost spolnemu in fizičnemu nasilju in skrb za otroke. Zato je treba obravnavo žensk s ponavljajočimi se duševnimi motnjami prilagoditi njihovim potrebam v vseh službah za duševno zdravje. Rezultati raziskave so pokazali tudi, da ženske pogosteje in lažje poiščejo pomoč v duševni tiski, da so zaradi sprejema v bolnišnico in posledic motenj manj socialno umaknjene kakor moški. Njihovo socialno funkcioniranje je boljše, večja je njihova čustvena zavzetost. Pogostost odvisnosti od psihoaktivnih substanc je manjša, nevarnost samomora je nekoliko manjša kakor pri moških. Glede na povezanost hudih duševnih motenj z revščino in fizičnimi in spolnimi zlorabami pa je treba zagotoviti povezanost in usklajeno delovanje zdravstvenih in socialnih služb za duševno zdravje. Uspešno okrevanje je mogoče le ob prilagoditvi služb dejanskim potrebam uporabnic, ki so zdravstvene in socialne narave. Ženske potrebujejo zaščito, podporo, zdravljenje in psihoterapijo v svojem naravnem okolju, torej povezane skupnostne oblike zdravljenja in skrbi.

Ključne besede: psihiatrično zdravljenje, psihosocialna skrb, stresne obremenitve.

Duška Knežević Hočevar, Sanja Cukut

PREDSTAVITVE SAMOMORA NA SLOVENSKEM V TISKANIH MEDIJIH

Doc. dr. Duška Knežević Hočevar je znanstvena sodelavka inštituta za medicinske vede ZRC-SAZU. Sanja Cukut, univ. dipl. soc., je zunanja sodelavka istega inštituta.

Avtorici presojata medijsko govorico o samomorilnosti na Slovenskem v zadnjih treh desetletjih. Temeljna teza je, da so v tiskanih medijih strokovnjaki iz medicinskih ved najpogosteje zastopani kot razlagalci samomorilnega vedenja in da je način poročanja o samomoru večinoma vpet v razlagalni

POVZETKI

okvir klasične teorije modernizacije. Na podlagi analize tiskanega gradiva avtorici pokažeta, da večina avtorjev zapisov vzroke za samomor res pripisuje t. i. negativnim učinkom družbeno-gospodarskega napredka, ki naj bi med drugim peljal v vedno večjo odtujenost posameznika v družbi; šele v zadnjem obravnavanem desetletju se pojavijo razlage, ki vključujejo okoljske in genetske dejavnike. Ugotovita, da je retorika zapisov o samomoru na Slovenskem v skladu z aktualnim političnim dogajanjem: število člankov na to temo močno naraste v obdobju oblikovanja in uveljavljanja slovenske neodvisne države, pri čemer je samomor večinoma označen za »nacionalno katastrofo«.

Ključne besede: retorika medijev, odtujenost posameznika, socialna patologija.

Suzana Oreški

SKRB SVOJCEV ZA BLIŽNJE, KI IMAJO TEŽKE PSIHIATRIČNE DIAGNOZE

Suzana Oreški, dipl. soc. del., je zaposlena v društvu Altra – Odbor za novosti v duševnem zdravju.

Avtorica izhaja iz izkušenj vsakodnevnega praktičnega dela z uporabniki in njihovimi svojci. Ugotavlja, da skrb mater in svojcev za najbližje ni nekaj samoumevnega. »Folklorni« vedenjsko-odnosni vzorci v družinah, kjer se razvije dolgotrajna oblika duševne motnje, so pogosto ovira za razvoj in napredek vseh članov družine. V teh družinah je veliko požrtvovalnosti, a tudi vsakodnevnih stresnih in čustvenih scenarijev preživetja, ki so za uporabnika in svojca pogubni, za družbo pa veliko breme. Celostni pristop, zlasti delo v multidisciplinarnih timih, ki bi potekali globalno, lokalno, kontinuirano in fleksibilno, bi lahko vplival na boljši izid storitev, zlasti pa na kvaliteto življenja oseb z dolgotrajnimi psihosocialnimi težavami in njihovih svojcev.

Ključne besede: osebe z dolgotrajnimi psihosocialnimi težavami, skupnostna skrb, ekološka podpora pomoč.

Danica Hrovatič

USTANOVE

Danica Hrovatič je socialna delavka in sociologinja, zaposlena pri Socialni zbornici Slovenije.

Delovanje ustanov kot pravnoorganizacijske oblike nevladnih organizacij je mogoče razumeti skozi pregled zakonodajne ureditve, ki omogoča ustanovitev, organizacijo in vodenje tovrstnih organizacij. Ob predpostavki, da je ustanova kot pravnoorganizacijska oblika v slovenskem prostoru preredko uporabljena, s pregledom ureditve delovanja ustanov postanejo transparentne tiste vsebine, ki so morda ovira, da se tovrstna oblika med zasebnimi iniciativami ustanavljanja različnih tipov organizacij ne pojavi pogostejše. Močan vpliv države oz. državnih organov na ustanovitev, delovanje in prenehanje ustanove, čeprav zaradi potrebe po zaščiti ustanovitvenega premoženja, udejanjanju volje ustanovitelja pri uresničevanju splošno koristnega ali dobrodelnega namena ustanove in zagotavljanju trajnosti njenega delovanja, se kaže potencialnim ustanoviteljem kot ovira pri odločanju za tovrstno socialno investiranje. Zasebni zavodi so posebnost slovenske pravnoorganizacijske prakse. Ustanovitelj zagotovi sredstva za delovanje, ki pa se ne vodijo v uradni evidenci kakor pri ustanovi, zaradi česar je postopek ustanavljanja privatnega zavoda enostaven in fleksibilen. Nova zakonodaja na področju delovanja zavodov predvideva odpravo instituta zasebnih zavodov, vendar bi ob tem morali napraviti delovanje ustanov fleksibilnejše, saj jim je sedaj zaradi močnega državnega vpliva na delovanje komajda upravičeno reči nevladne organizacije.

Ključne besede: zavodi, nevladne organizacije, socialno investiranje, fleksibilnost.

Blaž Mesec

PRITLEHNE TEORIJE V KVALITATIVNEM RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU

Dr. Blaž Mesec je izredni profesor na fakulteti za socialno delo univerze v Ljubljani.

Na podlagi primerov lastnih kvalitativnih raziskav poskuša avtor odgovoriti na vprašanje, kakšne vrste teorij se pojavljajo kot izid teh raziskav. S tem hoče opozoriti na odprto vprašanje oblikovanja teorij na podlagi empiričnega raziskovanja socialnega dela, ki naj bi imelo prednost pred prevzemanjem ali apliciranjem teorij drugih ved. Opozori tudi na veliko raznolikost teorij, ki nastanejo pri takem

POVZETKI

raziskovanju. Med njimi so diagnoza (prepoznanje v teoriji opisanih metod ali problemov), opisna teorija ravnanja, opisna teorija procesa, tipologija, eksplanacija, taksonomija, dialektična teorija (teorija o protislovju), teorija o implicitni teoriji akterjev, teorija o strategijah ravnanja. Vse te teorije so izdelane v tradiciji oblikovanja pritrlehe teorije po Glaserju in Straussu. Dodana je preglednica avtorjevih kvalitativnih raziskav in v njih uporabljenih metod in teoretičnih izidov.

Ključne besede: konstrukcija teorije, teoretska refleksija.

Vesna Leskošek

TRADE OF WOMEN'S BODIES AND SOULS IN SLOVENIA UNTIL THE END OF 19TH CENTURY

Dr. Vesna Leskošek is a senior lecturer at the University of Ljubljana Faculty of Social Work and a researcher at the Peace Institute, Ljubljana.

Western researchers of gender suggest that women have been treated, historically, as bodies that serve the nation (delivering babies) and the master (as wives and household workforce). Slovenian research in the history of women, too, uncovers ideologies and practices that reduce women to their bodies. The earliest records on woman trade on what is presently the Slovenian territory date from the first centuries A. D., either as the trade of slaves or of brides. Rebelling women have been punished more severely than men. Their act was a double offence, violating written as well as unwritten laws – by entering the public domain they changed their prescribed position. Their punishment was harsher in counter-reformation pogroms, as witches they were more liable to persecution, to burning at stakes and to other forms of murder.

Keywords: history, rituals, punishment.

Vesna Švab, Urban Groleger

NEEDS OF WOMEN WITH RECURRING MENTAL HEALTH PROBLEMS IN THE PROCESS OF TREATMENT AND RECOVERY

Dr. Vesna Švab is a senior lecturer at the University of Ljubljana Medical Faculty, the chairwoman of the ŠENT association of psychiatric patients, and the head of the rehabilitation unit of the Ljubljana Psychiatric Clinic. Urban Groleger is a psychiatrist at the same Clinic.

The course of severe and recurring mental disorder in women is more favourable but more frequently erupting than in men. The latter is considered as due to heavier and more specific stressful overloads, such as material deprivation, exposure to sexual and physical violence, and care for children. Consequently the treatment of women with recurring mental health problems in all mental health services needs to be adjusted to their needs. Research has also shown that women more often and sooner find help when in mental distress, and that they become less socially withdrawn on account of hospitalisation and the effects of distress; they retain better social functioning and greater emotional engagement; their dependency upon psychotropic drugs is less frequent or intense; and the risk of suicide is somewhat smaller with them. However, the relation of severe mental disorder to poverty and physical and sexual abuse necessitates linked and coordinated performance of both medical and social services of mental health. A successful recovery is only possible when the services accommodate the users' actual needs, which are of both medical and social nature, in their natural environment.

Keywords: psychiatric treatment, psychosocial care, stressful overload.

Duška Knežević Hočevar, Sanja Cukut

PRESENTATIONS OF SUICIDE IN THE SLOVENIAN PRESS

Dr. Duška Knežević Hočevar is a research fellow at the Institute of Medical Sciences of the Scientific Research Centre at the Slovenian Academy of Sciences and Arts. Sanja Cukut, a sociologist, is an associate of the same Institute.

The authors discuss the discourse on suicide in Slovenian press over the last three decades. The main assumption is that the chief interpreters of suicidal behaviour are medical experts, and that the journalistic reports on suicide are principally located within the framework of the classical theory of

ABSTRACTS

modernisation. Analyses of press clippings show that most authors attribute the cause of suicide to the so-called negative effects of socio-economic progress, notably alienation. Only in the last decade explanations emerged that take resort to environmental and genetic factors. The authors find that the rhetoric on suicide has also been determined by political events. The number of articles significantly increases during the establishment of independence, when suicide is recognised as a »national catastrophe«.

Keywords: rhetoric of the media, individual alienation, social pathology.

Suzana Oreški

RELATIVES' CARE FOR THE PEOPLE WITH SEVERE PSYCHIATRIC DIAGNOSES

Suzana Oreški is a social worker, employed at the Association Altra – Committee for Innovations in Mental Health.

The paper is based on the experiences of daily work with users and their relatives. She finds that the relatives' – not even the mothers' – care for their folks is not a matter of course. Families in which a long-term mental disorder emerges have developed behavioural-relational patterns that often prevent the development and progress of family members. In these families one can observe much devotion but also many scenarios of survival that may be lethal for both user and the relative and a great burden to society. A holistic approach, especially continuing and flexible work in multidisciplinary teams, might improve the outcome of services and the quality of life of people with long-term psychosocial problems and those around them.

Keywords: long-term psychosocial problems, community care, ecological support.

Danica Hrovatič

FOUNDATIONS

Danica Hrovatič is a social worker and sociologist, employed by the Social Chamber of Slovenia.

The functioning of the foundation as a legal form of non-governmental organisations may be understood through the survey of pertinent legislation. Based on the assumption that this form is too seldom used in Slovenia, the author scrutinises its character, thus finding the possible obstacles against its being used more frequently. For the potential founders the main obstacle seems to be the strong presence of the state in the creation, operation and closing down of a foundation. Instead, private institutes are used. The finances that the founder provides for a private institute are not officially registered as they are for a foundation, which makes the founding procedure simple and flexible. Proposed new legislation will abolish private institutes, without, however, making the foundation any easier to establish and run. At present, the impact of the state is such that they can hardly be called 'non-governmental'.

Keywords: institutes, non-governmental organisations, social investment, flexibility.

Blaž Mesec

GROUNDING THEORIES IN THE QUALITATIVE RESEARCH IN SOCIAL WORK

Dr. Blaž Mesec is an associate professor at the University of Ljubljana Faculty of Social Work.

The author attempts to qualify the theories deriving from his own qualitative research. This leads him to the much discussed question whether the construction of theories in social work on the basis of empirical research has a priority before taking over and applying theories from other sciences. He points up a great variety of the types of theories that resulted from his research, such as diagnosis (recognition of methods and problems described in theories), descriptive theory of professional actions, descriptive theory of social processes, typology, explanation, taxonomy, dialectic theory (theory of contradiction), theory of the implicit theory of actors, theory of the strategies of professional action. They have all been constructed in Glaser and Strauss's tradition of 'grounded theory'. A table of the author's qualitative research projects shows the methods used and the theoretical results.

Keywords: theory construction, theoretical reflection.

Društvo Paradoxs išče stalnega sodelavca za pridobivanje evropskih sistemskih subvencij (spremljanje razpisov in prijavljanje nanje).

Če vas zanima, pokličite ali se oglasite!

PARADOXS

Slovensko društvo za vzajemno pomoč v duševni stiski

Postonjska 3, 1000 Ljubljana

tel. (01) 4259785, 041 236638, 041 237594

OPOMBE

Opombe k besedilu naj bodo poslane na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali točnikom, in sicer v pisavi *superscript* (»nadpisano«). V taki pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe. Opombo dodate samo, če je res ravno. Bibliografskih opomb (tj. tiskih, katerih poglavitna vsebina je navedba vira) ne sme biti.

Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primernej za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafika računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov urejevalnikov besedil!

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam, in vsa taka gradivo mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavite (neoforvirani) seznam uporabljene literature, razvrščen po shodnem redu prilogov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Zajema naj samo v besedilu navedeno literaturo!

Seznam naj bo urejen kakor tile zgodi:

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karin (ur.) (1993). *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962). The innate and the experiential. V: H. W. Brodin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

— (1991). Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

ODDAJA

Prispevek, poslan za objavo v *Socialnem delu*, ne sme biti v postopku za objavo v drugi reviji ali drugem mediju.

Besedilo je treba oddati v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD ali RTF. Oddate ga lahko na disketi (standardni 3,5-palčni), ali še bolje, pošljete kot priponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije naj bodo dolgi okoli ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki vred). Druga besedila (poročila, recenzije) naj imajo okoli pol avtorske pole. Pisma naj bodo kratka in naj takoj preidejo k stvari.

Besedilo naj ima dvojen razmik med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Biti mora neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številčenja odstavkov! Pri alinejah na začetku vrstice ne uporabljajte »bulitov«, črnih pik, temveč samo navadne pomišljaje!

Vmesni naslovi lahko imajo največ tri nivoje. Oštevilčite jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1. ...), in sicer ročno – ne uporabljajte avtomatičnega številčenja naslovov!

Citate označite z narekovaji in NE z ležečo pisavo! Ležečo ali podčrtano pisavo (ki sta ekvivalentni) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play] ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki rabi velike črke.

OPOMBE

Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* (»nadpisano«). V taki pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe. Opombo dodajte samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (tj. takih, katerih poglavitna vsebina je navedba vira) ne sme biti.

Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov urejevalnikov besedil!

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam, in vse tako gradivo mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavite (neoštevilčen) seznam uporabljene literature, razvrščen po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Zajema naj samo v besedilu navedeno literaturo!

Seznam naj bo urejen kakor tile zgledi:

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

– (1991), Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.
 A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.
 M. Štrekelj (2001), *Dom za stare - ljudem prijazna ustanova*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
 Zakon o delovnih razmerjih, *Ur. l. RS*, 42/02.

Pri reviji navedemo strani, na katerih se nahaja članek, za dvopičjem, pri zborniku pa v oklepaju. Podnaslov pišemo za dvopičjem po glavnem naslovu. Z dvema črticama na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

REFERENCE

Reference v besedilu naj bodo urejene po temle zgledu: »... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Čačinovič Vogrinčič 1993) ...«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. »... (Miller 1992: 121) ...«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. »... (Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87) ...«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustite, npr. »... po Millerjevi (*ibid.*) je ...«. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »*ibid.*«, kadar navajate isto stran kakor pri prejšnji navedbi, ali »*op. cit.*«, kadar navajate isto delo, a drugo stran v njem, npr.: »... (*op. cit.*: 121) ...«

PRILOGE

Glavno besedilo prispevka naj se začne z naslovom prispevka brez navedbe imena avtorja/avtorice. V glavnem besedilu ne sme biti nikjer navedeno, kdo je njegov avtor/avtorica.

Prvi list natisnjenga besedila, v elektronski obliki pa posebna datoteka naj vsebuje povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice naj bodo vedno v tretji osebi.

Povzetek naj obsega 10-15 vrstic in v njem naj bodo zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljajte formulacije tipa »Prispevek predstavlja rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) na kratko obnovite.

Ključnih besed naj ne bo manj ko tri in – če ni nujno – ne več ko šest. Ne ponavljajte besed iz naslova!

Informacija o avtorju, avtorici naj vsebuje samo najosnovnejše podatke (npr. »Dr. X Y je docentka za sociologijo na Fakulteti za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«).

Če je mogoče, priložite prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju/avtorici v angleščino. Obvezno pripišite svoj naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, če ga imate!

RECENZIJA

Vaše besedilo bo recenziral/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se ukvarja vaše besedilo. Recenzija je anonimna na obe strani. Čeprav se trudimo, da bi bil postopek kratek, lahko traja kar dolgo. Če dobite predloge za popravke, jih obvezno upoštevajte in popravljeno besedilo vrnite v predvidenem roku.

ZA BOLJŠO PRAKSO

Za kratka poročila o delu, mini raziskave, razmisleke ipd., namenjene informiranju o praksi, izmenjavi izkušenj ali stališč, ta navodila niso zavezujoča, saj želimo dati priložnost tudi ljudem (delavcem in uporabnikom), ki niso večji akademskega pisanja.

social work

Vol. 43, August 2004, Part 4

Published by University of Ljubljana School of Social Work – All rights reserved

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editorial Board

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Consultant Editor

Jo Campling

Advisory Board

Vika Bevc Blaž Mesec

Gabi Čačinovič Vogrinčič Mara Ovsenik

Bojan Dekleva Jože Ramovš

Vito Flaker Pavla Rapoša Tajnšek

Andreja Kavar Vidmar Tanja Renner

Zinka Kolarič Bernard Stritih

Anica Kos Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

The Editor's Address

Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone (+386) 1 2809260, fax (+386) 1 2809270

email socialno.delo@fsd.si, web www.fsd.si/sd

selected contents

Vesna Leskošek

TRADE OF WOMEN'S BODIES AND SOULS IN SLOVENIA UNTIL THE END OF 19TH CENTURY 175

Vesna Švab, Urban Groleger

NEEDS OF WOMEN WITH RECURRING MENTAL HEALTH PROBLEMS IN THE PROCESS OF
TREATMENT AND RECOVERY 185

Duška Knežević Hočevvar, Sanja Cukut

PRESENTATIONS OF SUICIDE IN THE SLOVENIAN PRESS 191

Suzana Oreški

RELATIVES' CARE FOR THE PEOPLE WITH SEVERE PSYCHIATRIC DIAGNOSES 201

Danica Hrovatič

FOUNDATIONS 207

Blaž Mesec

GROUNDING THEORIES IN THE QUALITATIVE RESEARCH IN SOCIAL WORK 215

ENGLISH ABSTRACTS

228

Published in six issues per year

The journal welcomes the announcements of international events, conferences, etc., that comply with the journal's policy. Please send in text files, not printed matter. They will be published at an earliest opportunity, but the time lapse needs to be taken into account,

900401437,4

COBISS 0

članki

- Vesna Leskošek
TRGOVANJE S TELESNI IN DUŠAMI ŽENSK NA SLOVENSKEM DO KONCA 19. STOLETJA 175
- Vesna Švab, Urban Groleger
POTREBE ŽENSK S PONAVLJAJOČIMI SE DUŠEVNIMI MOTNJAMI
V PROCESU ZDRAVLJENJA IN OKREVANJA 185
- Duška Knežević Hočevar, Sanja Cukut
PREDSTAVITVE SAMOMORA NA SLOVENSKEM V TISKANIH MEDIJAH 191
- Suzana Oreški
SKRB SVOJCEV ZA BLIŽNJE, KI IMAJO TEŽKE PSIHIATRIČNE DIAGNOZE 201
- Danica Hrovatič
USTANOVE 207
- Blaž Mesec
PRITLEHNE TEORIJE V KVALITATIVNEM RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU 215

poročilo

- SOCIALNO DELO PROTI DISKRIMINACIJI HENDIKEPIRANIH ŽENSK:
POROČILO O KONFERENCI »TAKO LEPA, PA INVALID!« • Špela Urh 223

povzetki

- SLOVENSKI 225
- ANGLEŠKI 228